

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı
65
2020

Olaylar ve Yorumlar

Alev KILIÇ

Armyanskiy Vestnik Dergisinin Işığında I. Dünya Savaşı
Günlerinde Petrograd Ermeni Milli Kongresi (23-27 Mayıs 1916)

Şahin DOĞAN

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde
Basında Yer Alan Propaganda Posterleri
Üzerinden Vladimir Lenin'in Kült Liderlik İnşası

Sadık ÇALIŞKAN - Barış YILMAZ

Dağlık Karabağ Uyuşmazlığında
Self-Determinasyon Tezlerinin Göreceliği

Deniz AKÇAY

Van'da Bir İngiliz Konsolos Vekili:
Bertram Dickson'ın Taşnak Cemiyeti Üzerine Değerlendirmeleri

Orhan TURAN

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2020, Sayı 65

EDİTÖR

Alev KILIÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Tutku DİLAVER

YAYIN SAHİBİ

Terazi Yayıncılık Adına
Hazel ÇAĞAN ELBİR

YAYIN / DANIŞMA KURULU

Soyadı Sırası İle

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN
(ODTÜ, Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Gül AKYILMAZ
(Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Tolga BAŞAK
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadi ÇAYCI
(Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK
(21. YY. Enstitüsü)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ
(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Edward J. ERICKSON
(Marine Corps University)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Michael M. GUNTER
(Tennessee Tech University)

Prof. Dr. Birsen KARACA
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Justin MCCARTHY
(Louisville Üniversitesi)

Dr. Ayten MUSTAFAYEVA
(Azerbaycan İlimler Akademisi,
İnsan Hakları Enstitüsü)

Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI
(Ankara Üniversitesi,
Emekli Öğretim Üyesi)

Dr. Jeremy SALT
(Bilkent Üniversitesi,
Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Mehmet SARAY
(Beykent Üniversitesi)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR
(E. Büyükelçi)

Dr. Pulat TACAR
(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
(Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer TURAN
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Barış ÖZDAL
(Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
(Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Hakan YAVUZ
(University of Utah)

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yaygın Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış iki ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 30 Nisan 2020

E-ISSN: 2687-3214

Sayfa Düzeni

Ruhi ALAGÖZ

Baskı:

Tek Ses Ofset Matbaacılık
Kazım Karabekir Cad. Kültür Çarşısı 7/60 Altındağ / ANKARA

Abone Sorumlusu

Hülya ÖNALP

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Yıllık Abone Ücreti: 108 TL

Yurtdışı Yıllık Abone Ücreti: 30 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007

Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar	5
(Contributors)	
Editörün Notu	7
(Editorial Note)	
BAŞYAZI	9
(EDITORIAL)	
Olaylar ve Yorumlar.....	9
(Facts and Comments)	
Alev KILIÇ	
ARAŞTIRMA MAKALELERİ	39
(RESEARCH ARTICLES)	
Armyanskiy Vestnik Dergisinin Işığında I. Dünya Savaşı Günlerinde Petrograd Ermeni Milli Kongresi (23-27 Mayıs 1916).....	39
(Armenian National Congress of Petrograd During the First World War in the Light of the Armyanskiy Vestnik Journal (23-27 May 1916))	
Şahin DOĞAN	
Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Basında Yer Alan Propaganda Posterleri Üzerinden Vladimir Lenin'in Kült Liderlik İnşası.....	75
(The Cult of Leadership Construction of Vladimir Lenin Through Propaganda Posters in Media in Armenia Soviet Socialist Republic)	
Sadık ÇALIŞKAN - Barış YILMAZ	
Dağlık Karabağ Uyuşmazlığında Self-Determinasyon Tezlerinin Göreceliği.....	101
(The Relativity of Self-Determination Conceptions Regarding Nagorno-Karabakh Conflict)	
Deniz AKÇAY	
Van'da Bir İngiliz Konsolos Vekili: Bertram Dickson'ın Taşnak Cemiyeti Üzerine Değerlendirmeleri.....	131
(A British Vice-Consul in Van: Bertram Dickson's Assessments on the Dashnak Committee)	
Orhan TURAN	
YAZIM KURALLARI	162
(STYLE SHEET)	

Yazarlar

Alev KILIÇ

E. Büyükelçi Alev Kılıç, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden 1968 yılında mezun olmuştur. 1969 yılında, Dışişleri Bakanlığı'na meslek memuru olarak girmiştir. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçisi (1996-1998), Avrupa Konseyi Daimi Temsilciliği'nde Daimi Temsilci, (1998-2002), Ekonomik İşler Müsteşar Yardımcısı, (2002-2004), İsviçre Türkiye Büyükelçisi (2004-2009), Meksika Türkiye Büyükelçisi (2009-2011) görevlerinde bulunmuştur. E. Büyükelçi Alev Kılıç, Dışişleri Bakanlığı'ndan 2011 yılında emekli olmuştur. 2013 yılından bu yana AVİM Başkanıdır.

Doç. Dr. Şahin DOĞAN

Doç. Dr. Şahin Doğan, Lisans eğitimini Saint Petersburg A.I Gertsen Rusya Devlet Pedagoji Üniversitesinde yapmış, ardından Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih bölümünde Yüksek Lisansını tamamlamıştır. 2012 yılında ise Akdeniz Üniversitesinden Tarih Doktorasını almıştır.

Doğan, 2003-2006 yılları arasında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde Araştırma Görevlisi olarak görev almıştır. 2009 yılından beri Akdeniz Üniversite'sinde görev yapan Doğan, 2017 yılında doçent ünvanı almıştır.

Çok iyi düzeyde Rusça ve orta düzeyde İngilizce bilmektedir.

Dr. Öğretim Üyesi Orhan TURAN

İlk ve orta öğrenimini Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde tamamladı. 2008 yılında Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliğinden mezun oldu. Ardından Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde Yüksek Lisans ve Doktora eğitimi aldı. 2012 yılında aynı enstitüde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaya başladı. 2016 yılında "1878'den Günümüze Kıbrıs'tan Türk Göçleri" başlıklı tez çalışması ile doktora tezini savundu. 2018 yılında Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı'na Doktor Öğretim Üyesi olarak atandı. Türk Milli Mücadelesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Kıbrıs Tarihi hakkında bilimsel çalışmaları bulunmaktadır.

— Dr. Sadık ÇALIŞKAN —

Dr. Sadık Çalışkan, 1998 yılında Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olduktan sonra, 2014 yılında İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım bölümünde yüksek lisansını tamamlamıştır. Çalışkan, 2018 yılında Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Halkla İlişkiler ve Tanıtım bölümünden doktorasını almıştır.

2010 yılından bu yana İnönü Üniversitesinde Dr. Öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

— Dr. Barış YILMAZ —

Dr. Mehmet Barış Yılmaz 2002 yılında Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden mezun olduktan sonra aynı yıl Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Gazetecilik Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başlamış ve 2005 yılında mezun olmuştur. 2008-2013 yılları arasında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Gazetecilik Ana Bilim Dalı'nda Doktora eğitimini tamamlayan Yılmaz, 2002-2013 yılları arasında Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde araştırma görevlisi, 2013 yılından itibaren İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

— Deniz AKÇAY —

1982 yılında Nancy Üniversitesi'nden Devlet Doktorası (Doctorat d'Etat en Droit Public) diploması alan Deniz Akçay, 1986-1988 yılları arasında BNP-AK Bankası'nda hukuk müşaviri olarak görev yapmış, 1988 yılında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Avrupa Konseyi Nezdindeki Daimi Temsilciliği'nde uzman hukukçu statüsünde çalışmaya başlamıştır. 1998 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Ortak Hükümet Ajansı unvanına layık görülen Deniz Akçay, 2005 yılında Avrupa Konseyi İnsan Hakları Yönetim Komitesi'nin (CDDH) yardımcı başkanlığına, 2007'de de aynı Komitenin başkanlığına seçilmiştir. Deniz Akçay, 2010 yılında emekli olmuştur.

EDİTÖRÜN NOTU

(EDITORIAL NOTE)

Dergimizin 65. sayısında 4 araştırma makalesi, 1 başyazı olmak üzere toplamda 5 makale bulunmaktadır. Her sayıda yer aldığı üzere, başyazı olan “Olaylar ve Yorumlar” bölümünde Ermenistan’ın iç ve dış dinamikleri ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinden bahsedilmektedir. Bu çerçevede Ocak ayı başından Nisan 2020’ya kadar olan dönemde meydana gelen gelişmeler ele alınmaktadır. Paşinyan yönetimi gerçekleştiremediği vaatlerin ve karşılayamadığı beklentilerin sorumlusu olarak eski yönetim döneminin halen görevde bulunan bürokratlarını, özellikle yargı erkini ve anayasa mahkemesi üyelerini hedef almış, arzuladığı değişiklikleri yapabilmek üzere, gereken anayasa değişikliği için referanduma gitme kararı almıştır. Dağlık Karabağ çatışması muhalefetin istismarına müsait duyarlı bir sorun olmaya devam etmiştir. Bu gelişmeler “**Olaylar ve Yorumlar**” başlıklı yazıda detaylı olarak değerlendirilmektedir.

Şahin Doğan’ın arşiv araştırmalarına dayanarak hazırladığı “**Armyanskiy Vestnik Dergisinin Işığında I. Dünya Savaşı Günlerinde Petrograd Ermeni Milli Kongresi**” başlıklı makalesinde, Taşnaksütyun’un Ermeni siyasi hayatını kontrol etme arzusuyla kongreyi nasıl fırsat olarak kullandığını değerlendirmektedir.

Sadık Çalışkan ve Barış Yılmaz’ın “**Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde Basında Yer Alan Propaganda Posterleri Üzerinden Vladimir Lenin’in Kült Liderlik İnşası**” başlıklı makalesi Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde Lenin’in liderlik modelinin nasıl inşa edildiğini dönemin posterlerini inceleyerek değerlendirmektedir.

Deniz Akçay, “**Dağlık Karabağ Uyuşmazlığında Self-Determinasyon Tezlerinin Göreceliği**” başlıklı makalesinde BM tarafından self-determinasyon konusunda alınan farklı kararlar incelenerek, Dağlık Karabağ çatışmasında bu tezin uygulanabilirliği değerlendirilmektedir.

Son olarak Orhan Turan, “**Van’da Bir İngiliz Konsolos Vekili: Bertram Dickson’ın Taşnak Cemiyeti Üzerine Değerlendirmeleri**” başlıklı makaleinde Van’da İngiliz Konsolos Yardımcısı ve Askerî Ataşe olarak görev yapmış olan Bertram Dickson tarafından Taşnak Cemiyeti’nin faaliyetlerine dair yazılan raporları incelemektedir.

Tüm okurlarımıza iyi okumalar dileriz.

Editör

Yayın Geliş Tarihi: 15.04.2020

Yayına Kabul Tarihi: 29.04.2020

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Kılıç, Alev. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 65 (2020): 9-38.

Başyazı

OLAYLAR VE YORUMLAR (FACTS AND COMMENTS)

Alev KILIÇ*

Öz: *Bu incelemede Ermenistan'ın iç ve dış dinamiklerinde ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Ocak-Nisan 2020 ayları arasındaki gelişmeler ele alınmaktadır. İç politikada Ermenistan çalkantılı bir dönem geçirmiştir. Paşinyan yönetimi gerçekleştiremediği vaatlerin ve karşılayamadığı beklentilerin sorumlusu olarak eski yönetim döneminin halen görevde bulunan bürokratlarını, özellikle yargı erkini ve anayasa mahkemesi üyelerini hedef almış, arzuladığı değişiklikleri yapabilmek üzere, gereken anayasa değişikliği için referanduma gitme kararı almıştır. Dağlık Karabağ çatışması muhalefetin istismarına müsait duyarlı bir sorun olmaya devam etmiştir. Dış ilişkilerde "çok vektörlü" dış politika söylemi ve pratiği devam etmiştir. Türkiye ile ilişkilerde Türkiye karşıtlığı düşmanlık görüntüsü kazanmıştır.*

Anahtar Sözcükler: *Nikol Paşinyan, Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Dağlık Karabağ, Zohrab Mnatsakanyan.*

Abstract: *This article covers Turkey-Armenia relations as well as the domestic and international developments of Armenia in the period of January to April of 2020. It has been a turbulent period for Armenia at home. Having difficulties in fulfilling promises and falling behind expectations, Pashinyan has targeted the bureaucracy, in particular the judiciary with the members of the Constitutional Court at the top, identified with the previous administrations. With the desire to shape the institutions in his own way in a legal manner, he has called for a referendum for changes*

* ORCID: 0000-0001-5180-2896
E. Büyükelçi, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı, akilic@avim.org.tr

in the constitution. The Nagorno-Karabakh conflict has continued to be a vulnerable problem open to exploitation by the opposition. “Multi-vector” policy has continued to be the proclaimed guide line in foreign Relations. Attitudes against Turkey have sharpened, projecting the appearance of enmity.

Keywords: *Nikol Pashinyan, Armenia-Turkey Relations, Nagorno-Karabakh, Zohrab Mnatsakanyan.*

1. Ermenistan'daki İç Gelişmeler

2019 yılı Paşinyan yönetimi için verilen vaatlerin gerçekleştirilmesinde zorluklar ve engeller ile karşılaşılan sıkıntılı bir yıl olmuştur. İstatistik komitesinin Aralık 2019 sonlarında açıklanan raporunda, fakirlik oranının 2018'de % 23.5 olduğu, diğer bir ifadeyle, her dört kişiden birinin fakirlik sınırının altında yaşadığı kaydedilmiştir.¹ Bu 2019 yılının ekonomik-sosyal durumuna ışık tutmuş ve 2020 yılında karşılaşılabilecek güçlüklerin de habercisi olmuştur. Diğer taraftan Başbakan, Ermenistan'ın 2019 yılında % 8.2 ile Avrupa'da en yüksek büyüme hızını elde ettiğini beyan etmiştir.² Ancak Paşinyan ülkenin sıkıntılar içinde olduğu bir dönemde devlet kurumlarını yıpratın, devlet itibarını düşüren eylemlerde bulunmakla eleştirilmeye başlanmış, sokaklara çöp, izmarit atılması, piyasada satılan yoğurdun rengi, salatalık ve turp ihracatındaki artış gibi konularda kamuoyuna beyanlar vermesi, halkla ilişkiler ve iletişim stratejisi olarak değil, ciddiyet eksikliği olarak yorumlanmıştır. Ekonomi Bakanı ise 4 Nisan'da yaptığı bir basın toplantısında, Ermenistan'ın 2019 yılında %7.6 büyüdüğünü ancak COVID-19 nedeniyle 2020 yılı için en fazla %0.7 büyüme öngörülebildiğini açıklamıştır.³ Bu öngörü, tabiatıyla, ülke içinde karamsar bir tablo yaratmıştır.

Yönetim içeride karşılaşılan sıkıntıları dikkatleri dışarıya çekerek perdeleme gayretlerini sürdürmüştür. 9 Aralıkta Başbakan, Cumhurbaşkanı'yla ender yaptığı ve Uluslararası Soykırımın Önlenmesi Günü'ne rastlayan bir çalışma görüşmesinde basına, *"Ermeni soykırımının tanınması bizim için sadece tarihi gerçeklerin ve adaletin gereği değil, aynı zamanda soykırımın küresel önlenmesine önemli katkımızdır. Tabiatıyla, daha önce de söylediğimiz gibi, 'Ermeni soykırımının' tanınmasını Ermenistan'ın ve Ermeni halkının güvenliğinin önemli bir unsuru olarak görüyoruz. Bunu geçmişte söyledik, bugün geleceğe yönelik planlarımızın ayarlanmasını görüşeceğiz"* açıklamasında bulunmuşlardır.⁴

Başbakan ile ters düşen ve 16 Eylül'de görevinden alınan Ulusal Güvenlik Teşkilatı eski Başkanı iç politikada muhalif cephede faaliyetine 11 Aralık'ta,

1 Seda Hergnyan, "Armenia 2018: 23.5% Live," *Hetq*, 29 Kasım 2019, <https://hetq.am/en/article/110402>.

2 "Independent experts predict Armenia's economic growth in 2019 will reach 8.2% – PM Pashinyan," *ArmenPress*, 9 Şubat 2020, <https://armenpress.am/eng/news/1004220/>.

3 Armenia recorded 7.6% GDP growth in 2019," *ArmenPress*, 20 Şubat 2020, <https://armenpress.am/eng/news/1005606.html>.

4 "Armenia Honors Genocide Victims on UN International Day Of Commemoration," *Asbarez*, 9 Aralık 2019, <http://asbarez.com/189202/armenia-honors-genocide-victims-on-un-international-day-of-commemoration/>.

demokrasiyi güçlendirmek amacıyla bir kalkınma fonu açmakla başlamıştır.⁵ 5 Ocak'ta basına verdiği mülakatta, aktif politikaya girme ve bir parti kurma kararı verdiğini, geçmişe özlem duymadığını, geçmiş yönetimlerin adamı olmadığını, Paşinyan'ın politikalarını doğru bulmadığını söylemiştir.

Paşinyan'ın vadettiği reformların ve ekonomik iyileşmenin beklentilerin gerisinde kalması, iç muhalefetin şekillenmesi ve güçlenmesi, gizli tutulan muteber bir ankette destek oranının %19,5'e kadar inmesi Paşinyan'ı sorumlular aramaya yöneltmiş, Aralık sonlarında bir kabine toplantısında, derin devletin kendisine karşı olduğunu, mevcut bürokratik yapının ve kamu kuruluşlarının yetersiz kaldıklarını, değişime karşı koyduklarını ifade etmiş, bu doğrultuda, kendisine engel olarak gördüğü yargı erkini, bunun en üst organı Anayasa Mahkemesini öncelikli hedef almıştır. İlk olarak Anayasa Mahkemesi üyelerini, maddi avantaj sağlayarak, gönüllü olarak istifaya davet etmiş, bu gerçekleşmeyince, Anayasa Mahkemesi Başkanını istifaya zorlama girişimlerinde bulunmuş, yolsuzluk suçlamalarıyla hakkında adli kovuşturma başlatmıştır. Bu da sonuç vermemiş, hatta geri tepmiş, Anayasa Mahkemesi Başkanı girişimin hukuk dışılığını kanıtlamış ve Paşinyan'ı sorumsuz tek adamlığa yönelmekle suçlamıştır.⁶

Dönem içinde Paşinyan geçmiş yönetimlerle hesaplaşmasını da genişletmiş, 27 Ekim 1999'da toplantı halindeki Parlamente'ye yapılan baskında zamanın Başbakanı'nın, Meclis Başkanı'nın ve Parlamente'nin önde gelen altı yetkilisinin öldürülmesi hakkındaki davayı da yeniden gündeme getirmiştir. Bu girişimin hedefi de, güçlü rakiplerini bertaraf etmek amacıyla işin perde arkasında oldukları ithamı ile dönemin Cumhurbaşkanı Koçaryan ve onu takiben Cumhurbaşkanı olacak olan, zamanın Ulusal Güvenlik Bakanı Serj Sarkisyan'dır.

Muhalefetin karşı girişimleri, özellikle eski Cumhurbaşkanı Sarkisyan hakkında da 4 Aralık'ta yolsuzluk ve haksız servet edinme suçlamalarıyla adli takibat başlatılınca daha görünür hale gelmiştir. Muhalefet en güçlü istismar kozu olan Dağlık Karabağ çatışmasının yanı sıra, "ulusal ve kültürel kimliğin koruyucusu" rolünü de üstlenmiş ve Paşinyan'ın giriştiği eğitim reformunda, üniversitelerde Ermeni dili ve tarihi dersleri ile ilgili değişikliği kampanya vesilesi yapmıştır. Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF) Daşnaksutyun partisi, hükümete karşı tutumunu, esasen tarihi geçmişinde ve genlerinde bulunan, "gerilla vuruşu" yapma tehdidine kadar vardırırmıştır.

5 "Hraparak: Arthur Vanetsyan establishes a Fund," *Aysor*, 10 Aralık 2020, <https://www.aysor.am/en/news/2019/12/10/vanetsyan-fund/1638309>.

6 "Armenian Authorities Deny Bullying High Court Judges," *Azatutyun*, 13 Ocak 2020, <https://www.azatutyun.am/a/30375105.html>.

Ocak ayında bir açıklama yapan Paşinyan, güvenlik güçlerinin mevcut ve eski yönetim yetkililerince bir “hibrid” darbe girişimini engellediklerini söylemiştir.⁷

16 Ocak'ta eski Cumhurbaşkanı Sarkisyan döneminin Ulusal Güvenlik Teşkilatı başkanının evinde ölü bulunması, dört ay önce de Emniyet Teşkilatının başının evinde ölü bulunmasıyla irtibatlandırılarak komplo teorilerini harekete geçirmiş, ancak ölümün özel nedenlerle intihar olduğu sonucuna varılmıştır.

Devam eden Amulsar altın madeni işletmesi protestoları konusunda Paşinyan 25 Ocak'ta yöre halkına, işletmelerin engellenmesine son verilmesi çağrısını yinelemiştir. 2016 yılında bir anglo-Amerikan ortak kuruluşu tarafından başlatılan ve 500 milyon dolar yatırım yapıldığı ifade edilen altın madeni işletme çalışmalarının yöre halkı protestoları ile engellenmesi ne çözüm bulunamaması, ihracatının yarısını maden sektörünün oluşturduğu Ermenistan için rahatsızlık verici bir konu olmaya devam etmektedir. Şirket yaptığı açıklamada, bu engel nedeniyle bin kişinin işine son verildiğini ve 60 milyon dolar kayba uğrandığını açıklamıştır.

Şubat ayında Kamuoyunu meşgul eden bir konu, ordu içinde, özellikle Dağlık Karabağ'da konuşlu Ermeni askerler arasındaki intihar ve ölüm olayları olmuştur.⁸ Yaklaşık bir ay içinde 13 askerin ölümü Başbakanı ve Cumhurbaşkanıya konuya ilişkin açıklama yapmak ve taziyede bulunmak zorunda bırakmıştır. Ermenistan Genelkurmay Başkanı ölümlerin hastalık ve kaza sonucu olduğunu belirtmiştir. Bu gelişmeler sonucu Dağlık Karabağ'da en üst düzey iki askeri ve emniyet yetkilisi istifa ederek görevlerinden ayrılmıştır.

İç politikadaki en önemli gelişme ise, Paşinyan'ın Anayasa Mahkemesi üyelerini değiştirebilmek için öngördüğü Anayasa değişikliğini,-yasal olarak anayasa değişikliği meclis kararı ve Anayasa Mahkemesinin onayını gerektirdiğinden- referanduma götürme kararı alması olmuştur. Referandum tarihi olarak 5 Nisan belirlenmiştir. Paşinyan'ın 11 Mart'ta açıkladığı, 5 Nisan'da yapılması öngörülen Anayasa değişikliği referandumuna ilişkin altı maddelik gerekçeleri özetle aşağıdadır:⁹

7 “Armenian PM: We broke backbone of hybrid coup,” *News.am*, 25 Ocak 2020, <https://news.am/eng/news/556579.html>.

8 “Armenian government backtracks after protests over soldier's death,” *Eurasianet*, 3 Şubat 2020, <https://eurasianet.org/armenian-government-backtracks-after-protests-over-soldiers-death>.

9 “Pashinyan releases draft declaration of April 5 referendum during campaign in Goris,” *ArmenPress*, 11 Mart 2020, <https://armenpress.am/eng/news/1008125.html>.

- 1995-2018 yılları arasında yapılan seçimlerin hiçbirinin resmi sonuçları halkın özgür iradesini yansıtmamıştır. Halkın iradesini ifade eden 1999 yılı parlamento seçimleri 27 Ekim 1999'da teröristler tarafından sıfırlanmıştır.
- Özgür iradenin kısıtlanması, diğer bir ifadeyle, seçmenin iradesi üzerine yasa dışı etki ve seçim sonuçlarının tahrifi ile gelişen yolsuzluk sistemi Ermenistan'da sistemli bir yolsuzluğa dönüşmüştür. Bu durum 2018 Kadife devrime kadar devam etmiştir.
- Bu sistemde, cumhurbaşkanlığı, yasama, yürütme ve Anayasa Mahkemesi de dâhil yargı organları büyük ölçüde kişisel ve grup çıkarlarına hizmet etmiştir. Bunun sonucu birçok üst düzey devlet yetkilisi yasa dışı büyük servetler edinmiştir.
- Bu şekilde elde edilen yasa dışı servetlerin geri alınması Ermenistan Cumhuriyetinin ve halkının vazgeçilmez hakkıdır. Bu da bağımsız yargı organları, bağımsız ve meşru bir Anayasa Mahkemesi ile mümkündür.
- Ermenistan'da güç ile ticari iş arasında ayırım yapacak etkili mekanizmalara ihtiyaç vardır. Güç servet edinmenin yolu olamaz.
- Sadece halkın iradesinin özgürce ifadesine izin veren bir seçim sistemi bunu sağlayabilir. 5 Nisan 2020 referandumu ile halk yasa dışı devlet ve yerel yönetim kurumlarının ve yetkililerinin varlığına son verebilecektir.

Referandum kararı içte ve dışta, özellikle Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği nezdinde kuşku ve eleştiriyle karşılanmıştır. Kuvvetler dengesini zedeleyebilecek bu girişimin, Paşinyan'ın istediği sonucu vermemesinin, yani gereken yaklaşık 680.000 evet oyunu alamamasının Ermenistan'daki iç durumu ve Paşinyan'ın geleceğini nasıl etkileyebileceği de ucu açık bir spekülasyon konusu olmaktadır.

Dikkat çeken bir tepki Ermenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan'dan gelmiştir. Paşinyan'ın gençlik yıllarında hamisi olan ve daha sonra da destek veren Ter Petrosyan, anayasa referandumu gerekçeleri arasında Paşinyan'ın Anayasa Mahkemesi hâkimlerini eski üç Cumhurbaşkanı'nın yolsuzluk yandaşları olarak nitelendirmesine tepki göstermiş, Paşinyan'ın kendisini Koçaryan ve Sarkisyan ile aynı potaya koymasının kabul edilemeyeceğini vurgulamış, "böyle bir vefasızlık unutulmayacaktır" ve Paşinyan'a ait "uygunsuz belgelerin açıklanacağı zaman gelecektir" dediği

basına yansımıştır. Ter Petrosyan Nisan ayı başında, muhtemelen bu ifadelerini de törpülemek üzere, alışılmadık şekilde, ulusa seslenen bir çağrıda bulunmuş, COVID-19 salgını ile mücadele döneminde, Ermenistan halkının iç politika çekişmelerini ve farklı siyasi görüşleri bir yana bırakarak, savaş döneminin gereği olarak, tek vücut halinde hükümete destek verilmesini istemiştir.

Muhalefette bulunan Ermeni Devrimci Federasyonu Daşnaksutyun partisi kuruluşunun 130. Yıl kutlamasını 25 Şubat'ta Azerbaycan'ın işgal altındaki tarihi kenti Suşi'de yapmıştır. Bu şekilde Daşnaksutyun tarihi, geleneksel tahrikçi ve yıkıcı tutumunu bir kez daha tescil etmiştir.

Hakkında adli takibat başlatılmış olan, dolayısıyla ülke dışına çıkış kısıtlaması bulunan eski Cumhurbaşkanı Sarkisyan'a AB Parlamentosu EPP grubu toplantısına katılmasını teminen Brüksel'e seyahatine izin verilmiştir. Sarkisyan'ın Brüksel'de EPP Grup Başkanı ile samimi şekilde görüşmesi basında yer almıştır. Paşinyan'ın da birkaç gün sonra Brüksel'i ziyaret edecek ve aynı çevrelerle görüşecek olması, Sarkisyan'a izin verilmesinin bu ziyaretin başarısının ön koşulunu teşkil ettiği yorumlarına neden olmuştur.

Bütün dünyayı sarsan COVID-19 salgını etkisini Ermenistan'da da göstermiş ve Ermenistan 16 Mart'ta 14 Nisan'a kadar olan süre için olağanüstü hal ilan etmiştir. Bunun doğal sonucu, 5 Nisan için öngörülen referandum da belirsiz bir tarihe ertelenmiştir. 14 Nisan'da olağanüstü hal 14 Mayıs'a uzatılmıştır.

2. Dağlık Karabağ Çatışması

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalini 30 yıla yakın bir süredir sürdürmesini ve hala barışçıl bir çözüme ulaşılamamasını tanımlayan bu sorun Paşinyan yönetiminin en büyük sıkıntısı ve muhalefetin Paşinyan'a karşı temel kozu olmaya devam etmektedir.

Konunun kilit aktörlerinden ve Minsk Grubunun üç eş-başkanından biri Rusya'nın Dışişleri Bakanı 3 Aralık'ta Azerbaycan'ı ziyaretinde gündemin temel konusu olan Dağlık Karabağ sorununa ilişkin olarak verdiği mesajda, Dağlık Karabağ'ın Ermeni ve Azerbaycan nüfusları arasında temasların başlaması gerektiğini, Dağlık Karabağ çatışmasının çözümü için taviz verilebileceğini söylemiştir. Bu iki husus dönem içinde Ermenistan'da yoğun biçimde tartışılmıştır.

Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları, AGİT Dışişleri Bakanları toplantısı münasebetiyle gittikleri Bratislava'da, 4 Aralık'ta Minsk grubu eş-

başkanları ve AGİT dönem başkanı temsilcisinin de hazır bulunduğu bir ortamda 3,5 saat süren bir görüşme yapmıştır. İki bakan arasındaki bu beşinci toplantı sonunda da taraflar ortak bir açıklama metni üzerinde mutabakata varamamıştır. Her iki bakan da toplantı sonrası kendi açıklamalarını yapmıştır. Mahremiyet ilkesi gereği, toplantının içeriğine değinmemişler, sadece kendi görüş ve tutumlarını anlatmışlardır. Ermenistan Dışişleri Bakanı basına yaptığı açıklamada yedi noktanın altını çizmiştir:¹⁰

- Çatışmanın barışçı çözümü için AGİT Minsk Grubu eş-başkanlığı dışında bir alternatif yoktur,
- Dağlık Karabağ halkının kendi kaderini tayin hakkı vazgeçilmez bir ilkedir. Bu hak Azerbaycan'ın egemenliği, toprak bütünlüğü ve yetkisiyle sınırlandırılmaz,
- Dağlık Karabağ halkının güvenliği tehlikeye düşürülemez. Bu, sınırlarının güvence altına alınması, zamanında Azerbaycan tarafından işgal edilen toprakların (editörün notu: Dağlık Karabağ'ı çevreleyen işgal altındaki Azerbaycan toprakları) da geri alınması anlamına gelir,
- Barışçı çözüm çatışmaya taraf bütün ilgililerin katılmasını, yani Dağlık Karabağ'ın seçilmiş temsilcilerinin de taraf olarak katılmalarını gerektirir,
- Barışçı bir çözüm çatışma ortamında gerçekleşemez. Bu itibarla, Azerbaycan, Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasında 1994 ve 1995 yıllarında yapılan ateş-kes anlaşmasına harfiyen uyulmalıdır,
- Kuvvet kullanmama veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmama büyük önem taşır. Azerbaycan'ın kin, hoşgörüsüzlük, yabancı düşmanlığı ve Ermenifobik politikalarına son verilmelidir,
- Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ halkının duyarlılıklarını dikkate almayan maksimalist politikaları barış sürecinde anlamlı bir ilerleme için temel engeli oluşturmaktadır.

Ermenistan Dışişleri Bakanı ayrıntılı açıklamasında, Azerbaycan'ın görüşlerini içeren ve toplantıda dağıtılan resmi muhtırasına da değinmiş, Azerbaycan'ın "Ermeni askeri güçlerinin Dağlık Karabağ ve Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarından derhal, tamamen ve kayıtsız şartsız çekilmesini" talep ettiğini,

10 "Bratislava Offers Road to Nowhere on Karabakh," *Mirror-Spectator*, 12 Aralık 2019, <https://mirrorspectator.com/2019/12/12/bratislava-offers-road-to-nowhere-on-karabakh/>.

Dağlık Karabağ'ın esas itibarıyla Ermeni olan halkına sadece “ Azerbaycan toprak bütünlüğü ve egemenliği içinde kendi kendini yönetme statüsü” tanınabileceğini belirttiğini kaydetmiştir.

Bratislava toplantısı sonrası Minsk Grubu üç eş-başkanı da bir açıklama yapmıştır. Azerbaycan ve Ermenistan yapılan davete rağmen açıklamaya taraf olmamıştır. Açıklamada üç eş-başkan, Dağlık Karabağ'ın uluslararası tanınacak statüsünün Madrid İlkelerinde yer aldığı gibi, yasal bir irade beyanıyla olması gerektiğini, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ dışında kalan topraklardan askerlerini çektikten sonra bir plebisit yapılabileceğini belirtmekte, hâlihazırdaki statükonun kabul edilemez olduğunu, sorunun çözümünün askeri olamayacağını vurgulamaktadır.¹¹ Açıklamadaki yeni bilgi, iki bakanın yılbaşında tekrar bir araya gelmeyi kabul ettikleri olmuştur.

Avrupa Parlamentosunda, AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası eski Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, Eylül ayında Dağlık Karabağ'da yapılan “parlamento seçimleri” hakkında yöneltilen bir soruya 5 Aralık'ta, “AB Dağlık Karabağ'da yapılan sözde ‘seçimlerin’ cereyan ettiği anayasal ve hukuki çerçevesini tanımamaktadır” açıklamasında bulunmuştur. Yüksek Temsilci ayrıca, Doğu Ortaklığı bildirimlerinin açıkça AB'nin Azerbaycan dahil bütün ortaklarının toprak bütünlüğünü, egemenliğini ve bağımsızlığını destekleme taahhüdü altında bulunduğunu hatırlatmıştır. Yüksek Temsilci, bu gibi eylemlerin Dağlık Karabağ'ın gelecekteki statüsünün tesbitinde rol oynamayacağını ve müzakere sürecini etkilemeyeceğini, AB'nin AGİT Minsk Grubu eş-başkanlarının barışçı çözüm girişimlerini, AB Güney Kafkas Özel Temsilcisinin de aracılığıyla, desteklemeye devam ettiğini belirtmiştir.

11 Aralık'ta eski Cumhurbaşkanı Koçaryan Dağlık Karabağ görüşmelerinin tam bir çıkmazda olduğunu beyan etmiş ve Paşinyan yönetimine ağır suçlamalarda bulunmuştur. Koçaryan Dağlık Karabağ yönetiminin Ermenistan Başbakanının talimatı ile hareket etmemesini ve Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığı için mücadele etmesi gerektiğini, yeni bir savaşın kaçınılmaz olduğunu, buna hazırlıklı olunması gerektiğini ileri sürmüştür.¹²

Koçaryan'ın bu ifadeleri Dağlık Karabağ'da yandaşlarında yankı bulmuş, Mart ayında yapılacak “Cumhurbaşkanlığı seçimleri” adaylarından, Dağlık Karabağ Güvenlik Konseyi eski sekreteri, Paşinyan'ın söylem ve yaklaşımının Azerbaycan'ın çıkarlarına hizmet ettiğini, bir konuşmasında Dağlık Karabağ

11 AGİT Minsk Grubu, “Joint Statement by the Heads of Delegation of the OSCE Minsk Group Co-Chair countries,” *AGİT Resmi İnternet Sitesi*, 5 Aralık 2019, <https://www.osce.org/minsk-group/441242>.

12 “Hraparak: Pashinyan's call for universally acceptable deal over Artsakh 'unpromising' – Robert Kocharyan,” *Tert.am*, 11 Aralık 2019, <https://www.tert.am/en/news/2019/12/11/hraparak/3162220>.

Azerbaycan toplumu temsilcilerinin de müzakere sürecine katılmasına hoşgörülü baktığını, bunun kabul edilemez ve Dağlık Karabağ'ın geleceğini tehlikeye atacak bir öneri olduğunu, sağlam ve gerçekçi bütün Ermeni güçleri böyle bir durumu nötralize ermeye yönlendireceğini söylemiştir.

Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları arasındaki altıncı görüşme, Bratislava'da öngörüldüğü zamanlamayla, 29-30 Ocak'ta Cenevre'de yapılmıştır. İki gün ve yaklaşık yedi saat süren görüşmeler sonrası AGİT haber sayfasında aşağıdaki açıklama yer almıştır:¹³

“AGİT Minsk Grubu eş-başkanları Cenevre’de 28-30 Ocak tarihlerinde Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarıyla ayrı ayrı ve birlikte görüşmüştür. Görüşmelere AGİT Dönem Başkanının özel temsilcisi de katılmıştır.

Üç gün süren yoğun görüşmelerde, eş-başkanlar ve dışişleri bakanları aşağıdaki gündem maddelerini görüşmüştür: 2019 yılında görüşülen anlaşmaların ve tekliflerin uygulanması ve toplumları barışa hazırlamak için atılabilecek olası ileri adımlar; gelecekteki çözümün temelini oluşturacak ilkeler ve unsurlar; çözüm sürecini ileriye götürecek zamanlama ve gündem.

Eş-başkanlar çatışmaya barışçı bir çözüm bulunabilmesi için taraflara yardım, çözüm sürecinde mahremiyet ilkesine uyma ve adil ve kalıcı barış için yaratıcılık gereksinimi ve uzlaşma ruhu konusunda tam mutabakatlarını tekrarlamıştır.

Bakanlar yakın bir gelecekte eş-başkanların gözetiminde tekrar buluşmak konusunda anlaşmıştır.”

Fransa Cumhurbaşkanı Fransa'daki Ermeni Kuruluşları Eşgüdüm Konseyi'nin (CCAF) 29 Ocak'ta Paris'teki toplantısına katılmış, konuşmasında Dağlık Karabağ konusuna da vurgu yapmış ve “Fransa Dağlık Karabağ çatışmasının çözümü için barışçı müzakerelerin başlıca garantörlerindedir” demiştir. Bu amaçla hem Ermenistan Başbakanı, hem Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile temasta bulunduğunu ve gerginliğin azaltılması için bu kanalın işlevsel tutulmasının kilit adımlardan biri olduğunu beyan etmiştir. Aynı toplantıda Fransa Cumhurbaşkanı Konseyin eş-başkanları Ara Toronyan ve Murad Papazyan'ın sorularına verdiği yanıtta kırmızıçizgileri zorlamış, Fransa'daki

13 AGİT Minsk Grubu, “Joint Statement by the Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan and the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group,” *AGİT Resmi İnternet Sitesi*, <https://www.osce.org/minsk-group/445114>.

bazı kentlerle Dağlık Karabağ'daki şehirler arasında dostluk ve dayanışma bildirimleri yayınlanmasının ilgili bakanlıkların karşı çıkmasıyla idari mahkemelerce yasaklanması eleştirisine Fransa Cumhurbaşkanı, “yasanın uygulanması diyalogu engellemez, daha gerçekçi ve etkili biçimde ileri gidilebilir” demiş; hatta Fransa'nın İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarının bu niyetteki yerel yönetimlerle daha etkili faaliyette bulunabileceğini ifade etmiştir.¹⁴

Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile Ermenistan Başbakanı Uluslararası Güvenlik Konferansı'na katılmak üzere gittikleri Münih'te 15 Ocak'ta, ikili bir görüşmenin ardından, baş başa bir canlı yayın televizyon panel tartışmasına katılarak bir ilk yaşatmışlardır.¹⁵ Yaklaşık bir saat süren panel tartışması Dağlık Karabağ çatışmasına odaklanmıştır. Paşinyan'ın, dil hâkimiyeti, görüntü ve içerik olarak amatör kaldığı tartışmada, Aliyev konuyu ve davasını izleyicilere anlatabilen bir devlet adamı izlenimi bırakmıştır. Böyle hazırlıksız bir şekilde TV panel müzakeresini kabul ettiği için Paşinyan içeride ve diasporada ciddi şekilde eleştirilmiştir. İçerik olarak Dağlık Karabağ'ın bağımsızlık gerekçesi olarak sadece güvenlik mülhazasını ileri sürmesi, kendi kaderini tayin ilkesini vurgulamaması da eleştirilen bir husus olmuştur. Kısa bir bocalamadan sonra, Ermeni ortak yaklaşımı, her iki konuşmacının da başarısız olduğu tabanına oturtulmuş, sonuçsuz bir tartışma olarak nitelendirilmiştir. Bazı Batılı gözlemcilerin yorumu ise, iki liderin böyle bir konuyu kamuoyu önünde tartışması ve karşılıklı suçlamalarda bulunmaları sürdürülmekte olan ve mahremiyetine özen gösterilen müzakere sürecine olumlu katkı yapacak nitelikte olmamış, hatta süreci zora sokmuştur yönünde olmuştur.

İçeride Paşinyan muhaliflerinin bu konudaki yaklaşımını açıklamayı da gene Koçaryan üstlenmiştir. 17 Şubat'ta yaptığı açıklamada Koçaryan, “Halkımız zaten Karabağ sorununu çözmüştür. Bugün sürdürülen görüşmelerin tek bir amacı vardır, o da bugün elde ettiklerimizi meşrulaştırmaktır” demiştir.

Ermenistan ile Dağlık Karabağ yönetimi arasında 22 Şubat'ta Hankendi'nde ortak bir güvenlik konseyi toplantısı yapılmıştır. Ermenistan'dan Başbakan, Dışişleri ve Savunma Bakanları ile Genelkurmay Başkanının katıldığı üçüncü kez yapılan toplantıda Ermenistan-Dağlık Karabağ eşgüdümüne ilişkin konular ele alınmıştır. Paşinyan toplantıda yaptığı konuşmada Dağlık Karabağ'ın güvenliği konusunda ortak bir anlayışa sahip olmanın önem taşıdığını, sorunun çözümüne yönelik görüşmelerde Dağlık Karabağ'ın taraf olarak temsil

14 Karina Manukyan, “France-Artsakh Friendship Circle Members welcome French President's proposal,” *Arminfo*, 12 Şubat 2020, https://arminfo.info/full_news.php?id=49279&lang=3.

15 “Nikol Pashinyan and Ilham Aliyev Hold Public Debate in Munich,” *Youtube*, 16 Şubat 2020, https://www.youtube.com/watch?v=u_V2cafAhug.

edilmemesi halinde bir sonuca varılmasını mümkün görmediğini, Münih Güvenlik Konferansında görüşmelerin kapsamına açıkça değindiğini, Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasındaki işbirliğinin temel taşlarından birisinin güvenlik olduğunu, dolayısıyla artık bunu Münih ilkeleri olarak adlandırdığını ifade etmiştir.¹⁶ Toplantının geri planında, Dağlık Karabağ'da 31 Mart'ta yapılacak "cumhurbaşkanlığı seçimleri" ve olası yansımaları konusunda görüş alış verişinde bulunduğu da anlaşılmaktadır.

Ermenistan Dışişleri Bakanı 24 Şubat'ta "Münih ilkeleri" konusunda bir açıklama yapma ihtiyacı duymuştur. Bakana göre "Münih ilkeleri" esas itibarıyla Münih'te Azerbaycan cumhurbaşkanı ile Ermenistan başbakanı arasında yapılan görüşmeyi yansıtmaktadır. Bakana göre, Münih ilkelerinde Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sürecine ilişkin yaklaşımını değiştiren hiçbir şey yoktur. Bakan "yeni yaklaşım bağlamında, Ermenistan Minsk Grubu eş-başkanlarının barışçı çözüm sürecine ilişkin her zaman olduğu gibi bağlıdır. Bu çerçevede içinde, bütün tarafların ve halkların kabul edeceği çözümler bulmak için çalışmaya devam edeceğiz. Bu karşılıklı olarak bir uzlaşma gerektiği anlamına gelir. Tek taraflı taviz söz konusu olamaz. Bizim için en ağırlıklı konu her zaman Dağlık Karabağ'daki hemşerilerimiz için gerçek bir güvenliğin sağlanması olmuştur. Bu da statü konusudur. Bu ikisini lütfen birbirinden ayırmaya kalkmayınız" demiştir.¹⁷

Minsk Grubu eş-başkanları ve AGİT dönem başkanı temsilcisinin Ankara'yı ziyaretleri ve Dışişleri Bakanı ile görüşmelerine ilişkin olarak Bakan Çavuşoğlu 2 Mart'ta yaptığı açıklamada, AGİT Minsk Grubunun çatışmanın çözümünde daha aktif davranması gerektiğini belirtmiş ve "çözümün Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne, egemenliğine ve uluslararası tanınmış sınırlarına saygı" çerçevesinde gerçekleşmesini vurgulamıştır.¹⁸ Bakan Çavuşoğlu'nun beyanına Ermenistan'dan tepki gecikmemiş, Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, "Türkiye Dağlık Karabağ çatışmasında Azerbaycan'a tek taraflı askeri ve siyasi destekle de ifadesini bulan, Ermenistan'a ve Ermeni halkına dostça olmayan politikası ile Dağlık Karabağ çatışmasına barışçı çözüm bulunması sürecinde hiçbir rol oynayamaz" açıklamasında

16 "Interaction between Armenia and Artsakh is the key to our people's security" - The Security Councils of Armenia and Artsakh are holding a joint session in Stepanakert," *Ermenistan Başbakanlık Resmi İnternet Sitesi*, 22 Şubat 2020, <https://www.primeminister.am/en/statements-and-messages/item/2020/02/22/Nikol-Pashinyan-meeting-Security-Council/>.

17 "Pashinyan's "Munich Principles," *MassisPost*, 23 Şubat 2020, <https://massispost.com/2020/02/pashinyans-munich-principles/>.

18 Tevfik Durul, "Bakan Çavuşoğlu: AGİT Minsk Grubu Yukarı Karabağ'da çözüm için daha etkin çalışmalı," *Anadolu Ajansı*, 2 Mart 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/bakan-cavusoglu-agit-minsk-grubu-yukari-karabagda-cozum-icin-daha-etkin-calismali/1751517>.

bulunmuştur.¹⁹ Ermenistan Dışişleri Bakanı da bir tepki vermiş, İncil'den bir alıntıda bulunarak, “doktor, önce kendine merhem bul” demiştir.

Burada Ermenistan'ın ısrarla göz ardı ettiği husus, Türkiye Minsk Grubunun üyesi bir ülke olmasının ötesinde, bu süreci başlatan dört ülkeden birisidir. Dağlık Karabağ savaşına barışçı bir çözüm arama çalışmaları 1992 yılı sonlarında, o zamanki adıyla AGİK bünyesinde, 5+1 formatında (Azerbaycan, Ermenistan, ABD, Rusya, Türkiye ve AGİK dönem başkanlığı) başlatılmış, Türkiye soruna en yakın ve ilgili ülke olarak sürecin hep içinde olagelmıştır. İlk toplantısı 1992 yılı sonunda Cenevre'de gerçekleşen bu 5+1 formatında yapılan birkaç toplantıdan sonra, bugünkü, Türkiye'nin de yer aldığı, 13 üyeden oluşan Minsk Grubu hayat bulmuştur.

Dağlık Karabağ'da 31 Mart 2020'de “seçim” yapılmıştır. Sözde parlamento ve cumhurbaşkanı seçimlerini Ermenistan'dan gelen gözlemciler izlemiştir. Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının yaptığı 30 Mart tarihli açıklama aşağıdadır:²⁰

Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından işgal altında tutulan Yukarı Karabağ bölgesinde 31 Mart 2020 tarihinde düzenlenmesi öngörülen sözde Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento seçimleri, Yukarı Karabağ'da uluslararası hukuka aykırı mevcut durumun tek yanlı olarak meşrulaştırılması çabalarının bir tezahürüdür. Bu adım, BM Güvenlik Konseyi kararları ve AGİK ilkeleri dahil uluslararası hukukun açık ihlâlidir.

Yukarı Karabağ ihtilafına barışçıl çözüm bulunması amacıyla AGİK Minsk Süreci çerçevesinde görüşmelerin sürdüğü bir aşamada, işgal altındaki topraklarda sözde seçimlerin düzenlenmesi, barışçıl ve kalıcı çözüme yönelik çabaları baltalayan bir girişim niteliğindedir. AGİK Minsk Grubu dahil uluslararası camiayı bu seçimi tanımamaya davet ediyoruz.

Türkiye, Azerbaycan'ın egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün yeni bir ihlalini teşkil edecek bu gayrimeşru seçimleri tanımamaktadır. Türkiye,

19 “Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü: “Türkiye, Karabağ sorununun barış çözüm sürecinde bir rol oynayamaz,” *Ermeni Haber Ajansı*, 3 Mart 2020, https://www.ermenihaber.am/tr/news/2020/03/03/naghdalyan/177551?fb_comment_id=2800984773269983_2801300789905048.

20 “No: 82, 30 Mart 2020, Ermenistan İşgali Altındaki Azerbaycan Toprağı Yukarı Karabağ'da 31 Mart 2020 Tarihinde Düzenlenmesi Öngörülen Sözde Seçimler Hk.,” *T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 30 Mart 2020, http://www.mfa.gov.tr/no_82_-yukari-karabag-da-duzenlenmesi-ongorulen-sozde-secimler-hk.tr.mfa.

AGİT Minsk Grubu'nun bir üyesi olarak, Yukarı Karabağ ihtilafına adil ve kalıcı bir çözüm bulunması yönündeki çabaları desteklemeye devam edecektir. Minsk Grubu eş-başkanları konuya ilişkin yaptıkları açıklamada aşağıdaki hususları beyan etmiştir: "eş-başkanlar Dağlık Karabağ'ın hiçbir devlet tarafından egemen ve bağımsız bir devlet olarak tanınmadığını kaydederler. Dolayısıyla eş-başkanlar bu 'seçimlerin' sonucunun Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsüne bir etkisi olacağını kabul etmezler. Sonuçlarının hiçbir şekilde Dağlık Karabağ'ın nihai statüsüne veya Dağlık Karabağ çatışmasına kalıcı ve barışçı bir çözüm getirmek üzere sürdürülen müzakerelere yön veremeyeceğini vurgularlar".

Avrupa Birliği de "seçimlere" tepki göstermiş, AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisinin sözcüsü şu açıklamayı yapmıştır:²¹

"Dağlık Karabağ'da 31 Mart 2020'de yapılan sözde cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerine ilişkin olarak, AB seçimlere zemin oluşturan anayasal ve yasal çerçeveyi tanımadığını tekrar bildirir. Bu etkinlik Dağlık Karabağ'ın gelecekteki statüsünün tespitinde veya devam eden müzakere sürecinin sonuçlarına yönlendirici olamaz. AB AGİT Minsk Grubuna, özellikle eş-başkanlarına mevcut statükonun ötesinde gelişme kaydetmek ve kapsamlı ve sürdürülebilir bir barış sağlanması için gösterdikleri gayretlere kesin desteğini yineler. Ab kısa zamanda Dağlık Karabağ çatışmasına barışçı çözüm bulunması gayretlerini daha da desteklemeye hazır olduğunu beyan eder".

Uluslararası kuruluşlar bağlamında, Dağlık Karabağ'daki sözde seçimlere bir tepki de İslam Konferansı Örgütünden (İKÖ) gelmiştir. Yapılan açıklamada, "İKÖ Genel Sekreterliği Azerbaycan'ın bir bölgesi olan işgal altındaki Dağlık Karabağ'da 31 Mart 2020'de seçim yapılmasını Dağlık Karabağ konusundaki BM Güvenlik Konseyi kararlarına karşı çıkılması olarak görür" denmekte, ayrıca "İKÖ Genel Sekreterliği İKÖ'nün ve AGİT'in çatışmaya barışçı bir çözümü Azerbaycan'ın bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve uluslararası alanda tanınmış sınırlarının değişmezliği temelinde destekleyen kararlarına" dikkat çekmektedir²².

21 "Nagorno-Karabakh: Statement by the Spokesperson on the so-called presidential and parliamentary elections," *Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi*, 31 Mart 2020, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/76801/nagorno-karabakh-statement-spokesperson-so-called-presidential-and-parliamentary-elections_en.

22 Zehra Nur Düz, "OIC rejects elections in 'occupied' Nagorno-Karabakh," *Anadolu Ajansı*, 1 Nisan 2020, <https://www.aa.com.tr/en/politics/oic-rejects-elections-in-occupied-nagorno-karabakh/1788243>.

Ermenistan'a gelince, tabiatıyla seçimleri savunmuş, AGİT üye ülkelerinin 1992 yılında bir belgede "Dağlık Karabağ'ın seçilmiş temsilcileri" tabirinin geçtiğini ve bu temsilcilerin Dağlık Karabağ müzakerelerinde taraf olduğunu, dolayısıyla müzakereler devam ettiği cihetle, "seçimlere" ve "seçilmiş temsilcilere" gereksinim olduğunu iddiaya devam etmiştir.

Ermenistan Türkiye Dışişleri Bakanlığının açıklamasına da aynı iddiaları tekrarlayan bir açıklama ile karşılık vermiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanlığının açıklaması aşağıdadır:²³

"Dağlık Karabağ seçimleri konusunda Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının açıklaması Türkiye'nin Ermeni halkına karşı düşmanca politikasının bir kez daha ifade edilmesidir. Uluslararası belgelerin seçici yorumu yönündeki geleneksel yöntemi ile Türkiye bir yandan BMGK kararlarına atıfta bulunurken, diğer taraftan Dağlık Karabağ çatışması kapsamında, özellikle açıkça bölge ülkelerine yönelik düşmanca hareketlerden kaçınma çağrısını göz ardı etmektedir. Oysa Türkiye on yıllardır Ermenistan Cumhuriyetine kara ambargosu uygulamakta ve Dağlık Karabağ halkına karşı girişilen, Nisan 2016 da dâhil olmak üzere, saldırgan ve vahşi eylemlere destek vermektedir."

"Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının AGİT ilkelerine ve Minsk sürecine yaptığı atıf da aynı şekilde yersizdir. Minsk sürecinin temelini atan AGİT/AGİK 24 Mart 1992 kararı Dağlık Karabağ'ın seçilmiş temsilcilerinin sürece dahil olacağına işaret etmektedir. Seçilmiş temsilci olabilmesi için seçim yapılması gerekir. Bu itibarla, Dağlık Karabağ'da yapılan seçimler barış sürecinin temel belgeleriyle çelişmemekte, o mantıktan kaynaklanmaktadır."

"Türkiye'nin insan haklarının uluslararası savunucusu olarak hareket etme girişimleri ve uluslararası camiaya çağrılarını halkların haklarının, komşularının toprak bütünlüğünün devamlı ihlali ve uluslararası hukuk ve demokrasinin kurallarını zedeleyen saldırgan politikası ile yeterince iflas etmiştir".

Diasporanın önde gelen Ermeni kuruluşlarından "Amerikan Ermeni Meclisi" (AAA) Dağlık Karabağ seçimlerini kutlamakta gecikmemiş, bu vesileyle başta Türkiye olmak üzere, seçimleri yok ve hükümsüz gören AB ve AGİT açıklamalarını da kuvvetle eleştirmiştir. ABD'de fütursuzca faaliyet gösteren

23 "Ermenistan Dışişleri'nden Türkiye'nin Karabağ seçimleriyle ilgili açıklamasına tepki," *Ermeni Haber Ajansı*, 31 Mart 2020, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2020/03/31/Ermenistanı-Türkiye-Karabağ/179760>.

bu kuruluşun ABD ve tüm dünya ülkeleri politikalarını ve evrensel hukuk ilkelerini hiçe sayan bu tutumunun başta ABD Kongresi tarafından olmak üzere kayda geçirilmesi kuşkusuz yerinde olacaktır.

Görüldüğü gibi, Dağlık Karabağ'da yapılan sözde seçimler Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal politikasına meşruiyet sağlamak ve Dağlık Karabağ çatışmasının çözüm sürecine yardımcı olmak bir yana, üçüncü taraflarda ve uluslararası kuruluşlarda tepki yaratmış, Dağlık Karabağ'ın uluslararası siyaset ve hukuk süjesi olmadığını bir kez daha güncelleyerek tescil etmiştir.

Ermenistan 5 Nisan'da yapacağı referandumu COVID-19 salgını nedeniyle belirsiz bir tarihe ertelerken, bu sözde seçimlerin 31 Mart'ta yapılmasında neden ısrarcı olmuştur sorusuna yanıt arandığında, Paşinyan yönetiminin Dağlık Karabağ konusunda kaldığı ikilem su üstüne çıkmaktadır. Muhalefetin yönetimi en güçlü şekilde yıprattığı Dağlık Karabağ çatışmasına çözüm arayışında, Dağlık Karabağ kökenli iki eski Cumhurbaşkanı Koçaryan ve Sarkisyan'ın Dağlık Karabağ Ermenilerini Paşinyan'a karşı kullanma kozuna karşı Paşinyan da bir an önce bir denge kurma ihtiyacı duymuş, Dağlık Karabağ'da kendine yakın güçlü bir aday bulamayınca, eski dönemin muteber isimlerinden birini seçilme desteği vadiyle kendi yanına çekerek nötralize etme yolunu seçmiş ve bunu bir an önce gerçekleştirebilmeyi istemiştir. Tahminlerin aksine, ilk turda bu hesap gerçekleşmemiş, 14 Nisan'da yapılacak ikinci tura kalmıştır. Ancak bu ara sonuç dahi hesap doğrultusunda olmuş, muhalefetin desteklediği ve Paşinyan karşıtı militan aday üçüncü gelerek diskalifiye olmuştur. Dolayısıyla bu gecikme denge taktiğinin özünü değiştirmemekte, Ermenistan'da her siyasi grubun geleceğe yönelik öngörülerinde Dağlık Karabağ'da kendi lehlerine kullanabileceklerini hesapladıkları bir denge oluşmaktadır. İkinci tur seçimler 14 Nisan'da yapılmıştır. Katılım çok düşük olmuştur. Neden Olarak, COVID-19 ortamı ve sonucun nasıl olsa belli olduğu gösterilmiştir. Gerçekten bir sürpriz olmamış, beklenen sonuç sağlanmıştır.

3. Ermenistan'ın Dış İlişkileri

2019 yılında Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (AEİÖ) dönem başkanlığı münasebetiyle hareketli geçen yıldan sonra Ermenistan tekrar nisbi bir tecrit dönemine girmiş, COVID-19 salgını bu durumu daha da sıkıntılı hale getirmiştir. Buna karşı, Dışişleri Bakanının, Başbakanın ve hatta Cumhurbaşkanı'nın açıklamaları, Ermenistan'ın çok yönlü-vektörlü dış politika çizgisini sürdüreceği, tek bir ülke veya blok ile saplantılı kalmayacağı, dolayısıyla dış ilişkilerde aktif olunacağı vurgulanmaktadır.

Aralık ayı sonlarında komşu Gürcistan'ın Cumhurbaşkanı'nın Ermenistan ile sınır ihtilafını vurgulayan bir beyanı Ermenistan'ın yayımlı politikasının bir başka boyutunu ortaya koyması itibarıyla rahatsızlık yaratmıştır. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü 27 Aralık'ta yaptığı açıklamada, Ermenistan-Gürcistan sınırının belirlenmesi için 1992 yılından bu yana görüşmeler yapıldığını, 1996 yılında tarafların bu amaçla bir sınır belirleme komitesi kurduğunu, konunun ikili siyasi istişarelerde de ele alındığını, 247 km uzunluğundaki sınırın 147 km'si üzerinde mutabakat sağlandığını, şu anda 78 km'lik bölümü için ise görüşmelerin devam ettiğini belirtmiştir. Bilindiği gibi, Ermenistan'ın Rusya ile ve üçüncü ülkelerle başlıca transit yolu Gürcistan üzerindedir. Karayolu sınır geçişleri üç kapı üzerinden yapılmaktadır. AB son olarak bu yolların ve kapıların iyileştirilmesi için 60 milyon dolar yardımda bulunmuştur.

Rusya'nın Erivan Büyükelçisi basına verdiği bir demeçte, Rusya'nın Güney Kafkasyalı müttefiki Ermenistan ile kapsamlı ilişkilerinin 2018 yönetim değişikliğinden sonra daha da derinleştiğini kaydetmiş, "bizim için Ermenistan zor durumlarda başvurabileceğimiz güvenilir kilit bir ortaktır" demiştir. Bilindiği gibi, Rusya'nın Ermenistan'da Gümrü'de bir kara üssü, Erivan yakınlarında da bir hava üssü bulunmaktadır. Rusya son olarak Gümrü'de bulunan 5000 civarındaki askeri gücünü savaş helikopterleriyle takviye etmiş ve bu üssü kullanma hakkına ilişkin anlaşmayı da 2044 yılına kadar uzatmıştır. Geçmişte olduğu gibi Paşinyan yönetimi de ülkesinde Rus askeri varlığını ulusal güvenlik stratejisinin temel ayağı olarak görmektedir.

Rusya'nın 2018 devrimine ve Paşinyan yönetimine bakışı yeni Rus dış politikasındaki esnekliğin bir göstergesi olmuştur. Rusya bağlılığından kuşku duymadığı Koçaryan ve Sarkisyan'dan sonra, onlara rağmen ve onlara karşı iktidara gelen Paşinyan'a temkinli yaklaşmıştır. Halkın desteği ile iktidara gelen bir yönetimi devirerek güney Kafkaslarda ihtiyaç duyduğu bir müttefikini kaybedebileceği riskinin bilincinde, pragmatik bir yaklaşımla, Paşinyan ile uyum yollarını aramıştır. Burada her iki taraf da bir bakıma zamana oynamaktadır. Paşinyan içeride güçlenip muhalefeti saf dışı edebildiği ölçüde Rusya'ya karşı "çok yönlü-vektörlü" dış politikayı daha rahat uygulayabilecek ve kademeli olarak Batıya açılacak, içte sıkıntıları arttıkça ise Rusya'ya daha bağımlı hale gelecektir.

Dönem içinde Rusya'nın Türkiye ile inişli-çıkışlı ilişkileri Ermenistan'da yakından izlenmiş ve çeşitli yorum ve spekülasyonlara neden olmuştur.

Amerika'nın Sesi (*Voice of America*) radyosu 31 Ocak tarihli yayınında, Pentagon'a göre ABD-Ermenistan askeri işbirliğinin geliştiğini duyurmuştur.

ABD Savunma Bakanlığı Rusya, Ukrayna ve Avrasya İşleri Bakan Yardımcısı vekili beyanında, “silahlı kuvvetlerimiz arasında işbirliği heyecan vericidir. Ermenistan’dan askeri eğitim için öğrenci gelmesi bizi memnun ediyor. Ermenistan silahlı kuvvetlerinin halihazır ve gelecekteki liderlerini eğitmeye devam etmenin yanı sıra, bu yıl Ermenistan’ın ulusal savunma araştırma üniversitesi ile işbirliğini de geliştirmeyi planlıyoruz. Kansas’ta devam eden programımız Ermenistan’ın ve NATO’nun Ermenistan’daki savunma reformlarını kolaylaştırma kapasitesini artırmaya yardımcı olmaktadır” demiştir.²⁴ Haberde ayrıca 120 Ermeni askeri personelin Afganistan’da Mezar-ı Şerif’te bulunduğu, Kosova’da NATO kuvvetleri bünyesinde 41 Ermeni askerin görev yaptığı kaydedilmiştir.

Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın ve Başbakanın dış seyahat merakı dönem içinde de, COVID-19 kısıtlamalarına kadar devam etmiştir. Ocak ayı başında Cumhurbaşkanı Abu Dabi’ye gitmiş, BAE yöneticileri ile görüşmüştür. 20 Ocak’ta İsviçre’ye giden Cumhurbaşkanı burada da İsviçre-Ermenistan Ticaret Odası temsilcileri ve İsviçre iş adamlarıyla temasta bulunmuştur. Daha sonra Davos’ta Dünya Ekonomik Forumuna katılmıştır. 23 Ocak’ta Holokost anma törenlerine katılmak üzere İsrail’e gitmiş, bu vesileyle İsrail Meclis Başkanı ve Cumhurbaşkanı ile görüşmüştür. Ayrıca Batı Yakasına geçerek Filistin Cumhurbaşkanı Abbas ile görüşmüştür. İsraili yetkililerle temaslarında ve daha sonra *Jerusalem Post* gazetesine verdiği beyanda, “Ermeni soykırımı” ile Holokostu özdeşleştirme çabalarını sürdürmüştür. Bir anma törenine kendi siyasi söylemine yandaş bulmak için geldiği izlenimini veren bu tutum kuşkusuz ev sahiplerini rahatsız etmiştir. Holokost’un ne olduğunu anlamadığını gösteren ve bizzat Holokost gerçeğini sulandırmaya hizmet eden bu iddia ve söylemlerine olumlu yanıt alamayınca da, İsrail’in Ermeni söylemine neden destek vermediğini Ermeni halkının anlayamadığını gazete beyanında söylemek durumunda kalmıştır.

Hollanda Dışişleri Bakanı 23 Ocak’ta Erivan’a bir çalışma ziyaretinde bulunmuştur. Bu Hollanda’dan Ermenistan’a bu düzeyde ilk ziyaret olmuştur.

14 Şubat’ta Münih Güvenlik Konferansına katılmak üzere Almanya’ya giden Başbakan Paşinyan, 13 Şubat’ta Berlin’e bir çalışma ziyareti yapmış ve Şansölye Merkel ile görüşmüştür. Bu iki liderin Ağustos 2018 Erivan ve Şubat 2019 Berlin’den sonra üçüncü görüşmesi olmuştur. Merkel Ermenistan’da “Kadife Devrim’den” sonra çok şeyin değiştiğini, önemli bir yenilenme sürecine girildiğini övgü ile belirtmiş, “*Almanya Ermenistan’ın yakın bir dostu*

24 “Armenian-American military cooperation is actively developing,” News.am, 31 Ocak 2020, <https://news.am/eng/news/557618.html>.

ve ortağıdır. Bu dostluğun gücünü hem duygusal hem pratik anlamda hissediyoruz” demiştir. Görüşmeden sonra yayınlanan Ermenistan hükümet bildirisinde, Merkel’in Ermenistan’daki “demokratik reformlara” desteğini sürdürme vadinde bulunduğu vurgulanmıştır. Görüşmede ekonomik konular da ele alınmış, Paşinyan Alman şirketlerini Ermenistan’da yatırıma çağırmıştır. Almanya AB içinde Ermenistan’a en çok hibede bulunan ve en yüksek ticaret hacmi olan ülke konumundadır. 2019 yılında ikili ticaret hacmi 451 milyon dolar olmuştur.²⁵

31 Ocak’ta Paşinyan Kazakistan’da AEİÖ hükümet başkanları toplantısına katılmıştır. Ermenistan’ın dönem başkanlığından sonra katıldığı bu ilk toplantıda Ermenistan’ın beklentilerini cesaretlendirecek bir gelişme haberi çıkmamıştır.

Ermenistan’ın Gürcistan’ın yanı sıra dışı açılabilirdiği ikinci ülke İran’dır. Ermenistan’ın dış ticaretinin yaklaşık üçte biri bu güzergâhtan yapılmaktadır. İran’a uygulanan uluslararası ambargo nedeniyle sıkıntılar olsa da, İran’la hudut kapısı Meghri’de sınır geçişinin yapıldığı köprüünün iyileştirilmesi için Avrupa Kalkınma ve İmar Bankasından (EBRD) 21 milyon Avro destek sağlanmıştır.

10 Şubat’ta Ürdün Kralı Ermenistan’a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Öngörülen programda yer almasına rağmen, Kralın soykırım anıtını ziyaret etmemesi Ermenistan bakımından ziyarete gölge düşürmüştür.

Gürcistan Savunma Bakanı bir heyetle 27 Şubat’ta Ermenistan’ı ziyaret etmiştir. Gürcistan bakanı Ermenistan’ı Gürcistan’da her yıl yapılan NATO “Asil Ortak” askeri manevralarına katılmaya davet etmiştir. Ermenistan’ın geçmişte katılacağını bildirip sonra katılıp katılmadığı anlaşılamayan bu manevralara bu yıl katılacağı Gürcistan tarafından açıklanmış, ancak Ermeni bakandan bu konuda bir teyit gelmemiştir.

3 Mart’ta Paşinyan Gürcistan’a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Ele alınan temel konu Ermenistan’ın Gürcistan üzerinden transit geçişi olmuştur. İki ülke arasında vatandaşların sınırlardan serbest geçişi konulu bir mutabakat imzalanmıştır. Paşinyan iki ülke ilişkilerinin stratejik işbirliği düzeyine çıkartılması düşüncesini açıklamıştır. İki ülke halen birbirini stratejik ortak olarak tanımlamamaktadır. Gürcistan Ermenistan’ı “yakın komşu” olarak, Azerbaycan ile ilişkilerini ise stratejik düzeyde görmektedir.

25 “Germany one of Armenia’s key partners: 2019 trade turnover grew by 4.2%,” *ArmenPress*, 12 Şubat 2020, <https://armenpress.am/eng/news/1004527.html>.

Ermenistan ve Yunanistan Dışişleri Bakanları 25 Ocak'ta Cenevre'de bir araya gelmiştir. İki bakan, karşılıklı çıkarların bulunduğu alanlarda işbirliğini derinleştirmek üzere ortak girişimlerde bulunmak arzularını yinelemişlerdir. Bu kapsamda, 2019 yılında oluşturdukları Ermenistan-Yunanistan-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) üçlü formatının ikili gündemlerini tamamladığını vurgulamışlardır. İki bakan, bu üçlü formatın ilk zirve toplantısının Nisan ayında Erivan'da yapılması konusunda da görüş birliğine varmıştır.

28 Şubat'ta Ermenistan Savunma Bakanlığı heyeti Atina'da Ermenistan-Yunanistan arasında savunma alanında işbirliği programını görüşmüştür. Toplantı sonunda, 2020 yılı için Ermenistan-Yunanistan savunma bakanlıkları arasında ikili işbirliği programı imzalanmıştır. Program 21 etkinlik öngörmektedir. Aynı gün bir de Ermenistan-Yunanistan-GKRY savunma bakanlıkları temsilcileri toplanmış ve 2020 yılı için "üçlü eylem planı" imzalanmışlardır.

24 Şubat'ta Slovakya Dışişleri Bakanı Ermenistan'a resmi bir ziyaret yapmıştır. Slovak Bakan Ermenistan'da büyükelçilik açma vadinde bulunmuştur.²⁶

Paşinyan 9 Mart'ta yeni AB yetkilileriyle görüşmek üzere Brüksel'e gitmiştir. Konsey Başkanı ile görüşmesinde Haziran ayında yapılması öngörülen Doğu Ortaklığı zirvesi ele alınmıştır. Görüştüğü diğer üst düzey yetkili AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi olmuştur. Bunun yanı sıra, Avrupa Parlamentosunun önde gelen gruplarından Avrupa Halk Partisi (EPP) başkanı ile samimi bir görüşme yapmıştır. Hatırlanacağı gibi, kısa bir süre önce, 5 Mart'ta, adli takibat altında olduğu için özel izinle ülke dışına çıkan eski Cumhurbaşkanı Sarkisyan da EPP başkanı ile görüşmüş, Ermenistan basınına yansıyan duyumlarda, bu izin Paşinyan'ın randevusu için ön koşul olmuştur.

Avrupa Birliği'nin Doğu Ortaklığı projesi çerçevesine aldığı Ermenistan'ın AB ile ilişkileri 2017 yılında imzalanan, AB bakımından henüz onay süreci tamamlanmayan, "Kapsamlı ve İleri Ortaklık Anlaşması" kapsamında gelişmektedir. Avrupa Birliği 2018 yılında iktidara gelen yönetimi cesaret verecek şekilde desteklemekte ve daha da artırma vadiyle, maddi yardımda bulunmaktadır.

AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi ile Komşuluk ve Genişleme Komiserinin 27 Mart'ta ortak yayınladıkları "AB Doğu

26 "Opening of Slovak Embassy in Armenia will enrich bilateral agenda – FM Mnatsakanyan," *ArmenPress*, 24 Şubat 2020, <https://armenpress.am/eng/news/1005990.html>.

Ortaklığı” başlıklı makalede Ermenistan ile ilgili olarak aşağıdaki ifadeler yer almıştır:²⁷

“COVID-19 günlerinin zor şartlarında uluslararası dayanışmanın önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Son on yıl içinde AB Doğu Ortaklığı Ermenistan’a ve diğer ortaklara somut çıkarlar sağlamıştır. 2009 yılından beri AB Ermenistan şirketlerine 500 milyon Avro kredi vermiş, 25.000 iş yerini desteklemiş, 2500 yeni iş yaratmıştır. AB Ermenistan turizmine de destek vermektedir. AB Bölgeleri kapsamında AB’nin Ermenistan’ın bölgesel kalkınmasına katkısı büyüktür. Eğitim alanında, eğitim reformu, Erasmus programı AB’nin desteğine sahiptir. Geleceğe yönelik daha kapsamlı projeler vardır. Ana başlıklar halinde bunlar: ekonomik alanda, Hukukun üstünlüğü, demokrasi, işleyen kurumlar, iklim değişikliği, dijital değişim, dayanışmalı toplum olarak sayılabilir”.

Dönem içinde Ermenistan’ın ilişkilerinde dikkat çeken bir açılım veya atılım Hindistan ile ilişkileri geliştirme girişimleri olmuştur. Hindistan’ın Türkiye ile ilişkilerinde Keşmir sorunu nedeniyle ortaya çıkan gerginlik, böyle fırsatları kollayan ve kendini Türkiye’ye karşı siyasi koz olarak kullandırtmayı ilişki geliştirme vesilesi sayan Ermenistan için bir olanak sağlamıştır.

Ermenistan’ın bir süredir geliştirmeye özen gösterdiği, güney Kafkaslarda bir yerleşme zemini oluşturma anlayışı ile cezbetmeye çalıştığı ülke de Çin’dir. Çin’in siyasi ve ekonomik nedenlerle ilgi duyduğu bölgeye böyle bir kapı açılmasına bigâne kalmadığı görülmektedir.

4. Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Ermenistan’ın yeni yönetiminin Türkiye karşıtlığının giderek daha aktif hale geldiğini ve tırmanarak düşmanlık görüntüsüne büründüğünü söylemek mümkündür. Bu tırmanmada bir yenilik de Türkiye’nin iç işlerine karışma gayreti olarak ortaya çıkmıştır. Aralık ayında İstanbul Ermeni Patrikhanesi Patrik seçimindeki Türk hukukuna tabi kuralları açıkça eleştiren ve kendilerine yakın adaylar ortaya çıkartmak isteyen bir tutum içine girmişlerdir. Diğer taraftan, Ermenistan Dışişleri Bakanı seçilen yeni Patriğe bir kutlama mesajı göndermiş, konuyu siyasi düzeye taşımıştır. Ermenistan Dışişleri Bakanı mesajında, Patriğin ruhani önderlik görevinde, Ermeni toplumunun birliğini,

²⁷ “Coronavirus: Statement by the High Representative/Vice-President Josep Borrell following the EU Leaders’ video conference,” *AB Dış İlişkiler Servisi Resmi İnternet Sitesi*, 27 Mart 2020, https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/eastern-partnership/76661/coronavirus-statement-high-representativevice-president-josep-borrell-following-eu-leaders’_en.

dini ve kültürel değerlerinin muhafazasını sağlamak için hiçbir gayretten kaçınmayacağına emin olduğunu ifade etmiştir.

Şubat ayı sonunda Ermenistan'daki "Kürt toplumunun" Erivan'da BM bürosu önünde, PKK lideri Öcalan'ın tutukluluk koşullarını protesto eden bir gösteri düzenlenmesi etkinliği sahneye konmuştur.

Dönem içinde soykırım iddiaları da yoğunluğunu korumuştur. Koroya Yunanistan da katılmış ve Yunan Başbakan soykırım suçu uluslararası konferansında yaptığı konuşmada, Türkiye'yi Süryanilere, Rumlara ve Ermenilere, genel olarak Hristiyanlara soykırım yapmakla suçlamış, özellikle Pontus Rumlarını vurgulamıştır.

ABD Temsilciler meclisini takiben Senato'nun da 12 Aralık'ta Türkiye aleyhindeki aynı metni kabul etmesi Ermeni çevrelerinde geniş yankı bulmuştur. Başbakan Paşinyan kararı "tarihi bir olay" olarak tanımlamış, Ermeni halkı adına Kongre'nin bütün üyelerine şükranlarını iletmiş ve bu kararın "Ermeni soykırımının" uluslararası alanda tanınmasında yeni bir sayfa açtığını, gerçeğin ve adaletin zaferini temsil ettiğini, süreci yeni bir düzeye getireceğini ileri sürmüştür.

Paşinyan bu kapsamda, Türkiye'nin "inkârcı politikalarının" Ermenistan halkı ve Ermenistan için bir tehdit oluşturmaya devam ettiğini, ABD Kongresinin ve diğer bazı parlamentoların aldıkları kararların Türkiye'nin bölgede saldırgan ve yapıcı olmayan bir politika izlediğini de ortaya koyduğunu, Türkiye'nin Suriye, İran, Kıbrıs, Yunanistan'a karşı saldırgan politikalarının ve Ermenistan'a uyguladığı ambargonun bunun kanıtı olduğunu iddia etmiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı, Senato kararını Ermeni kurbanların ve onurlarının anılması olarak yorumlamıştır. Ermenistan din adamları, Eçmiadzin ve Antelia Katolikosları da Senato kararını övgüyle kutlamıştır. Ermenistan basını, Cumhurbaşkanı aday Biden'ın da Senato kararını memnuniyetle karşıladığını kaydetmiştir.

ABD Senato kararına karşı TBMM ortak bir açıklama yapmıştır. Açıklamanın metni aşağıdadır²⁸:

ABD Senatosu'nun, tarihi gerçekleri saptırmak suretiyle, uluslararası hukukun temel kurallarını yok sayarak, sözde Ermeni soykırımı iddiaları

28 "Amerika Birleşik Devletleri Senatosu Kararının Kınanması Reddedilmesi Ve Yok Hükmünde Sayılmasına Dair Karar," *Resmi Gazete*, 13 Aralık 2016, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191214-8.pdf>.

konusunda kabul ettiği kararı Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak esefle kınıyor ve reddediyoruz.

Hukuki hiçbir değeri bulunmayan ve müteakip seçim dönemi sonrasında oluşacak Senato'yu bağlamayacak bu karar açıkça kirli bir siyasi oyunun parçasıdır. Bu, keyfi ve gündelik politikanın basit çıkarları temelinde tarihi okumaktan ibaret değersiz bir tavidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, tarihi olaylar hakkında hüküm vermenin parlamentoların işi olmadığı görüşünü tekrar etmektedir. Sözde Ermeni soykırım karar tasarısı daha önce de birçok kez ABD Senatosu'na gelmiştir ve reddedilmiştir; manidardır ki ABD çıkarları ne zaman Türkiye'nin politikalarıyla ters düşse bu konu Senato gündemine getirilmektedir. Esasen mesele, Ermeniler ve 1915 olayları meselesi değildir; Ermeniler de tarihi olaylar da ABD Senatosu'nun umurunda değildir; Türkiye Aziz Milletimizin iradesine göre değil de ABD'nin taleplerine uygun politika geliştirse ne Ermeniler ne de 1915 olayları ABD Senatosu'nun gündemine gelecektir.

Türkiye'nin tutumu bu konuda nettir ve bellidir: Eğer tarihi gerçekler merak ediliyor ve önemseniyorsa, bilim adamları güvenilir araştırmalarla dünya kamuoyunu bilgilendirebilir. Türkiye zengin arşivlerini Ermeniler dahil bütün araştırmacılara açmıştır; ancak Ermenistan'ın en önemlileri dahil araştırmacılara arşivleri açılmamıştır. Bilgi ve belgeleri gizleyerek, kara propagandaya ve ırkçı yaklaşımlara boyun eğmek ABD Senatosu dahil parlamentolara yakışmaz.

Türkiye ve ABD arasında uzun yıllara dayalı stratejik müttefikliğin ve dostluğun, karanlık hesaplara alet edilerek tahrip edilmesinden büyük üzüntü duymaktayız. ABD Senatosu, artık kendi tarihine kattığı bu kirli vicdan yüküyle yaşamak zorundadır.

Türkiye, ABD Senatosu'nun bu kararını ve benzeri türden baskı araçlarını hiçbir şekilde dikkate almaksızın, bölgesindeki milli çıkarlarını ve güvenliğini korumaya kararlılıkla devam edecektir.

ABD Senatosu'nun bu kararı hem tarih hem hukuk açısından, hem de Aziz Milletimiz ve insaf sahibi dünya halkları nezdinde yok hükmündedir.

Bu karara karşı milletimizin ortak kararlılığını ve dayanışmasını ifade ettiğimizi, Türkiye'nin, uluslararası mütekabiliyet çerçevesinde gereken karşılığı vermesinin tabii bir hak olduğunu kamuoyuna duyuruyoruz.

Bu düşüncelerle, ABD Senatosu'nun mezkûr kararının tümüyle kınanması, reddi ve yok hükmünde sayılması ile yüce Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından alınan bu Kararın Resmî Gazete'de yayımlanması hususu Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun 13.12.2019 tarihli ve 32'nci Birleşiminde kabul edilmiştir.

Karara ilişkin bir AVİM değerlendirmesi de aşağıdadır:²⁹

Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasında S-400 füze savunma sistemi satın alımı ile başlayan gergin sürecin ardından, ABD Kongresinden Türkiye hakkında birbiri ardına kararlar gelmeye devam ediyor. Bilindiği üzere, geçtiğimiz Nisan ayında ABD Kongresi'nin iki kanadına da 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması amacıyla taslak metinler sunulmuştu. Birbirinin aynı olan bu taslaklar, Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştirdiği Barış Pınarı Harekâtının ardından Kongre gündemine getirilmişti. Taslaklarda yıllardır tekrarlanan klişeler ve Türklerin sadece Ermenileri değil, diğer Hristiyan grupları da yok etmeye çalıştığı iftiralarında bulunmaktadır. Sonuç olarak, 29 Ekim'de, ABD Temsilciler Meclisinde "Ermeni soykırımı konusunda ABD'nin tutumunu teyit" başlıklı bir karar alınmıştı. Temsilciler Meclisi'nin 29 Ekim'deki Kararına ilişkin AVİM Bülteninde yayınlanan "Gerileyen Amerika: Temsilciler Meclisinin Yüz Karası Ve İtibar Kaybı" başlıklı görüş ve değerlendirmelerimiz 12 Aralık'taki Senato kararı için de geçerlidir.

Kararın ardında yatan ve herkesin kolaylıkla tahmin edebildiği ilk neden, ABD Temsilciler Meclisi üyesi Steve Cohen'in ağzından dökülen şu sözlerle teyit edilmiş oldu:

Ben her zaman Ermeni karar tasarısına karşıydım ancak bu hafta onun için oy verdim (...) Çünkü Türkiye ABD'ye saygı gösteriyor gibi durmuyordu.

Kararın ardında yatan bir diğer neden de Amerikan iç siyasetinde yaşanan çekişmeydi.

Bu nedenleri akılda tutarak, Senato'nun 12 Aralık günü aldığı S.Res 150 kararına değinmemiz gerekiyor. Zira Senato aldığı bu kararla, "Ermeni Soykırımını" resmen tanıma konusundaki hissiyatını saptamış oldu.

²⁹ AVİM, "ABD Kongresi Ermeni İddialarının Siyasi Ve Dini İstismarında Israr Ediyor," *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 19 Aralık 2019, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/ABD-KONGRESI-ERMENI-IDDIALARININ-SIYASI-VE-DINI-ISTISMARINDA-ISRAR-EDIYOR>.

Öncelikle belirtilmesi gereken husus, Amerikan iç hukukunda “Simple Resolution” (“Basit Karar”) olarak geçen bu kararın herhangi bir hukuki bağlayıcılığı olmadığıdır. Bu tip metinler, ABD Başkanının onayını gerektirmeyen, yani yaptırım niteliği taşımayan metinler olarak geçmektedir. Senato iç işleyişi hakkında ya da bağlayıcı olmayan tutumunu belirlemek amacıyla böyle kararlar alabilmektedir. Dolayısıyla, bu karar ne ABD yönetimini ne de Türkiye’yi bağlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Kararın alınmasından sonra, ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü, yönetimin tutumunun değişmediğini, Başkan’ın geçtiğimiz Nisan’daki tanımının kendi görüşlerini yansıtmaya devam ettiğini söylemiştir. Ancak, Sözcünün açıklamasında bahsi geçen ve her sene geleneksel olarak tekrarlanan 24 Nisan konuşmaları daha önce AVİM tarafından pek çok defa dile getirildiği gibi oldukça sorunludur. Objektif tarihin ve bilimin ışığında değerlendirilmesi gereken bu olayların, devlet başkanları tarafından iç siyaset unsuru haline getirilmesi, bu tip parlamento kararlarının da hazırlayıcılarından olmaktadır. Nitekim Dışişleri Bakanlığının, S.Res 150 sayılı karara dair açıklamasında Senato’nun bu kararıyla, tarihin nasıl siyasileştirilebileceğine vurgu yapılmıştır.

Diğer yandan, Senato kararının zamanlaması da tesadüfi bir durum değildir, zira hem ABD iç siyasetinde hem de Doğu Akdeniz’de hidrokarbon kaynakları sebebiyle önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreçte alınan karar, Kongre’nin vurgulamak istediği misilleme ve “güç” imajının bir yansımasıdır. Türkiye ve Libya’nın Doğu Akdeniz’deki yetki alanları konusunda imzaladığı mutabakatla aynı zamana rastlaması, tesadüfi olarak değerlendirilemez. Tıpkı Temsilciler Meclisi kararında olduğu gibi iç ve dış siyasette, Türkiye üzerinden gücünü ispat çabasına giren ABD Kongresi, bu kez de Senato aracılığıyla, mesaj göndermek istemiştir. Böylece Kongre’nin, ABD ile Türkiye arasındaki uzun geçmişe dayanan müttefiklik ve dostluk ilişkilerini, hırsları nedeniyle bir kenara atabileceği gözler önüne serilmiştir.

Temsilciler Meclisi üyesi Cohen’in bahsettiği saygı konusundaki açıklamasına tekrar dönecek olursak, bu konunun iki taraflı olduğuna değinmek yerinde olacaktır. Zira ABD Kongresi’nin Ermeni tasarılarıyla aynı gün aldığı ve Türkiye’ye yaptırım uygulanmasını öngören kararlar, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından milli güvenlikle ilgili egemen kararlara saygısızlık olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla buradaki mesele Türkiye’nin ABD’ye saygı duyup duymamasından ziyade, Kongre’nin egemen bir ülkenin, kendi çıkarları doğrultusunda aldığı kararlara saygı duymamasıdır.

Bu noktada kararın Ermenistan ve Diaspora kamuoylarında yarattığı etkiden de bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü Temsilciler Meclisinin aldığı kararın ardından Ermeni basınında çıkan değerlendirmelerin pek çoğunda, 1915 meselesinin başka siyasi amaçlar için kullanıldığı yorumlarına yer verildiği görülmektedir. Senato kararı da bu durumun bir başka tezahürüdür. Dolayısıyla Türkiye ve ABD arasındaki gerginliği fırsat bilerek lobicilik faaliyetlerini yapan çıkar gruplarının arzu ettikleri sonuca ulaştıkları söylenemez. ABD Kongresi, “Ermeni davasını” kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır, ancak bunun son derece aşikâr bir biçimde yapılması, pek çok Ermeni’yi de memnun etmemiştir. Uzun zamandır hakkında lobi yapılan tasarıların ardından ulaşılan sonuç ağızlarda buruk bir tat bırakmaktadır.

Türkiye’ye karşı misilleme ve güç gösterisi yapmak isteyen ABD Kongresi, kötü bir zamanlama seçerek klişelerle dolu soykırım kararları almıştır. Bu kararlar, Türkiye’ye karşı yapılan soykırım suçlamalarının, tarihi adalet arayışından ziyade siyasi hesaplamalarla yapıldığını Ermenistan ve Diaspora dâhil herkesin gözü önüne sermiştir. Bir yandan da ABD Kongresi bu kararları alarak, ABD’nin Türkiye gibi kilit öneme sahip bir müttefikiyile olan ilişkilerini daha da germiştir. Sonuç olarak ABD Kongresi kendi hırsının kurbanı olmuş; aynı anda ABD’nin çıkarlarına zarar vermiş, ABD-Türkiye ilişkilerini yıpratmış ve çeşitli Ermeni çevreleri hayal kırıklığına uğratmıştır.

ABD Dışişleri Bakanlığı Senato kararına ilişkin 17 Aralık’ta bir açıklama yapmıştır. Açıklamada “Yönetimin konuya ilişkin tutumunda bir değişiklik yoktur. Görüşlerimiz Başkanın geçtiğimiz Nisan ayında yaptığı beyanda ifade edilmiştir” denmiştir.

Ermenistan basınında, T.C. Dışişleri Bakanlığı’nın 1982 yılında Los Angeles’taki Türk Başkonsolosu katleden teröristin 27 Aralık’ta yapılan duruşmada şartlı tahliyesine karar verilmesini kınadığı haberine yorumsuz yer verilmiştir. Kaliforniya valisinin kararı veto etmemesi halinde, katil terörist karardan 120 gün sonra serbest kalacaktır. Amerika’daki Türk kuruluşları valinin veto etmesi için bir kampanya başlatmıştır. Ermeni kuruluşlar ise perde arkası lobiciliğin yanı sıra, tahliye gerekçesi olarak COVID-19 nedeniyle başlatılan genel mahkûm tahliye kararını kullanmaya başlamıştır.

Keza Ermeni basınında T.C. Cumhurbaşkanınının 14 Ocak’ta yeni Ermeni Patriğini Cumhurbaşkanlığı külliyesinde kabul ederek görüştüğü kaydedilmiştir.

Ermenistan parlamentosunda bir soruyu yanıtlayan Dışişleri Bakanı 22 Ocak'ta şunları söylemiştir: “Uluslararası hukuka göre Türkiye Ermenistan'ın denize çıkışına engel olmamalıdır. Bu dış politikada çok ciddi bir gündem maddesidir. BM 'de denize çıkışı olmayan ülkeler grubu vardır ve biz de bu çerçevede çalışıyoruz. Sorunuz doğrudan Ermenistan-Türkiye ilişkilerine dairdir. İkili ilişkilerin bulunmaması genel olarak Ermenistan için ve Ermenistan'ın güvenliği bakımından bir zorluktur. Bunu ulusal güvenliğimiz bakımından en ciddi sıkıntılardan biri olarak görüyoruz. Bu süreci hukuk alanında nasıl götüreceğimizin ayrıntılı hesaplanmasına ihtiyaç vardır”.

30 Ocak'ta Paris'te Ermeni Örgütleri Eşgüdüm Konseyi'nin (CCAF) toplantısında konuşan Fransa Cumhurbaşkanı, Osmanlı imparatorluğu döneminde soykırım yapıldığını inkâr edenler aleyhinde hukuki işlem yapılmasını sağlayacağını yinelemiş, toplantıya davet edilen Ermeni iddiaları savunucusu, tarihi gerçekleri çarpıtan bir Türk akademisyene övgüler yağdırmış ve “büyük bir tarih yalanlar, inkârcılık ve değiştirme ile yazılamaz” demiştir.

Yeni seçilen İstanbul Ermeni Patrikhanesi Patriği ilk dış ziyaretini, “beraberinde” Patrikhanenin önde gelen din adamlarıyla, 28 Şubat'ta Ermenistan'a, Eçmiadzin Katolikosluğuna yapmıştır.

T.C. Cumhurbaşkanınının 9 Nisan'da İstanbul Ermeni Patriği ile bir telefon görüşmesi yapması, Türkiye'de çalışan Ermenilerin ülkelerine dönebilmesi için kolaylık sağlandığını belirtmesi ve COVID-19 salgınına karşı Ermenistan'a yardıma hazır olduklarını söylemesi Ermenistan basınında geniş yankı bulmuş, lehte ve aleyhte görüş ve spekülasyonlara yol açmıştır. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü konuya ilişkin bir açıklama yapmış, Ermenistan'ın Türkiye'den yardım istemediğini. Böyle bir konunun gündemlerinde olmadığını söylemiştir. Sözcü bu bağlamda, “Türk tarafından COVID-19 ile mücadele kapsamında yapılan bazı beyanlar maalesef işbirliği için siyasetten arındırılmış, insani bir ortam yaratılmasına hizmet etmiyor” demiştir. Çin'den Ermenistan'a gönderilen bazı yardım paketlerinin üstünde, Ağrı dağı (Ararat) ibaresinin bulunmasına Türkiye'nin gösterdiği tepkinin Ermenistan'da rahatsızlık yarattığı konuya ilişkin basında çıkan haberlerde yer almaktadır. Bu haber-yorumlarda, kendi sınırlarının ötesinde de olsa, Ağrı Dağı'nın Ermenistan'ın resmi ulusal sembolü olduğu da bu vesileyle belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- Hergnyan, Seda. "Armenia 2018: 23.5% Live." *Hetq*. 29 Kasım 2019. <https://hetq.am/en/article/110402>.
- "Independent experts predict Armenia's economic growth in 2019 will reach 8.2% – PM Pashinyan." *ArmenPress*. 9 Şubat 2020. <https://armenpress.am/eng/news/1004220/>.
- "Armenia recorded 7.6% GDP growth in 2019." *ArmenPress*. 20 Şubat 2020. <https://armenpress.am/eng/news/1005606.html>.
- "Armenia Honors Genocide Victims on UN International Day Of Commemoration." *Asbarez*. 9 Aralık 2019. <http://asbarez.com/189202/armenia-honors-genocide-victims-on-un-international-day-of-commemoration/>.
- "Hraparak: Arthur Vanetsyan establishes a Fund." *Aysor*. 10 Aralık 2020. <https://www.aysor.am/en/news/2019/12/10/vanetsyan-fund/1638309>.
- "Armenian Authorities Deny Bullying High Court Judges." *Azatutyun*. 13 Ocak 2020. <https://www.azatutyun.am/a/30375105.html>.
- "Armenian PM: We broke backbone of hybrid coup." *News.am*. 25 Ocak 2020. <https://news.am/eng/news/556579.html>.
- "Armenian government backtracks after protests over soldier's death." *Eurasianet*. 3 Şubat 2020. <https://eurasianet.org/armenian-government-backtracks-after-protests-over-soldiers-death>.
- "Pashinyan releases draft declaration of April 5 referendum during campaign in Goris." *ArmenPress*. 11 Mart 2020. <https://armenpress.am/eng/news/1008125.html>.
- "Bratislava Offers Road to Nowhere on Karabakh." *Mirror-Spectator*. 12 Aralık 2019. <https://mirrorspectator.com/2019/12/12/bratislava-offers-road-to-nowhere-on-karabakh/>.
- AGİT Minsk Grubu "Joint Statement by the Heads of Delegation of the OSCE Minsk Group Co-Chair countries." *AGİT Resmi İnternet Sitesi*. 5 Aralık 2019, <https://www.osce.org/minsk-group/441242>.

“Hraparak: Pashinyan’s call for universally acceptable deal over Artsakh ‘unpromising’ – Robert Kocharyan.” *Tert.am*. 11 Aralık 2019.

<https://www.tert.am/en/news/2019/12/11/hraparak/3162220>

AGİT Minsk Grubu. “Joint Statement by the Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan and the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group.” *AGİT Resmi İnternet Sitesi*. <https://www.osce.org/minsk-group/445114>.

Manukyan, Karina. “France-Artsakh Friendship Circle Members welcome French President’s proposal.” *Arminfo*. 12 Şubat 2020.

https://arminfo.info/full_news.php?id=49279&lang=3.

“Nikol Pashinyan and Ilham Aliyev Hold Public Debate in Munich.” *Youtube*. 16 Şubat 2020. https://www.youtube.com/watch?v=u_V2cafAhug.

“Interaction between Armenia and Artsakh is the key to our people’s security’ - The Security Councils of Armenia and Artsakh are holding a joint session in Stepanakert.” *Ermenistan Başbakanlık Resmi İnternet Sitesi*. 22 Şubat 2020. <https://www.primeminister.am/en/statements-and-messages/item/2020/02/22/Nikol-Pashinyan-meeting-Security-Council/>.

“Pashinyan’s ‘Munich Principles.’” *MassisPost*. 23 Şubat 2020.

<https://massispost.com/2020/02/pashinyans-munich-principles/>.

Durul, Tevfik. “Bakan Çavuşoğlu: AGİT Minsk Grubu Yukarı Karabağ’da çözüm için daha etkin çalışmalı.” *Anadolu Ajansı*. 2 Mart 2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/politika/bakan-cavusoglu-agit-minsk-grubu-yukari-karabagda-cozum-icin-daha-etkin-calismali/1751517>.

“Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü: “Türkiye, Karabağ sorununun barış çözüm sürecinde bir rol oynayamaz’.” *Ermeni Haber Ajansı*. 3 Mart 2020.

https://www.ermenihaber.am/tr/news/2020/03/03/naghdalyan/177551?fb_comment_id=2800984773269983_2801300789905048.

“No: 82, 30 Mart 2020, Ermenistan İşgali Altındaki Azerbaycan Toprağı Yukarı Karabağ’da 31 Mart 2020 Tarihinde Düzenlenmesi Öngörülen Sözde Seçimler Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*. 30 Mart 2020.

http://www.mfa.gov.tr/no_82_-_yukari-karabag-da-duzenlenmesi-ongorulen-sozde-secimler-hk.tr.mfa.

“Nagorno-Karabakh: Statement by the Spokesperson on the so-called presidential and parliamentary elections.” *Avrupa Birliği Dış ilişkiler*

Servisi. 31 Mart 2020. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/76801/nagorno-karabakh-statement-spokesperson-so-called-presidential-and-parliamentary-elections_en.

Düz, Zehra Nur. "OIC rejects elections in 'occupied' Nagorno-Karabakh." *Anadolu Ajansı*. 1 Nisan 2020. <https://www.aa.com.tr/en/politics/oic-rejects-elections-in-occupied-nagorno-karabakh/1788243>.

"Ermenistan Dışişleri'nden Türkiye'nin Karabağ seçimleriyle ilgili açıklamasına tepki." *Ermeni Haber Ajansı*. 31 Mart 2020. <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2020/03/31/Ermenistanı-Türkiye-Karabağ/179760>.

"Armenian-American military cooperation is actively developing." *News.am*. 31 Ocak 2020. <https://news.am/eng/news/557618.html>.

"Germany one of Armenia's key partners: 2019 trade turnover grew by 4.2%." *ArmenPress*. 12 Şubat 2020. <https://armenpress.am/eng/news/1004527.html>.

"Opening of Slovak Embassy in Armenia will enrich bilateral agenda – FM Mnatsakanyan." *ArmenPress*. 24 Şubat 2020. <https://armenpress.am/eng/news/1005990.html>.

"Coronavirus: Statement by the High Representative/Vice-President Josep Borrell following the EU Leaders' video conference." *AB Dış ilişkiler Servisi Resmi İnternet Sitesi*. 27 Mart 2020. https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/eastern-partnership/76661/coronavirus-statement-high-representativevice-president-josep-borrell-following-eu-leaders_en.

"Amerika Birleşik Devletleri Senatosu Kararının Kınanması Reddedilmesi Ve Yok Hükmünde Sayılmasına Dair Karar." *T.C. Resmi Gazete*. 13 Aralık 2019. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191214-8.pdf>.

AVİM. "ABD Kongresi Ermeni İddialarının Siyasi Ve Dini İstismarında Israr Ediyor." *Avrasya İncelemeleri Merkezi*. 19 Aralık 2019, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/ABD-KONGRESI-ERMENI-IDDIALARININ-SIYASI-VE-DINI-ISTISMARINDA-ISRAR-EDIYOR>.

Yayın Geliş Tarihi: 09.01.2020

Yayına Kabul Tarihi: 29.04.2020

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Doğan, Şahin. "Armyanskiy Vestnik Dergisinin Işığında I. Dünya Savaşı Günlerinde Petrograd Ermeni Milli Kongresi (23-27 Mayıs 1916)." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 65 (2020): 39-74.

Araştırma Makalesi

ARMYANSKIY VESTNIK DERGISİNİN IŞIĞINDA I. DÜNYA SAVAŞI GÜNLERİNDE PETROGRAD ERMENİ MİLLİ KONGRESİ (23-27 MAYIS 1916*)

(ARMENIAN NATIONAL CONGRESS OF PETROGRAD DURING THE FIRST
WORLD WAR IN THE LIGHT OF THE ARMYANSKY VESTNIK JOURNAL
(23-27 MAY 1916))

Şahin DOĞAN**

*(Bu araştırma makalesinin özeti Türk Tarih Kurumu Uluslararası
I. Dünya Savaşı Sempozyumu "Türk-İngiliz Penceresi", Antalya,
7-10 Aralık 2016. Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.)*

Öz: Petrograd Rusya Ermenileri Milli Kongresi, I. Dünya Savaşı günlerinde faaliyet gösteren Ermeni siyasi çevreleri ve sivil toplum örgütlerinin ortak kararıyla, savaş nedeniyle Rusya sınırlarına göç etmiş Osmanlı tebaasından Ermeni göçmenlere yardım etme amacıyla toplanmış Ermeni örgütlerini birleştiren bir Kongreydi. Ancak Taşnaklar, Kongreyi kendi komitelerini diğer Ermeni siyasi oluşumları üzerinde hâkim kılmak için bir fırsat olarak görmekteydiler. Diğer taraftan Osmanlı Ermeni cemaatinden de Kongreye katılanlar oldu ve günümüze kadar süregelen Ermeni iddiaları bu kongrede de dillendirildi. Ayrıca Osmanlı Ermenilerinin hürriyeti meselesi konuşmaların ana eksenini oluşturdu. Kongre sırasında yapılan konuşmalar, farklı politik fikirlere sahip Ermeni siyasi ve sivil toplum dernekleri temsilcilerinin Dünya Savaşı sırasında, Rusya ve müttefiklerinin yanında

* Kongrenin toplanma tarihi Rusların kullandığı eski takvimde 10-14 Mayıs 1916'dır. Bu çalışmada yeni tarihlerin yanında eski tarih parantez içinde belirtilmiştir. Ancak süreli yayınların tarihleri, dipnotlarda sadece üzerlerinde bulunan eski tarihe göre verilmiştir.

** ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7443-4176>

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi.

yer aldıklarını ve bu devletlere hem cephe gerisinde hem de cephede tam destek olma hususunda birleştiklerini açık bir şekilde gösterdi. Kongre, her ne kadar daha sonra beklentileri karşılamamış ve aldığı kararları hayata geçirilememişse de, araştırmacılar için söz konusu dönemde Ermeni siyasi ve sivil toplum çevrelerinde hâkim olan siyasi iklimin anlaşılması hususunda da dikkate değer bir katkı sunmaktadır. İşte bu çalışmamızda yukarıda bahsedilen süreç 1916-1918 yılları arasında Moskova'da A. Civelegov ve İ. Amirov tarafından haftalık olarak yayımlanan Armyanskiy Vestnik dergisinin ve diğer bazı Rusça kaynakların ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ermeni Milli Kongresi, Rusya Ermenileri, I. Dünya Savaşı, Petrograd*

Abstract: *The National Congress of the Russian Armenians of Petrograd was a Congress which united the Armenian organizations by the common decision of Armenian political circles and non-governmental organizations operating during World War I in order to help Armenian immigrants of the Ottoman community who had migrated to the Russian borders due to the war. However, the Dashnaks considered the Congress as an opportunity for their committees to dominate other Armenian political organizations.*

On the other hand, there were also participants from the Ottoman Armenian community in the Congress, and the Armenian allegations that have continued to this day were expressed in this congress as well. Moreover, the issue of freedom of the Ottoman Armenians formed the main focus of the speeches. The speeches made during the Congress clearly showed that representatives of Armenian political and civil society associations with different political ideas stood by Russia and its allies during World War I and united in full support both in front and hinterland. Although the Congress did not meet the expectations and its decisions could not be put into practice afterwards, it makes a significant contribution for the researchers in understanding the political climate prevailing in the Armenian political and civil society circles during the period in question. In this study, the above-mentioned process is attempted to be illuminated in the light of the Armyanskiy Vestnik magazine published weekly in Moscow during the days of war (1916-1918) by A. Civelegov and I. Amirov and some other Russian sources.

Keywords: *Armenian National Congress, Russian Armenians, World War I, Petrograd*

1. KONGRE ARİFESİNDE RUSYA ERMENİLERİ SİYASİ ÇEVRELERİNDE GENEL DURUM

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde ve savaş sırasında Rusya gibi çok sayıda farklı milleti barındıran bir imparatorluk, elbetteki birbirinden farklı görüş ayrılıkları olan birçok siyasi oluşumun faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı bir ülke durumundaydı. Burada Sosyal Demokratlar, Kadetler, Trudavikler, Bolşevikler, Menşevikler, Liberaller, Milliyetçiler vb. birçok siyasi görüşün temsilcileri bulunmakta ve oldukça aktif bir şekilde siyasî faaliyetler göstermekteydiler. Bu faaliyetlerin neticesinde ülkede oldukça zengin bir siyasi iklim hâkim olmuştu. Diğer yandan Rusya'nın, Ermeniler, Azeriler, Gürcüler gibi irili ufaklı birçok ulusu barındıran Güney Kafkasya bölgesinde de bu durum hâkim olması, buradaki toprak meseleleri, halkların bağımsızlığı, otonomi, sınıf mücadeleleri, milletler arasındaki meseleler gibi yüzyıllara dayanan tarihsel sorunların daha da gün yüzüne çıkmasına neden olmuştu. Bu konular kamuoyu ve gazetelerin sayfalarında tartışılarak oldukça karmaşık bir siyasi gündem oluşturmaktaydı¹.

Rusya Ermenileri de elbette ki bu siyasi atmosferde oldukça etkin bir rol oynamakta ve faaliyet göstermekteydiler. I. Dünya Savaşı günlerinde belli başlı Ermeni siyasi hareketlerinin Taşnaksütyun, Hınçak, Ramgavar, Yeni Hınçaklar, Bolşevik ve Menşevik Ermeniler olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Rus Duması'nda da mebuslar aracılığıyla da temsil edilmekteydiler. Nitekim Rus Duması Mebusu M. İ. Papacanov başta olmak üzere M.S. Acemov da Ermenileri ilgilendiren konularda oldukça aktif bir rol almakta ve faaliyet göstermekteydiler. Bu mebuslar özellikle Ermeni cemaatinin meselelerinde Rus yetkililerle cemaat arasında bir nevi aracılık görevini yerine getirmekteydiler. Burada Patrikliği de unutmamak gerekir².

I. Dünya Savaşının başlaması ve özellikle Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte, Ermeni siyasi ve entelektüelleri arasında politik faaliyetler daha da hız kazandı. Nitekim Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlığı, Osmanlı topraklarında özerk bir Ermenistan kurulması gibi politik fikirler Rus Ermeni cemaatinden entelektüellerin ve siyasi çevrelerinin de öncelikli hedeflerini oluşturmaktaydı. Bu amaçla yapılan girişimlerden biri de 1915 yılının Şubat ayında Ermeni yerel komitelerinin gerçekleştirdiği bir toplantıydı. Bu toplantıda Ermeni gönüllü birliklerinin başında bulunan Andranik bir konuşma

1 Bu dönemde Rusya'da bulunan siyasi partiler hakkında bkz.: Y. V. Viladilasavlef, *Rusyadaki Siyasi Fırkalar ve Onların programları*, Çev.: Mithat Rıfatov, (Kırım: Akmesjid Kırım Ocağı Matbaası, 1917).

2 Dünya Savaşı döneminde Ermeni siyasi çevreleri ve partileri hakkında bilgi için bkz: S.P. Agayan, "Armyanskiye Politicheskiye Partii i Pervaya Mirovaya Voyna," *Pervaya Mirovaya Voyna 1914 – 1918*, (Moskova: Akademiya Nauk SSSR İstitut İstorii, 1968).

yaparak, bütün yerel komiteleri bir çatı altında birleşmeye çağırmış böyle bir birleşmenin, gelecekte, Rusya'nın Ermenilere verdiği sözleri yerine getirmemesi ihtimaline karşı çok önemli olduğunu belirtmişti. Ayrıca bu toplantıda, özerk Ermenistan konusu tartışılırken Ermeni anayasalcı demokratlar, Ermeni Milli Bürosu üyeliğine sadece Taşnaksütyun Partisi üyelerinin seçilmiş olmasından ve bu nedenle Büronun tamamen Taşnakların eline geçmesinden dolayı duydukları kaygıları dile getirmişlerdi³.

Her ne kadar savaşın başında Amerika'da bulunan üç Ermeni partisinin temsilcileri Hınçaklar, Yeni Hınçaklar ve Ramgavarlar kendi partilerini ön plana çıkartmak isteyen Taşnaksütyunla birlikte hareket etmek istemediklerini açıkladıysa da, Yeni Hınçaklar, Güney Kafkasya'da bütün partilerin tamamen lağvedilip bütün Ermeni milli kurumlarını (Eğitim kurumları, yardım kurumları, basım yayım dernekleri, vb.) birleştiren yeni bir parti veya komite kurulmasını gündeme getirdi. Taşnaklar ise kendi idarelerinde yeni bir oluşum hesabıyla bu fikri derhal kabul ettiler ancak bu kez de sadece kendi parti çıkarları için kullandıkları Ermeni Milli Bürosunun yeniden düzenlenmesini isteyen diğer muhaliflerin itirazlarıyla karşı karşıya kaldılar. Zira Ermeni Milli Bürosu, diğer partilerin görüşüne göre, Taşnakların illegal bir dairesi haline getirilmişti ve Büronun bayrağı altında gizlenerek kendi partilerinin işleriyle meşgul oluyordu. Ermeni Milli Bürosunun yeniden yapılanması hususunda yapılan görüşmelerde Taşnaklara şu parti ve gruplar muhalefet etmekteydiler: *Ramgavar, Yeni Hınçaklılar, Hınçak Komitesi, Kadet, Ermeni gazetelerinden Gaxapar, Van Tosp, ve Ovit*. Sosyal Demokratlar ise görüşmelere katılmayı kabul etmemişlerdi. Bu toplantıda, Milli Büronun bir parti görünümünde olması nedeniyle bir siyasi organizasyon olarak kapatılması ve onun yerine bir "uzlaşma komitesinin" kurulması kararlaştırıldı. Bu komite 20 üye seçilerek oluşturulacaktı. Komiteye Ermeni gazeteleri *Mşak, Orizon, Gaxapar, Van Tosp* ve *Ovit* gazetelerinden de 2'şer üye bulundurulması zorunlu olacaktı⁴.

Söz konusu Ermeni Millî Bürosu Kafkas Valisi Vorontsov Daşkov'un izni ile Ermeni göçmenlere yardım için kurulmuştu. Büro'nun başına Tiflis Ermeni Ruhban Okulu rektörü Huhuntse getirilmiş ve Ermeni gönüllü birliklerinin organizasyonu da bu Büroya bağlanmıştı. Ermeni Millî Bürosunun merkezi Tiflis'te bulunmaktaydı. Ermenilerin bulunduğu Rusya'nın diğer şehirlerinde de bu büroya bağlı yerel komiteler oluşturuldu. Bu yerel komitelerin üyelerinin birçoğu yukarıda da belirttiğimiz gibi Taşnaksütyun komitesi mensuplarıydı. Savaşta Ermeni gönüllü birliklerinin giderleri için gerekli olan harcamaları

3 Şahin Doğan, "Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)," *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Kahramanmaraş: 2007):23-29.

4 Ş. İ. Basilaya, *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voyni*, (Suhumi: Alaşar, 1968):115.

karşılama amacıyla yardım toplama işi de bu büronun sorumluluğuna verildi. Millî Büroya bağlı komiteler savaş sırasında büyük yardımlar toplamaktaydılar.⁵

Ermeni kamuoyu ve siyasi organizasyonlarında, kurulması tasarlanan Ermenistan'ın geleceği hususunda da ortak bir bakış açısı yoktu. Savaşın daha ilk günlerinden başlayarak, basında bir Ermeni devletinin kurulmasıyla ilgili projeler tartışılmaya başlandı. İlk zamanlarda Doğu Anadolu'daki altı vilayette ve Kilikya'da olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin egemenliği ve Rusya'nın müfettişliği altında, Bağımsız bir Ermenistan Devletinin kurulması düşüncesi ön plâna çıktı. Bu görüşü, Taşnaksütyun taraftarı gazeteler *Orizon*, *Arev* ve ünlü gazeteci A. Civelegov aktif bir şekilde savunuyorlardı⁶. İleri sürülen bu projede, Osmanlı devletine yer verilmesi Ermeni siyasi ve toplumsal çevrelerinin Rusya'ya karşı olan güvensizliğinden kaynaklanıyordu. Bu çevrelerin, Osmanlı'nın egemenliği fikrinden kast ettikleri şey bir anlamda Avrupalı devletlerin egemenliği anlamına geliyordu çünkü savaşta yenilmesi durumunda Osmanlı, Batılı devletlere bağlı bir duruma gelecekti. Ermenilerin daha ılımlı bir kesimi ise başında Hristiyan bir Genel Valinin bulunduğu özerk bir oluşumu savunuyordu. Bu Genel Vali, Rusya tarafından önerilecek ve Osmanlı tarafından onanacaktı. Moskova'daki Ermeni cemaati ise, savaşın hemen başında Kafkas Valisi'ne gönderdiği telgrafta *Rus Kartalı'nın* kanatları altında kendi kaderini özgürce tayin etme zamanının geldiğini ifade ederek Romanovlar sülalesinden bir Knezin başında olduğu ve Rusya'ya bağlı yarı bağımsız bir devletin kurulması gerektiği düşüncesini dile getirmekteydiler⁷.

Siyasi çevrelerde ve kamuoyunda söz konusu tartışmalar devam ederken, 20 Mart 1916 tarihinde birleşmek ve birlikte hareket etmek konusunu artık kesin olarak bir karara bağlamak için Katolikos ve Pagos Nubaryan'ın aynı zamanda Taşnaklara muhalefet eden komitelerin ve Taşnak temsilcilerinin de bulunduğu bir toplantı yapıldı. Toplantı Piskopos Mesrop'un Piskoposluk binasında gerçekleştirildi. Taşnaklar, bu toplantıda muhalif grupların şartlarını kabul etmediler ve şu öneriyi sundular: Taşnakların sunduğu öneriye göre Milli Büronun şuan ki bütün üyeleri -ki bunların hepsi Taşnaktı- yerlerinde kalacak; Hınçaklar, Ramgavarlar ve yeni Hınçaklar iki üye atayacak; Mşak, Orizon, Gaxapar, Van Tosp gazeteleri ise birer üye tayin edeceklerdi⁸.

5 Doğan, "Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)," 31.

6 A. Civelegov'un gelecekte kurulması düşünülen Ermenistan hakkındaki düşünceleri için bkz.: Aleksey Civelegov, *Buduşeye Turetskoy Armenii*, (Moskva. Zvezda, 1915).

7 Doğan, "Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)," 27; Ayrıca bkz.: Vladimir A. Gordlevskiy "Armyane i Voyna," No: 1, (Odessa, Mart 1916):4-6.

8 Basilaya, *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voynı*, 115-116.

Bu toplantıda da uzlaşmaya varılamadı. Bu nedenle bu kez Taşnaklar, toplanması öngörülen Ermeni göçmenler hakkındaki meselelerin görüşüleceği Ermeni Kongresinden faydalanmağa karar verdiler. Zira bu Kongrenin de siyasi meseleler ile de ilgileneneğinden şüpheleri yoktu⁹.

İşte bu çalışmamızın konusu olan 1916 Rusya Ermenileri Milli Kongresi yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığımız bu siyasi ve toplumsal koşullarda gerçekleştirilen bir kongreydi.

2. KONGRE HAZIRLIKLARI

Ermeni göçmenlere yardım için kurulmuş olan Kafkas Yardım Derneği, *Bratskaya Pomoş Eçmitadzinu*, *Bratskaya Pomoş Yerevanu*, Merkez Komite, Tarım ve Ekonomi Derneği, Moskova Komitesi ve Bakü Ermeni Derneği gibi birçok Ermeni kuruluşu 1916 yılı Mayıs ayında göçmenlere yardım için Petrograd'ta toplanacak bir kongre için çağrı yapmışlardı¹⁰. Zira Petrograd ve Moskova Ermeni Komitelerinin 1915 yılı sonbaharında Petrograd'da yaptıkları ortak toplantılarda böyle bir kongrenin toplanması gerektiği hususunda anlaşmaya varılmıştı¹¹.

Kongre için izin alma görevini ise Moskova ve Petrograd Ermeni komitelerinin teşebbüsü ile 1915 yılının sonbaharında Duma Mebusu Papacanov üstlendi. Onun girişimleri üzerine İçişleri Bakanlığı'ndan kendisine gönderilen 27 (14) Mart 1916 tarihli bir yazı ile kongrenin yapılması için izin verildi. Papacanov'a gönderilen İçişleri Bakanlığı'nın izin yazısında 8-10 (26-28 Mart) Nisan tarihleri arasında Petrograd'da Ermeni organizasyonlarının Kongre düzenlenmesine izin verildiği bildirilmekte ve Kongrenin açık toplantılarının, komisyonların, misafirlerin ve basın temsilcilerinin *1912 Toplantılar Hakkında Geçici Kanun* kurallarına tabii oldukları belirtilmekteydi. Ayrıca Kongrenin organizatörlerinden, Kongreden önce Petrograd Polis Müdürlüğüne Kongre programının ve Kongrede yapılacak sunumlarının listesinin verilmesi isteniyordu¹².

Her ne kadar Kongre'nin Tiflis veyahut Eçmiyadzin'de toplanılması düşünülse de Rusya İçişleri Bakanlığı bu kongrenin ne Tiflis'te ne de Eçmiyadzin'de

9 Basilaya, *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voynı*, 116.

10 C. Kirakosyan, *Zapadnaya Armeniya v Godı Pervoy Mirovoy Voynı*, (Yerevan: Yerevanskogo Universiteta, 1971):423-424.

11 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva, 24 Nisan 1916):25.

12 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva: 24 Nisan 1916):24; Ayrıca bkz.: *Armyane i Voyna*, No: 1, (Odess: Mart 1916):5.

yapılmasını kabul etmişti. Kongre'nin ancak Petrograd'a yapılması koşulu ile toplanmasına müsaade edildi. Ayrıca verilen izin çerçevesinde Kongre sadece göçmenlerin sorunlarının görüşülmesiyle sınırlı olacak ve Kongre üzerinde toplantılar hakkındaki geçici kanun sıkı bir şekilde uygulanacaktı. Buna göre hem Kongre programının sunulması hem de sunumların yapılması polis gözetimi altında olacaktı¹³.

Bu arada Kongrenin toplanması için verilen süre çok kısa olduğu için Kongre tarihinin 23-25 (10-12) Mayıs 1916 tarihine alınması için yeni bir girişimde bulunuldu¹⁴.

Kongrenin toplanması için gerekli izinler alındıktan sonra 10 (28 Mart) Nisan 1916 tarihinde Petrograd Ermeni Göçmenlere Yardım Bürosu başkanı A. B. Asribekov imzalı bir telgraf, aralarında Türk Ermenileri Komitesi ve Tebriz'de bulunan Episkopos Nerses'in de bulunduğu birçok Ermeni gazete ve komitelerine gönderildi. Bu telgrafla Moskova ve Petrograd temsilcilerinin oluşturduğu Organizasyon Komitesinin, yasal Ermeni dernekleri, yerel komiteleri ve *Bratskaya Pomoş* Derneği şubelerinin temsilcilerini Mayıs ayının ortalarında yapılacak kongreye davet ettiği bildirildi. Ayrıca Kongre Genelgesi ve Programının yakın günlerde bildirileceği de ifade edildi¹⁵.

Telgrafta Kongreye çağrı yapan Moskova ve Petrograd temsilcilerinin oluşturduğu Kongre Organizasyon Komitesi şu kişilerden oluşmaktaydı: Petrograd'dan Mebuslar Papacanov ve Acemov, gg. Adonts, Asribekov, Berberov, P.O. Gukasov, Rostomyan, Saruhan ve Tigranyan; Moskova'dan gg. Acemov, Amirov, Mikaelyan, Tadevosyan, Ter-Oganesov ve Harmacev¹⁶.

Kongrenin yapılacağı kesinleşip artık kamuoyu ve Ermeni siyasi çevrelerinde de duyulunca Kongrenin içeriği ve ne şekilde düzenlenmesi gerektiğine ilişkin konular da Ermeni basınında tartışılmaya başlandı:

Nitekim Osmanlı Ermenilerinin çıkardığı *Van Tosp* dergisi Ermeni Kongresi ile ilgili olarak şunları yazıyordu:

“...Göçmenlere yardım eden organizasyonlara Türk Ermenileri de alınmalıdır. Petrograd Kongresi düzenleyicileri farklı kesimlerden Rus Ermenileri ile bir yıldır elde ettikleri tecrübeleri ekleyecek olan Türk

13 Basilaya, *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voynı* 116.

14 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva,:24 Nisan 1916): 25.

15 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva: 24 Nisan 1916): 25.

16 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva,:24 Nisan 1916): 25.

Ermenilerini de davet etmelidirler. Ayrıca Türk Ermenileri kendi öneri ve tespitlerini de yapabilirler. Türk Ermenilerinin temsilcilerinin görüşleri hiç şüphe yok ki Kongre ve çalışanlarına çok yararlı olacaktır¹⁷.”

Mşak gazetesi ise toplanacak Kongre ile ilgili şunları yazıyordu:

“Genel amaç şu olmalıdır: Bütün yardım paraları hem hükümetten gelen hem de toplananlar bir yerde toplanmalıdır. Ayrıca göçmenlere yardım işi ve Ermenistan’ın yeniden tesis edilmesi mevcut organizasyonlar arasında bölüşürülmelidir. Bu organizasyonlar Merkezi kasadan yardım için kendilerine bilinen bir bölge ve yardım yöntemini seçmelidirler.”

Mşak gazetesinin görüşüne göre Kongre merkezi bir şura seçmeli ve bu seçilen şura Katolikos ve onun 4-5 yardımcısının idaresi altında olmalıydı. Ayrıca gazeteye göre bu Kongre Petrograd veya Moskova’da değil Tiflis’te toplanmalıydı¹⁸.

Orizon gazetesi de Kongrenin yakın bir zamanda toplanması gerektiğini ancak acele edilmemesi gerektiğini belirtiyordu. Zira onlara göre böyle ciddi bir çalışma için Petrograd’a gidecek olan delegeler elleri boş değil zengin materyal ve farklı bilgilerle gitmeliydiler¹⁹.

Tiflis’te de Ermeni edebiyatçıları bir toplantı yaparak Petrograd’da toplanacak Kongre’ye ne şekilde katılacakları hususunu görüştüler²⁰.

Armyanskiy Vestnik Dergisinde de İ. Amirov imzalı, Kongrenin çalışma usullerine ilişkin öneriler sunulan bir haberde, Kongrede kurulacak olan komisyonlar sıralanıyor ve bu önerilen 11 komisyon içerisinde siyasi komisyon adıyla bir komisyona da yer veriliyordu. Öneriye göre siyasi komisyon gelecekte kurulacak olan özerk Türkiye Ermenistan’ına ilişkin materyalleri toplayacak ve bu husustaki sorunların üzerinde çalışacaktı²¹.

Armyane i Voyna dergisi ise, Ermeni Kongresi başlıklı haberinde Ermeni çevrelerindeki özerk Ermenistan tartışmalarını dile getirip bu hususta bir görüş birliğinin olmadığını altını çiziyor ve göçmenlerle ilgili olarak toplanacak bu

17 Aktaran: *Armyanskiy Vestnik*, No:10, (Moskva: 3 Nisan 1916): 19.

18 Aktaran: *Armyanskiy Vestnik*, No:10, (Moskva: 3 Nisan 1916): 19.

19 Aktaran: *Armyanskiy Vestnik*, No:10, (Moskva: 3 Nisan 1916): 19.

20 *Armyanskiy Vestnik*, No:10, (Moskva: 3 Nisan 1916) 20.

21 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva: 24 Nisan 1916): 24.

kongreyi oldukça olumlu bir gelişme olarak değerlendiriyor ve kongrenin demokratik bir şekilde toplanması gerektiği hususunda uyarılar yapıyordu. Ayrıca bu dergiye göre göçmenler de bu kongreye katılmalydılar²².

Ermeni basının yanında Petrograd Ermeni Milli Kongresine ilişkin haberler Rus basınında da yer buldu. *Reç, Den, Sovremennoye Slova, Petrogradskiya Vedomesti* gibi gazeteler de Kongreye ilişkin haberler ve köşe yazıları yayımlandı. Doğal olarak dönemin içerisinde bulunduğu haleti ruhiyeye uygun içerikteki bu yazılarda kongreye dikkat çekilmeye çalışıldı. Ayrıca bazı gazetelerde toplanacak kongrenin siyasi konulara değil sadece göçmen meselesi ile ilgilenmesi gerektiği vurgulandı. Bu gazetelerden *Petrogradskiya Vedomesti* gazetesinde yer alan imzasız uzun bir köşe yazısında “*Ermeni basınının Kongre hakkında söyledikleri dikkate alınırsa bu kongrenin ana amacının finans, hukuk, toprak vb. konularla ilgi göçmenlerin yaşamını bir düzene kavuşturulması olduğu ileri sürülebilir. Tanrı yardım etsin!*” Bu sorunların yanında nedense ilk sıraya ve hatta en ön plana parti sorunu konuyor. Çünkü kongre delegelerinin yarısının bizde bulunan Türk Ermeni entelektüellerinden yani büyük bir bölümü Taşnak olan kişiler olduğu” ifade ediliyor ve bunun kim için ve ne için gerekli olduğu soruluyordu. Gazeteye göre Kongre göçmen meselesini bilen ve bunları çözmeye hazır kişileri toplamalıydı. Bu görevin dışında Kongrenin bütün çözümleri belirsiz ve hatta zararlı olacaktı²³.

Ermeni kamuoyunda Kongreye ilişkin tartışmalar devam ederken, Kongre tarihi de kesinleşti. Petrograd Polis müdürlüğü 15(2) Nisan tarihli bir yazı ile Papacanov’a, Kongrenin 23-25 (10-12) Mayıs 1916 tarihine alındığını bildirildi. Ayrıca bu yazıda Kongrenin yeri, zamanı ve toplantılarda görüşülecek konuların bildirilmesi de istendi. Katılacak misafirler, katılımcılar ve basın temsilcilerinin kimler olduğu da isteniyordu²⁴.

Söz konusu yazı geldiğinde hazırlık toplantılarını yapmaya başlamış olan Kongre Organizasyon Komitesi, 16-17(3-4) Nisan tarihlerindeki toplantılarında Kongrenin programını, Kongreye öncelikli davet edilecek organizasyonların listesini ve bir genelge hazırladı. Organizasyon Komitesi 21 maddelik bir program hazırlarken, hazırlanan genelgede Petrograd ve Moskova Ermeni Komitelerinin birlikte Petrograd’da 1915 yılı sonbaharında yaptıkları toplantılarda böyle bir kongre fikrinin ortaya konulduğu ifade edilmekte ve bunun için söz konusu komitelerin Papacanov’a izin alması için başvurdukları

22 *Armyane i Voyna*, No: 1, (Odessa: Mart 1916): 5-6.

23 *Armyanskiy Vestnik*, No:18, (Moskva: 29 Mayıs 1916): 9-11.

24 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva: 24 Nisan 1916) 25.

ve İçişleri Bakanı ile Kafkas Valisinin bu izni verdiklerini belirttikten sonra Bütün Ermenilerin Katolikos'un da Kongreyi tasvip ettiği vurgulanmıştı. Genelge'de Organizasyon Komitesi, göçmenlere yardım eden bütün Ermeni milli organizasyonlarının Petrograd'da 23-25 (10-12) Mayıs 1916 tarihleri arasında yapılacak Kongreye temsilcilerini göndermelerini istiyor ve şu hususlar belirtiliyordu: 1-22 (9) Mayıs tarihinde bir tanışma toplantısı yapılacaktır 2-Giriş kimliklerinin almak için Petrograd'da Spasskaya d. 15 kv. 2 adresine başvurulması gerekmektedir 3-Rapor, dilekçe, mektup, öneriler ve benzeri yazıların Moskova Ermeni Komitesine 14(1) Mayıs'a kadar gönderilmesi (Moskova, Armyanskiy Per. D. Armyanskoy Serkvi) Petrograd'da ise Organizasyon Komitesine gönderilebilecektir (adres: Spasakaya ulitsa d.15)²⁵.

Organizasyon Komitesi öncelikle 29 Ermeni Milli organizasyonunu davet ediyor ayrıca Katolikosluğun idaresindeki *Bratskaya Pomoş*²⁶ Derneğinin Eçmiyadzin, Tiflis, Bakü, Gümrü, Erivan, İğdır, Sarıkamış, Tebriz, Kars ve diğer şubeleri temsilcileri de bu Kongreye davet ediliyorlardı. Bunların dışında henüz yasallaşmamış yüzü aşkın komite de listede bulunmaktaydı²⁷.

Organizasyon Komitesinin Moskova Komitesi üyeleri Moskova'ya dönerek S.G. Manikonyan'ın başkanlığında 19-22 (6-9) Nisan tarihleri arasında organizasyon çalışmalarına burada devam ettiler. Moskova'da bir kançılıya oluşturuldu, basım için gerekli materyaller hazırlandı, sekreterler davet edildi ve 20(7) Nisan tarihinde ileri gelen Ermeni toplum örgütlerine Organizasyon Komitesi adına S.G. Mamikonyan imzalı bir Kongre davet telgrafı gönderildi²⁸.

Ancak daha sonra Moskova Ermeni Komitesine birçok dilekçe ve çeşitli öneriler içeren yazılar gelince Kongrenin zamanında 23-25(10-12) Mayıs'ta yapılacağına ilişkin bir telgraf yeniden 27(14) Nisan'da gönderildi. Bu telgrafta Ermeni komitelerinin zamanında delegelerini seçmeleri ve göçmenlere ilişkin raporların hazırlanması gerektiği vurgulandı. Ayrıca hangi komitenin kaç delege göndereceği her telgrafın altında belirtildi²⁹.

Bu telgraf üzerine 27(14) Nisan Perşembe günü Bakü'de Hümanistler Derneği binasında göçmenlere yardım organizasyonlarının temsilcilerinin ilk toplantısı yapıldı. Organizasyon komitesinin 27 Nisan tarihli telgrafı okunarak Kongrede görüşülecek konular tartışıldı³⁰.

25 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, Moskva, 24 Nisan 1916, s.25-26.

26 Derneğin adı Türkçe *kardeş yardımı* anlamına gelmektedir.

27 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, Moskva, 24 Nisan 1916, s.26.

28 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, Moskva, 24 Nisan 1916, s.26.

29 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, Moskva, 24 Nisan 1916, s.27.

30 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva: 24 Nisan 1916). 27.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Kongreye katılmak üzere gelen delegeler de 8 Mayıs 1916 tarihinden itibaren birer birer Petrograd'a gelmeye başladılar.

Delegelerin Petrograd'a Gelmeleri ve Kongre Hazırlıklarının Başlaması:

Ermeni Milli Kongresi için gelen delegeler Petrograd Nikolay Tren Garında 21 (8) Mayıs tarihinden itibaren, Kongre Organizasyon Komitesi adına görevlendirilmiş olan Ermeni öğrenci gençler tarafından karşılanmaya başlandılar. Tren garına ulaşan delegelere Petrograd'daki boş odaların bulunduğu otellerin listesi veriliyor, eğer arzu ederlerse bagajları bir süre için kamaraya alınıyor ve Kongreye giriş kimliği almaları için Ermeni Derneği'nin adresi verilerek buraya yönlendiriliyorlardı. Derginin verdiği habere bakılırsa bu karşılama organizasyonu mükemmel bir şekilde işlemekteydi³¹.

Delegeler genel olarak Petrograd'a Mayıs ayının 21. (8) ve 22. (9) günlerinde geldiler. Ancak ayın 20 (7)'sinde Organizasyon komitesi için gelenler olduğu gibi geç kalan delegeler de ayın 23 (10)'ünde ve hatta ayın 24 (11)'ünde gelmişlerdi³². Zira aşağıda da belirtileceği üzere Kongre tarihi yakın bir tarih olması ve davet yazılarının organizasyonlar tarafından geç alınmış olması da bu durumun oluşmasında önemli bir rol oynamıştı³³.

Her gelen delege derhal Organizasyon Komitesinin *karargâh ofisine* gitmekteydi. Karargâh ofisi, Petrograd'daki Ermeni Derneğinin bulunduğu binadaydı³⁴. Ermeni Derneği'nin bu küçük dairesinde Kongre Organizasyon Komitesinin sekreteryası ve kaçıllaryası bulunmakta ve bütün faaliyetler buradan yürütülmekteydi. Kongre öncesinde yoğun bir çalışma devam ederken burada çeşitli yerlerden gelen delegeler buluşuyor, tanışık olmayanlar burada tanışıyor ve samimi muhabbetler yapıyordu. Buraya gelen herkes birbirlerini sivil toplum kuruluşlarındaki ve milli organizasyonlardaki işlerinden birbirlerini tanıyorlardı³⁵.

Her gelen delege Kongre için kendi adına giriş kartı almaktaydı. Giriş kartı alınırken delegeler önce isimleri, unvanları, yaşları, eğitim durumları, uyrukları ve hangi organizasyon ve nereden geldiklerine dair bilgileri içeren bir formu yazılı olarak doldurmaktaydı³⁶.

31 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916) 9.

32 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916) 9.

33 *Armyane i Voyna*, No: 4, (Odessa: Haziran 1916) 48.

34 Ermeni Derneğinin binası Petrograd'da Spaskaya Ulitsa No. 15 nolu bindaydı.

35 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916) 9.

36 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916) 9.

Bu delegeler çeşitli yasal Ermeni örgütleri, yerel komiteler ve savaş kurbanlarına yardım büroları, göçmenlerin bizzat kendi kurdukları çeşitli örgütlerin ve Bütün Ermeniler Katolikosu bünyesinde kurulmuş olan *Bratskaya Pomoş* derneğinin bazı kuruluşlarının temsilcileriydi³⁷.

Kongreye katılanların büyük bir çoğunluğu Taşnaklardı. Zira Kongre, göçmenlerin kaderlerini belirlemek için düzenlemişti ve yardım derneklerinde çalışanlarının büyük bir bölümü zaten Taşnaklardan oluşmaktaydı. Bu Kongre’de Kafkas Yardım Derneği, Kafkas Ermeni Tarım ve Ekonomi derneği, Merkez Komite, Bakü Ermeni Hümanizm Derneği, Şuşa Kardeş Komitesi, Moskova Ermeni Komitesi, Nahcivan-na-Donu Komitesi ve Petrograd Komitesi, Taşnakları temsil etmekteydi. Diğer partiler ise *Npastamatuits*, Ermenistan Ekonomisini yeniden Kurma Komitesi, ve *Eçmiyadzın Bratskiy Komitet* nezdinde temsil edildiler³⁸.

Bu Ermeni örgütlenmeleri aynı zamanda siyasi merkezler halini aldıkları gibi, Ermeni gönüllü birliklerini organize eden ve bunlara yardım eden birer merkezler haline dönüşmüşlerdi³⁹. Dolayısıyla Ermeni gönüllü birliklerini organize eden yerel komiteler aynı zamanda siyasî birer merkez hâline gelmişlerdi ve göçmenlere yardım, gönüllü birliklerin organizasyonu gibi işlerin yanında, Ermenistan’ın özerkliği gibi siyasî meseleler de buralarda ilgilenilen konular arasındaydı⁴⁰.

Petrograd’a 21 (8) Mayıs sabahı ve evvelinde gelmiş olan delegeler, Pazar günü başlarında Nahcivan’dan gelen Piskopos V. Gevork ve Kışinev’den gelen Piskopos Maksudyen olmak üzere iki din adamı delege olduğu halde Ermeni Kilisesi’ndeki ayine katıldılar. Piskopos Gevork verdiği vaizde Kongreye temas etti ve verimli çalışmalar dilekleriyle orada bulunan delegeleri kutsadı⁴¹.

37 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva) 22 May 1916)10; Kongreye katılan Ermeni organizasyonlarının ve temsilcilerinin tam listesi için bk.: *Armyanskiy Vestnik*, No:21, (Moskva: 12 Haziran 1916):19-21.

38 Basıluya, *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voynı* 116.

39 Örneğin Dünya’nın çeşitli ülkelerinden Ermeni gönüllü birliklerine katılmak üzere gelen kişilerin cepheye gönderilmesi Moskova’da bulunan *Moskova Ermeni Komitesi* tarafından organize ediliyordu. Komite, bu gönüllü Ermenileri gerekli bütün teçhizat ile donatıp bütün giderlerini karşılayarak Kafkas Cephesi’ne gönderiyordu. Komite daha sonra yardım toplama işlerini kolaylaştırmak ve genel olarak toplumun bütün kesimlerinin dikkatini çekmek için bazı alt organlar oluşturmuştu. Avukatlar, Mühendisler, Kamu müesseselerinde çalışanlar komitenin bu yardımcı organizasyonlarını oluşturuyor ve her meslek grubu her ay belli bir aidat toplayıp kendi mesleğine göre komitenin meselelerinde yardımcı oluyorlardı. Ermeni Kadınlar Komitesi de Moskova Ermeni Komitesi ile koordinasyonlu bir şekilde faaliyetlerde bulunuyordu (bkz.:Doğan, “Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu’daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918),” 34.)

40 Doğan, “Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu’daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918),”28-29.

41 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 9.

Bu dini ayinden sonra 21 (8) Mayıs Pazar günü saat 2'den 6'ya ve saat 8'den 12'ye kadar olmak üzere Organizasyon Komitesi'nin son toplantıları yapıldı. Bu toplantılarda ayın 22 (9)'sinde *Obşestvennih Deyteli Klubünde* yapılması planlanan hususi bir toplantı, Kongre başkanlığı adaylarının listesi, ileri gelen kişilerin de davet edildiği ve Rus basının da bulunacağı Kongrenin ilk açılış günü tören programı görüldü⁴².

Planlandığı gibi ayın 22 (9) 'sinde saat 3'de bütün delegelerin katılacağı özel bir toplantı düzenlendi. Bu toplantının başkanı olarak oybirliği ile Devlet Duma'sı üyesi H. S. Acemov, Sekreter olarak da İ. Tadevosyan seçildi. Organizasyon Komitesi Başkanı Kont F. Tigramov, Organizasyon Komitesinin hazırlık çalışmaları hakkında bir sunum yaparken Başkan yardımcısı Mamikonyan ise yapılacak olan Kongrenin amaçları hakkında bir konuşma yaptı. Ayrıca bu toplantıda, Kongrenin genel toplantılarının saatleri, komisyonların konuları ve tarihler belirlendi. Kongrenin ilk toplantısında ileri gelen misafirler davet edildiği için Kongrenin ilk günü yapılacak olan görüşmelerin Rusça ancak diğer günler de ise Ermenice yapılmasına karar verildi⁴³. İlk gün dışında ki günlerde Kongrenin Ermenice sürdürülmesi için de yine Rus idaresinden izin alınmak durumunda kalınmıştı⁴⁴.

Bu toplantıda ayrıca Kongrenin Başkanlık Heyeti de belirlendi. Toplantı sırasında Kongrenin birinci günü Devlet Duması Mebusu Papacanov'un Bakü'den delegelerle birlikte Petrograd'a geleceği; Kongrenin ikinci günü ise Tiflis ve Erivan'dan delegelerin geleceği ve başlarında Aram Manukyan'ın olacağı açıklandı. Toplantıda ikinci bir Kongrenin Eylül ayında Kafkasya'da toplanması gerektiği vurgulandı⁴⁵.

Toplantı sırasında Kongrenin ikinci günü Tiflis ve Erivan'dan gelecek olan delegelerin başında olacağı açıklanan Aram, dergide eski Van kahramanı olarak anılıyor ve böylece ona özel bir itamla saygı gösteriliyordu. Söz konusu kişi, bir Taşnak komitesi üyesi olarak 1915 Van Ermeni isyanını örgütleyen ve isyanın başına geçerek Van'ı ele geçirdikten sonra Ruslara şehrin anahtarlarını sunarak teslim eden Aram Manukyan'dı. Kendisi Ruslar tarafından Van'da geçici bir idare kurularak Van valisi olarak atanmıştı⁴⁶.

42 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 9.

43 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 9.

44 *Armyane i Voyna*, No: 2-3, (Odessa: Nisan-Mayıs 1916): 33.

45 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 9-10.

46 Aram Manukyan, 1870'li yılların sonuna doğru Karabağ'da doğmuş, yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra Osmanlı Devleti'ne gelmiş ve burada Taşnaksütun Komitesi için çalışmaya başlamış bir örgüt üyesiydi. Türkiye'de propaganda faaliyetlerinin yanı sıra Ermenileri silahlandırmak için tüfek ve mermi depoları oluşturmuştu. Van'da yapılan aramalar sırasında Taşnaksütun Partisi'nin binlerce tüfek, milyonlarca mermi, binlerce propaganda broşürlerinin bulunduğu depolar ele geçirilince tutuklanmıştı.

3. PETROGRAD ERMENİ MİLLİ KONGRESİ

3.1 Kongrenin Birinci Günü (23 Mayıs 1916):

Kongre 23 (10) Mayıs günü Ulaşım Yolları Mühendisleri Derneği binasında⁴⁷ öğlen saat 3’de açıldı. Kongrenin ilk günü 142 delege katıldı⁴⁸. 300 delegenin gelmesi beklenen Kongre’ye ise Kongre boyunca ancak 175 delege katılabilecektir⁴⁹. Zira bazı Ermeni Organizasyonları Kongreye davet yazısı ayın 19(6)’unda ulaşmış kongre ise ayın 22 sinde belirlenmişti. Tiflis’ten Petrograd’da yolculuk ise en az dört gün sürmekteydi. Bu nedenle Tiflis’ten delegeler açılışa gelememişlerdi ve bazı diğer Ermeni organizasyon temsilcileri de hiç katılamayacakları gibi bu durum daha sonra bu kongrenin tüm Ermeni organizasyonlarını temsil etmediği yönünde eleştirilere maruz bırakacaktır⁵⁰.

Kongrenin açılışına, kongre delegeleri dışında birçok misafir ve Petrograd Ermeni Cemaati üyeleri de katıldı. İleri gelen misafirler arasında Senatör İvanov, Akademisyen N.Y. Marr, Duma mebusları M. İ. Papacanov, M. C. Acemov, Devlet Şurası eski üyesi P. O. Gukasov, Generaller Bagramov ve Sultan-Şah ayrıca darphane yöneticisi E. İ. Babayants vd. bulunmaktaydı⁵¹.

Kongre’nin açılış konuşmasını Organizasyon Komitesi Başkanı G. F. Tigranov yaptı. Tigranov, Organizasyon Komitesi adına açılışa katılan senatör, akademisyen, profesörler ve diğer misafirlere katılımlarından ötürü teşekkür etti. Tigranov konuşmasında Petrograd ve Moskova’da faaliyet gösterenlere ayrıca Kafkasya ve Türk sınırları içerisinde faaliyet gösteren derneklere değindi ve bu Kongrenin dernekleri bütünüyle birleşmelerini sağlaması hususundaki ümidini belirtti⁵².

Organizasyon Komitesinin önerisi ile Kongre Başkanlık Divanının seçimine geçildi. Kongre başkanlığına oy birliği ile Moskova Ermeni Komitesi Başkanı S. G. Mamikonyan, başkan yardımcılığına Nahçıvan Ermeni Komitesi Başkanı

Bir süre tutuklu kaldıktan sonra serbest kalmış ve sonra dinlenmek için Ordu’ya gitti ve buradaki Ermeni okulunda çalışmalarda bulundu. Ordu’da iki yıl kaldıktan sonra Akdamar Piskoposluğu’nun Ermeni Halk Okulları müfettişliği sıfatıyla Van’a geri döndü. Van’daki çalışmalarına devam eden Aram, 1915 yılındaki Van isyanının başına geçti (Bkz: Doğan, “Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu’daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918),”s. 44. Dip not. 33.; Ayrıca Van İsyanı ve Aram’ın faaliyetleri hakkında Bkz.: Doğan, “Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu’daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918),” 44-55.).

47 Derneğin binası Petrograd’da Borodinskaya Ulitsa dom.6 adresinde bulunmaktaydı.

48 *Armyanskiy Vestnik*, No: 17, (Moskva: 22 May 1916): 10.

49 Basılaya, *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voynı* 116.

50 *Armyane i Voyna*, No: 4, (Oddessa: Haziran 1916): 48.

51 *Armyanskiy Vestnik*, No: 17, (Moskva. 22 May 1916): 10.

52 *Armyanskiy Vestnik*, No: 17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 10.

G. H. Çalhuşyan; Petrograd Ermeni Savaş Kurbanlarına Yardım Bürosu başkanı A. B. Asribekov ve Petrograd profesörlerinden V. İ. Vartanov seçildiler⁵³.

Başkanlık Divanının seçilmesinden sonra Kongre Başkanı olarak seçilen Mamikonyan, söz alarak kongre başkanlığına seçilmesi dolayısıyla delegelere teşekkür ettikten sonra konuşmasına şu şekilde devam etti:

“Yaşadığımız şu günlerde Bütün gözler Rus Orduları Genel Kurmaylık Karargâhına çevrilmiş durumda zira burada halkları Alman zulmünden kurtaracak ulvi bir iş yapılmaktadır. Ermeni halkı ezelden beri Rusya'ya sadık olmuş, Rus halkıyla birlikte dirlik içerisinde yaşamıştır ve Rusya'nın davası Ermeni davasıdır.”

Kongre Başkanı, bağlılıklarını ifade eden bir telgrafi Kongre adına Rus İmparatoruna göndermeyi teklif ettiğinde ise salonda büyük bir alkış tufanı kopuyordu. Mamikonyan sözlerine *“Eski Ermenistan'ın başkentinin fatihi”*⁵⁴ diye ifade ettiği Kafkas Valisi ve Kafkas Orduları Komutanı Knez Nikolay Nikolayeviç'i andığında ve Bütün Ermeniler Katalikosun'dan da Kongrenin iyi çalışması için dua istediğinde de salonda alkışlar devam etti.⁵⁵

Mamikonyan, konuşmasında göçmenler meselesine değindi. Bu kongrenin en önemli konusunun göçmenler meselesi olduğunu dile getiren Mamikonyan, meselenin Ermeni sorunu ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu ifade etti. Ona göre bu mesele Hristiyan bir halkın Türk boyunduruğundan kurtuluşu gibi yüzyıllara dayanan eski bir meseleydi ve bu sorun ilk kez Rusya tarafından gündeme getirilmişti. Mamikonyan daha I. Petro zamanında bu meselenin ele alındığını ve ilk kez onun Ermenileri kendi koruması altına aldığını ifade ederek sözlerine şu şekilde devam etti: *“...ve Ermeniler anladılar ki onların kurtuluşunun tek garantisi ve hür olmalarının tek yolu tarih tarafından dikte edilen yol Rusya ile sıkı sıkıya bağlanmaktır. Eskiler şu sözü söylerlerdi: “Müslüman ekmeği yemektense, Rus yemi (kuru ot) yemek daha iyidir.”*⁵⁶”

Mamikonyan, Ermenilerin ve Rusların sıkı ve daimi birlikteliğini gösteriyor ve Rus ordusunda görev yapmış olan bazı Ermeni generallerin isimlerini zikrediyordu.

53 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 10.

54 Mamikonyan'ın ima ettiği başkent Van şehridir. Zira Ermeni isyanından sonra Van şehrine giren ve şehri teslim alan Rus ordusunun başında Kafkas valisi ve orduları komutanı Knez Nikolay Nikolayeviç bulunmaktaydı.

55 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 10.

56 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 11.

Sözlerine devam eden Mamikonyan, Ermeni halkının bu tarihsel içgüdüsünün onu aldatmadığını ve Rusya'yla yakınlaşma ve birleşme yolunu seçmekle bu yolun Ermenilere Ayestafanos Antlaşması'nın Ermenilerin özgürce gelişmelerine izin veren 16. Maddesini hediye ettiğini ifade etti. Ancak bu maddenin daha sonra değiştirilmesi ve uygulanamamasının nedeninin Rusya olmadığını sözlerine ekledi. Tarihsel analizlerine devam eden Mamikonyan, Dünya Savaşı başladığında Ermenilerin ne Rusya'ya ne de onun müttefiklerine karşı gelemediklerini ve Rusya'nın dışındaki Ermenilerin Osmanlı sultanına bağlı olmalarına rağmen tarihsel gelişmelerin onları Osmanlı Devleti ile karşı karşıya getirdiğini ifade etmiştir. Mamikonyan, bu şekilde hem Ermeni-Rus dostluğunu, hem Ermenilerin İtilaf Devletlerine desteğini, hem de Ermeni-Osmanlı karşıtlığını bir nevi gelişen tarihi koşulların zorunlu kıldığı gelişmeler olarak değerlendirmekte ve bütün suçu tarihin üzerine yüklemektedir. Ona göre bunun sonucunda da yani Ermenilerin Osmanlı ile karşı karşıya gelmeleri nedeniyle yeni bir kıyım başlamış, 270.000 kadar göçmen Rusya'ya göç etmiş, 600-700 bin Ermeni katledilmiş, 100-200 bin Ermeni de Mezopotamya'ya sürülmüştü. Ayrıca iddialarına göre Ermeni malları da yağma edilmekteydi⁵⁷. Elbette ki bölgedeki gelişmeler hiçte bu şekilde değildi, zira daha 1915 yılının Haziran ayında Van'a gelen Ünlü Rus Yazar L. N. Tolstoy'un Kızı A. Lvovna Tolstaya savaş sırasında Türkler aleyhinde yapılan propagandalar yani Ermenilerin Türkler tarafından katledildiği şeklindeki haberlerin taraflı olduğunu kendi gözleriyle görmüş ve şaşkınlığını gizleyememişti. Biz bu bilgiyi yıllar sonra kaleme aldığı hatıratından öğreniyoruz⁵⁸. Nitekim Rus kamuoyunun Osmanlı Ermenileriyle ve bölgedeki gelişmelerle ilgili haberlerin büyük bir bölümünü Ermeni komitelerinin gazeteleri aracılığıyla sağlanmakta ve bu gazetelerde Ermenilerin katledildikleri ve mallarının yağmalandığı algısı ile kamuoyu yanıltılmaktadır. Böylece Rus devlet yetkililerinin ve Kafkas Ordularının dikkatinin Ermeni meselesine yoğunlaşması amaçlanmaktadır. Kongre boyunca yapılan konuşmalar ve Kongre komisyonlarındaki görüşme ve alınan kararlar da hep bu görüşe dayandırılacaktır. Dolayısıyla Moskova Ermeni Komitesinin başında olan ve şimdi Kongre başkanı seçilmiş olan Mamikonyan'ın bu sözleri şaşırtıcı değildir.

Mamikonyan konuşmasında: *“O zaman gelecek yolumuz ne olacak? Bu çile çekmiş olan halk ne yapmak zorunda? Bu halk sağlam durmalı ve inançla iyi bir geleceği beklemelidir...”*⁵⁹ demiştir.

57 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 11.

58 Bu hususta daha geniş bilgi için bkz.: Şahin Doğan, “Ünlü Rus Yazar Lev Nikolayeviç Tolstoy'un Kızı Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın Hatıratında Ermenilerin 1915 Van İsyanı”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 7, Sayı 13, (Ankara: 2013):127-140.

59 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 11.

Mamikonyan konuşmasına ünlü Rus şairin şu dizeleriyle devam etmiştir: “Rusya akılla kucaklanmaz⁶⁰, Rusya’ya sadece inanırsın” dedikten sonra “Biz de inanıyoruz, bizim özgürlüğümüz Rus eliyle kazanılacaktır!”⁶¹.

Mamikonyan’ın şu ifadeleri ise delegeler tarafından coşkuyla alkışlanmıştır: “Biz ruhtan düşmemeliyiz, sakın bir şekilde bu korkunç Dünya Savaşı’nın iyi gidişatına bakıyoruz ve İtilaf Devletlerinin bu savaştan tümüyle galip çıkacaklarına derinden inanıyoruz. Bu iyi gidişat hiç şüphesiz Türk vatandaşı Ermenilere özgürlük sağlayacaktır”⁶².

Mamikonyan, kongrede Rusya ve onun müttefiklerine derinden bağlılığını ve bağımsızlığın onların eliyle olacağı düşüncelerini dile getirirken, tabii ki büyük devletlerin kendi aralarında diplomatik bir antlaşma imzalayarak Orta Doğu’yu paylaştıklarını ve Rusya’nın da bunun içerisinde olduğunu bilmemekteydi. Bu konuşmadan daha kısa bir zaman önce Papacanov da Kadet Lideri P. Milyukov’u ziyaret ederek Duma’da Ermenistan’ın özerkliği yönünde hareket etmesini istemiş ve daha 7 Mayıs 1916 tarihli bir toplantıda St. Lisitsyan, N. Agbalyan, G. Hatisyan, H. Karçıkyan da olduğu halde, hususi bir komisyon tarafından sunulan, gelecekte kurulması düşünülen Ermenistan’ın, sınırları ciddi bir şekilde müzakere edilmişti. Bu mesele üzerine sunum yapan kişi O. Kaçaznuni idi. Ancak hangi özerk Ermenistan’dan bahsedilebilirdi, zira Kongreden kısa bir süre sonra 1916 yılının Haziran ayında Rusların ele geçirdiği Doğu Anadolu topraklarında Askeri Genel Valilik kurulacak ve askeri Vali olarak da Peşkov atanacaktı. Ayrıca, ele geçirilen Doğu Anadolu vilayetlerine Ermeni göçmenlerin geri dönmesi yasaklanacaktı⁶³.

Mamikonyan’dan sonra Çalhuşyan da bir konuşma yapmıştır. Çalhuşyan konuşmasında savaşın bütün Ermenileri kuşattığını ve büyük acılar çektiğini ifade etmiş,, Rusya’nın Osmanlı ile savaşa girmek istemediğini bu düşüncüyü kendilerinin de paylaştığını söylemiştir⁶⁴. Ancak sonra savaşın başladığını ve

60 Fyodor Tutçev’in bu dizelerinin aslı “Rusya akılla anlaşılmaz” şeklindedir.

61 *Armyanskiy Vestnik*, No:17,(Moskva: 22 Mayıs 1916): 11.

62 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 11.

63 Kirakosyan, , *Zapadnaya Armeniya v Godı Pervoy Mirovoy Voynı*, s.415-416.

64 Her ne kadar Çalhuşyan savaşa girmek istemediklerini belirtse de, Sovyet Ermeni tarihçisi Kirakosyan Ermeni çevrelerinin savaş karşısındaki tutumlarını şu şekilde tarif eder: “Savaş, Ermeni çevrelerinde geniş bir yankı uyandırmıştı. Ermeni gazetelerinde Rus Ordusu’na övgüler yağdırılıyor Rus Ordusunda bulunan Ermeniler sabırsızlıkla görev yapacakları anı bekliyorlardı. Osmanlı Devleti’nin savaşa girişinin arifesinde Taşnaksütun Kafkas Ermenileri temsilcileri, bir dizi toplantılar yaparak bu toplantılarda bütün Ermeni milleti adına kararlar almış Bu toplantılarda, Ermeni milletinin çıkarları için daha önceden alınmış olan savaşta aktif olarak katılma kararına kimsenin karşı çıkması ve Ermeni milletinin millî dayanışma içerisinde olması gerektiği sonucuna varıldı.” (Bu hususta daha geniş bilgi için bk.: Doğan, “Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu’daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918),” s.29.)

Dünya'nın dört bir etrafında gönüllü birliklere katılmak için Ermeni gönüllülerin Amerika'dan, Mısır'dan Romanya'dan Bulgaristan'dan gelmeye başladığını ve gönüllü hareketinin başlamasıyla kıyımın da başladığını iddia etmiştir. Avrupa diplomasisinin kendi haykırışlarına izin vermediğini, bunun için Petrograd'da bulduklarını ve kendi haykırışlarını Rus yönetiminin, Rus toplumunun ve Rus basınının duyması için burada olduklarını belirtti. Çalhuşyan, Osmanlı Ermeniliğinin kan ve gözyaşlarıyla dolu bir denize dönüştüğünü ifade ettikten sonra bunun bütün insanlık okyanusunun bir parçası haline geleceğine inandıklarını söylüyor ve şöyle devam etmiştir:

“İnanıyoruz ki tabandan yeni kaynaklar akmaya başlayacak ve etrafi suyla doldurunca bu kaynaklar Rusya'nın ve İtilaf devletlerinin yardımıyla kıyıya üç inci atacaklardır. Birinci incinin adı “adalet” olsun... İkinci incinin adı şeriatın yerini alacak olan “hukuk” olsun... Üçüncü incinin adı ise en önemli ismi “hürriyet” olsun. Kardeşlerimiz yurtdışındaki Ermeniler⁶⁵ bu hürriyeti hak ediyorlar. (çoşkulu alkışlar) ve hürriyeti İtilaf devletlerinin yardımıyla elde edeceklerdir. Biz bu meseleyi kutsal, hukuki ve kendi meselemiz olarak görmekteyiz...”⁶⁶

Görüldüğü gibi Çalhuşyan da konuşmasını Manikonyan gibi Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlığı eksenine oturtuyor ve bunun ancak Rusya ve müttefiklerinin yardımıyla gerçekleşebileceğini düşünüyordu. Manikonyan ve Çalhuşyan'ın bu düşüncesi Kongre boyunca diğer konuşmacılar tarafından da sürekli olarak dile getirilecek ve yukarıda da bahsettiğimiz gibi Dünya Savaşı günlerinde hemen hemen bütün Ermeni Siyasi çevrelerinin ortak bir fikri olarak kabul görecektir. Ayrıca geleceğe ilişkin bütün planlar bu düşüncenin yani Rusya ve müttefiklerinin galibiyeti Osmanlı'nın yenilgisi üzerine kurgulanacaktır. Ancak ne tarihsel analizler yapan Manikonyan ne de diğer Ermeni siyasi çevreleri elbette ki bu günlerde Türk Milli mücadelesi neticesinde Anadolu'da yeni bir Türk devletinin kurulacağını tahmin edemezlerdi.

Alkışlarla konuşmasına başlayan Duma mebusu Papacanov da konuşmasının büyük bir bölümünde Ermeni göçmenler ve onlara yapılan yardımlar hakkında konuştu. Papacanov konuşmasında İtilaf devletlerinin yardımlarından da bahsetti. Papacanov'un söylediğine göre Fransızlar, Türklerle savaşmaktan yorulmuş olan 5000 Ermeniye Hatay limanında kendi gemilerine almışlardı; diğer taraftan İngiltere ise sürekli olarak büyük yardım paraları göndermekteydi. “Bizim şuan ki durumumuz oldukça ağır ancak bu durum

65 Osmanlı Ermenilerini kast ediyor.

66 *Armjanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 11-12.

Rus toplumunun sempati duymasıyla, Rusya'daki hükümetin yüksek temsilcilerinin ve Batının uygar milletlerinin yardımıyla biraz hafifliyor.” Papacanov dış politikada izlenecek yolu daha önce de ifade edilmiş olan şu düşüncüyü ifade ediyordu: “*Savaşın sonuna kadar sakince beklenecek. Burada ise Rusya'da kardeşlerimize yeterli düzeyde yardım edebilmek için birleşmeliyiz. Bizlerin organizasyonları arasında yeterli düzeyde ilişki yoktur ve bu ilişkinin oluşturulması bu kongrenin görevleri arasındadır. Ellerimizi dahi oğuşturmadan kardeşlerimize Türk Ermenilerine yardım için ve bütün gücümüzle Rusya'nın zaferi kazanması için çalışmalıyız. Bunun için hem cephe hem de cephe gerisinde çalışmak gerekir*”⁶⁷.

Papacanov'un konuşmasından sonra Kongre Başkanı, Dışişleri Bakanı S. D. Sazanov'a Ermeni sorununa samimi yaklaşımı ve Ermeni reformları projesinde harcadığı emek için bir telgraf gönderilmesini önerdi. Telgrafta Kongre'nin, gelecekte Bakanın Osmanlı tebaası Ermeni halkının çıkarlarının korunmasındaki iyi niyetine inanıldığı belirtiliyor ve Sazanov'dan Kongre adına Fransa, İngiltere ve Amerika temsilcilerine en sıcak selamlarını iletmesi de istenmişti⁶⁸.

Kongrenin bu ilk günü ve sonraki günlerinde de konuşmalara hâkim olacak olan Rusya ve müttefiklerine bu sınırsız övgü, destek ve tarafgirlik fikri aslında Ermeni siyasi çevrelerinde özellikle Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla ortak bir tavır olarak gelişmişti. Birbirinden çok farklı siyasi düşüncelere hâkim olan çevreler bu hususta birleşmişlerdi. Örneğin Liberal düşünceleri savunan *Mşak* gazetesi Ermeni sorununun İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından çözümleneceğinin, bu nedenle bütün Ermeni halkının Rusya ve onun müttefiklerini desteklemesi gerektiği çağrısını yaparken, Taşnaklar da savaşta Rusya'yı destekliyordu. Ayrıca Hınçak ve Ermeni Kadetleri de Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Ermeni sorununu çözebileceğini ümit etmekteydiler. Ancak daha sonrasında durum böyle olmayacak ve Rusya ele geçirdiği toprakları Rusya'ya bağlama kararı alacaktır⁶⁹.

Kongre, Çar'a, Kafkas Valisi'ne⁷⁰, Katolikos'a, derin bağlılığını; Dışişleri Bakanı Sazanov'a Fransa, İngiltere ve ABD temsilcilerine samimi selamlar

67 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 12.

68 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 12-13.

69 M. G. Nersisyan, *İstoria Armyanskogo Naroda s Drevneyşih Vremyon do Naşih Dney*, (Yerevan: 1980)263.

70 Kafkas Valisi de Kongreye cevabi bir telgraf göndererek Ermeni Milli Kongresinin kendisine gönderdiği kalpten selamlarını derinden onu etkilediğini ifade ediyor ve “... özellikle bütün kalpleriyle Hristiyan halkların Osmanlı zulmünden kurtarmak ve bağımsızlaştırmak işi gibi kutsal bir göreve kendini adanmış olan ebeveynlerimin hatrasına gösterilen sevgiye değer veriyorum ... inanıyorum ki... Rusya düşmanlarını yendiği anda Ermenileri ve diğer Hristiyan halklarını Türk egemenliğinden kurtaracaktır...” şeklinde düşüncelerini ifade edecektir. (*Armyanskiy Vestnik*, No:18, (Moskva,: 29 Mayıs 1916): 6.)

içeren telgraflar göndermekte geç kalmamış ancak bu telgraflarda Ermenistan'ın özerkliği hakkında tek kelime edilmemişti⁷¹. Bizce daha doğrusu edilememişti. Zira İçişleri Bakanlığı Kongrenin Petrograd'da toplanması ve sadece göçmenlere yardım meselelerinin görüşülmesi durumunda izin vermişti. Ayrıca Kongre polis gözetiminde gerçekleştirilecekti. Bundan da açık bir şekilde anlaşılıyor ki bu Kongreden yaklaşık iki ay evvel Sykes-Picot Antlaşması'na ek olarak Rusya ile müttefikleri arasında imzalanan Mart 1916 tarihli Petrograd protokolü ile Rusya Doğu Anadolu vilayetlerini kendi nüfuzu altında olduğunu müttefiklerine kabul ettirmiş ve Rusya'nın Ermeni politikası da değişmişti⁷².

Bu konuşmalardan sonra Kongre, çalışmaya başlamaya ve şu beş komisyonun oluşturulmasına karar verdi:

1. Organizasyondan sorumlu komisyon
2. Okul, eğitim ve yetimhanelerden sorumlu komisyon
3. Tarım, finans ve ekonomiden sorumlu komisyon
4. Sağlıktan sorumlu komisyon
5. Hukuk meselelerinden sorumlu komisyon⁷³.

İlk açılış tören toplantısının kapanışında katılımcılar komisyonlara kayıtlarını yaptırıldılar. Akşam saat 8'de Ulaşım Yolları Mühendisleri Derneği binasının çeşitli odalarında komisyonların toplantıları çalışmaya başladı. Komisyondaki bütün görüşmeler Ermenice yapıldı⁷⁴.

3.2 Kongrenin İkinci Günü (24 Mayıs 1916):

Kongrenin 2. Günü 24 (11) Mayıs sabahı saat 10'da komisyonların çalışmaları *Obşestvennıh Deyateley Kulübünde*⁷⁵ devam etti. Akşam saat 8'de ise yine burada Kongrenin genel toplantısı yapıldı⁷⁶.

71 Basılaya, a.g.e., s.116.

72 Bu hususta bkz.: A. Y. Bahturina, *Okrainı Rossiyskoy İmperii: Gosudarstvennoye Upravlenie i Natsionalnaya Politika v Godı Pervoy Miravoy Voynı (1914-1917 gg.)*, (Moskva: Rosspen, , 200):220-222; Kirakosyan, a.g.e., s.415-417. vd.

73 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 13.

74 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916,): 13.

75 Bu kulübün Petrograd'da bulunduğu adres Semionovskaya, dom 1'idi.

76 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916,): 13.

Organizasyondan sorumlu Komisyonun Çalışmaları:

Bakü'den gelen delege T. A. Budagyan bu komisyona başkanlık yapmaktaydı. Bu komisyon en kalabalık komisyondur zira bu komisyonun görevi kongre tarafından en önemli olarak kabul edilmişti. Komisyonda savaştan etkilenenlere yardım işiyle uğraşan Ermeni Milli Derneklerinin merkezi bir organının oluşturulması konusu konuşuldu. Bu organa bazı diğer görevler de yüklenerek “Kongreler Şurası⁷⁷” şeklinde olması düşünüldü. “Savaş kurbanlarına yardım eden Ermeni sivil toplum örgütleri temsilcilerinin Şurası hakkında yönetmelik” başlığıyla oluşturulması düşünülen Şura yönetmeliğinin taslağını, Organizasyon Komitesi adına İ. T. Amirov söz alarak sundu. Bu 14 maddelik hazırlanan yönetmelikte kurulması düşünülen Şuranın amacı olarak askeri hareketlerden etkilenmiş olan kişi ve kurumlara yardım için çalışmalar yürütmek ve bu organizasyonların birleştirilmesi olarak belirlenmişti⁷⁸.

Yönetmeliğin 2. maddesinde Şuralara katılacak olan örgütlerin kendi faaliyet alanlarında kendi özel yönetmelikleriyle idare edilecekleri ifade edilmişti. Şuraların toplanması için çağrı her defasında Rus İç işleri Bakanlığının izni ile yapılacaktı. Bu taslağın 7. maddesinde Şuraların görevleri, savaşta zarar görmüş kişilere yardım eden Ermeni sivil toplum örgütlerinin başkanlarının Şuraya çağrılması; çağrı yapılan Şurada görüşülecek sorunların belirlenmesi; yardımların gönderilmesinin düzenlenmesi; savaştan etkilenenlerin dini ve kültürel gereksinimlerinin giderilmesi vb. olarak belirlenmişti. Düzenlenen program daha önceden Rus İçişleri Bakanlığının onayına sunulacaktı⁷⁹.

Taslak Yönetmeliğin diğer maddelerinde oluşturulacak Şuranın organları belirleniyor ve bir yürütme bürosu oluşturuluyordu. 10. maddede merkezi kurumlarla yakın ilişkiler kurmak için yürütme bürosunun Petrograd'da olabileceği ifade edilmişti. 11. madde ise Şuranın daimi toplantı yerinin Petrograd şehri olarak belirlendi. Bu taslağa göre Şuranın toplantıları 1 ay içerisinde en az 1 kez olacaktı. Şuraya katılan kişiler, Yürütme bürosundaki kişiler ve bu büronun Petrograd şubesindeki kişiler hakkındaki bilgiler Rus İçişleri Bakanlığına verilecekti. Yönetmeliğin 14. Maddesinde ise Şuraların faaliyetlerinde devlet düzenine toplum güvenliğine ve ahlakına karşı bir şey tespit edilirse İçişleri bakanlığı Şuraların kapatılmasını emredebilecekti⁸⁰.

Söz konusu yönetmelik taslağı delegeler arasında tartışmalara neden oldu. Bu tartışmalar daha ziyade Şura'nın –ki Papacanov'un önerisine göre ismi

77 Sovet syezdov

78 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916,):. 13.

79 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916,):. 14.

80 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, Moskva, (Moskva: 22 May 1916,): 14.

“Ermeni Merkez Komitesi”⁸¹ olmalıydı– yetkileri ve faaliyet alanlarında olduğu gibi bu Komite’nin (Şuranın) bulunacağı yer de tartışıldı. Zira Moskovalılar Komitenin hükümetin merkez kurumlarının bulunduğu Petrograd’da olması gerektiğini savundular. Bu fikrin aksini savunanlar ise Komitenin Kafkaslarda olması gerektiğini ifade ettiler. Zira Kafkasya felaketin yaşandığı yere yakındı. Ayrıca Kafkas valiliği kançılıryası aracılığı ile yürütülen mali işlemler Petrograd’dansa buradan daha kolay yürütülebilirdi. Görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Bu nedenle Organizasyon komisyonu hususi bir *uzlaşma komisyonu* oluşturdu. Bu komisyonda İ. T. Amirov, Van’ın eski valisi Aram, Vratsyan, A.K. Civelegov, dramaturg Şant, M. S. Şatiryan ve Duma mebusu Papacanov görev alacak kişiler olarak belirlendiler⁸².

Tarım Komisyonu’nun Çalışmaları:

Finans, ekonomi ve tarım komisyonları *Tarım Komisyonu* ismi altında birleştirilmişti. İlk gün komisyona Kongre Organizasyon Başkanı İ. T. Amirov başkanlık yaptı ancak daha sonra komisyon başkanlığına A. A. Kalantar geçti. Komisyonun görüşmelerinde Moskova’dan gelen Sogomonyan ve Osmanlı Ermenisi Vanlı Terzibaşyan’ın sunumları dikkat çekti. Bu sunumlarda göçmenlerin içinde bulunduğu kötü durum anlaşılıyor ve acilen bu kişilere yiyecek ve kana ihtiyaç olduğu ifade ediliyordu. Açıklanan raporlara göre göçmenlerin sayısı 200.000 kişiyi aşmıştı. Bu göçmenler, Güney Kafkasya’da, Kars’ta, Gümrü’de ve Erivan’da bulunmaktaydılar⁸³. Komisyondaki görüşmelerde, bölgede bozulmuş olan tarım ekonomisinin yeniden yapılandırılması için kişi başı 150 Ruble gerekli olduğu ifade ediliyor ve bununda toplamda 30 Milyon Ruble anlamına geldiğinin altı çiziliyordu⁸⁴.

Komisyonun görüşmelerinde kurulması planlanan Merkez Komite bünyesinde hususi bir *tarım komisyonu* oluşturulması sonucuna varıldı. Komisyonun görüşmelerinde savaş bölgelerinde köylülüğün tamamen yok olduğu ve köylerin boşaldığı, göçmenlerin Diadin, Van ve kasabaların civar bölgelerinde buldukları ve büyük ihtiyaçları oldukları ifade edildi.⁸⁵

Kongre köylü göçmenlerin bozulmuş olan ekonomilerinin düzeltilmesi için 27 milyon Ruble ayırdı. Ayrıca özel bir tarım ve ekonomi komisyonu oluşturuldu.

81 Sentralny Armyanskiy Komitet

82 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 14; *Armyanskiy Vestnik*, No:18, (Moskva: 29 Mayıs 1916): 11.

83 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 14.

84 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 15

85 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 15.

Ve tarım makineleri, tohum depoları oluşturma vb. birçok alınacak önlemler belirlendi. Ancak bu alınan kararlar pratikte hiçbir anlam içermedi. Zira Başkanlık heyeti bunları gerçekleştirmek için kaynaklara sahip olamayacaktır⁸⁶.

Hukuk Komisyonu'nun Çalışmaları:

Bu komisyonun başkanlığına H.S. Acemov sekreterliğine ise Perteryan seçildi.

H. S. Acemov Rusya'da bulunan göçmenler için hukuki yardım konulu bir sunum yaptı. Acemov yaptığı sunumda göçmenlerin, Osmanlı Ermenilerinin hukuki ilişkilerinin karışması nedeniyle Rusya ve Türkiye'de sorun yaşadıklarını dile getirdi. En büyük sorunlardan birisi pasaport sorunuydu. Çünkü Polis, Ermeni göçmenlere geçici pasaport veren farklı yerlerde bulunan Ermeni müesseselerinin haklarını farklı yorumlamaktaydı. Dile getirilen önemli sorunlardan bir diğeri ise göçmenlerin Amerika'daki akrabalarının yanına gitmek isterken yaşanmaktaydı. Toprak ilişkileri, mallar üzerindeki haklar tamamen karışmıştı. Zira bu konuları düzenleyecek kanunlar muğlâktı⁸⁷.

Komisyon bölgede bir danışma organının kurulması ve Merkez danışma organının ise Petrograd'da kurulması gerektiği görüşünü dile getirdi.

Çalhuşyan *Türk Ermeni Göçmenleri için gayrimenkul fondu hakkında* konulu bir sunum yaptı. Bu sunumda Çalhuşyan Ermenilere ait malların ve mülklerin bir envanterinin çıkarılmasını önermekteydi.

Hukuk Komisyonunda bu iki sunum dışında Osmanlı Ermenisi olan Mirza Hanyan, Bakü'den gelen Gül Handanyan ve bazı diğer delegeler de konuşmalar yaptılar. Bu konuşmalarda da Büyük devletlerin 1915 Deklarasyonu'na vurgu yapılarak bölgede yaşanan olaylarda suçların ve suçluların tespit edilmesi gündeme getirildi⁸⁸.

Kongrenin hukuk komisyonu çalışmalarını merkez organ da hususi bir hukuk komisyonu açılması kararıyla bitirdi. Bu komisyonun görevi kanunlar için çalışmalar yapmak ve Ermeni göçmenlere hukuki durumlarını düzenleyen mevcut yasaları yorumlamak olarak belirlendi. Ayrıca göçmenlerin bulunduğu yerlerde hukuki konularda yardım için danışma hizmeti de götürülecekti⁸⁹.

86 Basilaya, *Zakavkaze v Godi Pervoy Mirovoy Voiny* 117.

87 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 15.

88 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 15.

89 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

Okul Komisyonu'nun Çalışmaları:

Komisyonun başkanı etnograf Y. Lalayan'dı. Komisyonunda Gümrü'den gelen Osmanlı Ermenisi öğretmen T. Raşmacyan bir sunum yaptı. Bu sunumdan anlaşıldı ki bütün göçmenlerin %39'unu çocuklar oluşturmaktaydı. Çocukların sayısı 100.000 kişiydi. Bu çocuklardan 55.000'ni okul çağındaki çocuklardı. Ancak okullarda eğitim alan çocuk sayısı ise sadece 8000 çocuktü. Komisyonun çalışmaları neticesinde çocuk göçmenler için yeterli sayıda ilköğretim ve anasınıfı düzeyinde okulların açılması gerekli görüldü⁹⁰.

Moskova delegesi Tadevasyan da yetimhaneler hakkında bir rapor sundu. Onun raporunda yetimhanelerde ancak 7000 çocuğun yerleşik olduğu fakat savaş koşullarına anne babasını yitirmiş 20.000 yetim için gereksinim olduğu belirtiliyordu⁹¹.

Komisyonunda Ruslar tarafından ele geçirilen bölgelerde kayıp çocukların bulunması için hususi bir *hava birliğinin* oluşturulması önerilmekteydi. Yetimhanelerin ise savaş bölgelerinden uzakta Güney Kafkasya ve özellikle Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde kurulması gerektiği vurgulandı. Savaş tehlikesi geçince bu çocuklar ilk fırsatta Anadolu'ya geri gönderilecek ve buraya yerleştirileceklerdi. Ayrıca yetimhanelerle birlikte küçük aile tipinde evler oluşturulması da uygun bulundu. Göçmen yetimler kesinlikle kişilere verilmeyecek ve sadece Ermeni milli derneklerinin kurumlarında kalacaklardı⁹².

Sağlık Komisyonu'nun Çalışmaları:

Komisyon Başkanı Profesör Vartanov idi. Komisyonunda Dr. Vartanov göçmenlerin içerisinde bulunduğu sıhhi durum ve göçmenlere yapılan sağlık yardımları ile ilgili bir sunum yaptı. Kongre delegeleri göçmenler arasında bulaşıcı hastalıkların olduğunu belirtiyorlar ancak durumun iyiye gittiğine işaret ediyorlardı⁹³. Zira Rusların ele geçirdiği bölgelerde ve 1915 yılı içerisinde Kafkasya'ya doğru hareket eden göçmenler arasında bulaşıcı hastalıklar çok yaygın olup günlük ölüm sayıları bazı yerlerde 600'ü bulmuştu.⁹⁴

90 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 15.

91 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 15.

92 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

93 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

94 Daha geniş bilgi için bk.: Doğan, a.g.t., s.66-70;Doğan, a.g.m. vd.

İkinci Gün Kongre Genel Toplantısı

Planlanan Kongre genel toplantısı 11 Mayıs akşamı *Obşestvennih Deyateley Kulübünde* S. G. Manikonyan başkanlığında toplandı. Toplantıda 142 delegenin yanı sıra birçok misafir de katıldı. Toplantı Ermenice gerçekleştirildi⁹⁵. Bu genel toplantıda sağlık ve tarım komisyonlarının raporları dinlendi. Her iki komisyonun sunumlarından sonra komisyonların önerileri karara bağlandı.

Sağlık yardımı hakkında alınan kararda *Soyuz Gorodov*'un geniş organizasyon ağı ve çalışmaları nedeniyle sağlık hizmetlerinin yerine getirildiği vurgulandıktan sonra Ermeni milli örgütlerinin bu husustaki çalışmalarını *Soyuz Gorodov* ile birleştirmeleri önerisi kabul edildi⁹⁶.

Tarım komisyonunun önerisi üzerine Kongrenin aldığı kararda savaşın ne zaman biteceği ve sonuçlarının ne olacağı kestirilememesi nedeniyle yok olmuş olan Ermeni köy hayatı için bazı yardımların yapılmasına karar verildi. Buna göre kurulması planlanan Ermeni Milli dernekleri Merkez organında hususi bir tarım komisyonu oluşturulması önerildi. Ayrıca bu raporda tarım kurslarının açılması ve bu alanda eğitimler verilmesi öngörülmüştü⁹⁷.

3.3 Kongrenin Üçüncü Günü (25 Mayıs 1916):

Ayın 25(12)'inde Kongrenin üçüncü gününde komisyonlarda ve uzlaştırma komisyonunda çalışmalar devam etti. Akşam saat 8'de ise Kongre Genel toplantısı yapıldı. Bu toplantıda da tarım ve hukuk komisyonlarının sunumları gerçekleştirildi⁹⁸.

Toplantıda göçmenlere yapılacak yardımlardan (37,5 Milyon Ruble) bahsedilirken, Osmanlı tebaası Ermenilere, Rusların elinde bulunan bölgelerdeki kötü uygulamalara ve mallara ilişkin hukuk danışmanlığı hizmeti verilmesi; bölgede kurulan geçici Rus idarelerine yardım etmek için tedbirler alınması kararlaştırılırken. Bölgede yaşayan Ermenilerin tanıklığıyla esir edilmiş olan Ermenilerin özgürleştirilmesi sağlanacak. Bölgede yaşanan olaylarla ilgili suçlular ve idareciler tespit edilmesi gibi konular da karara bağlandı⁹⁹.

95 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

96 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

97 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

98 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

99 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

Rus içişleri Bakanlığının vermiş olduğu üç günlük süre bu şekilde tamamlanmış oldu. Ancak bütün raporların incelenmesi tamamlanamadığından Duma mebusu Papacanov, kongrenin bir gün daha uzatılması için İçişleri Bakanı B. V. Şturmer'e başvurdu ve bu başvuru kabul edildi¹⁰⁰. Böylece Kongre 4. gün de toplandı.

3.4. Kongrenin Dördüncü Günü (26 Mayıs 1916):

Ayın 26(13)'sında Kongrenin 4. gününde çalışmalar devam etti. Komisyonlar sabahın erken saatlerinden itibaren kararları yeniden gözden geçirdiler. Kongrenin Genel toplantısı için Kafkasya'dan yeni delegeler geldi (Zoryan vd.) bunlarda kararlarda oy kullandılar¹⁰¹.

Organizasyon Komisyonunun Çalışmaları:

Komisyon “*savaş kurbanlarına yardım eden Ermeni sivil toplum dernekleri temsilcileri Şurası*” yönetmeliğinin hazırlıklarını tamamladı. Bu yönetmeliğe göre şuranın amacı, askeri hareketlerden etkilenmiş kişi ve Ermeni kurumlarına yardım etmek için derneklerin birleştirilmesi ve tedbirlerin hazırlanması olarak belirlendi. Şurada, Eçmiyadzin'de bulunan *Bratskaya Pomoş* baş komitesi; yerel Ermeni komiteleri; yasal yardım ve eğitim dernekleri; göçmenlerin oluşturduğu organizasyonlar; Petrograd ve Moskova Ermeni Kiliseleri birlikleri organizasyonlarının temsilcileri yer alacaktı¹⁰².

Kongre, yürütme organı olarak *Ermeni Merkez Komitesi* adını alan organı seçecek ve hazırlanan yönetmeliğe göre Şura yılda 4 kez toplanacaktı. Komitede 62 temsilci bulunacaktı. Komitenin oluşturulması için şu dokuz temsilci seçildi. Seçilen temsilciler şunlardı: Tiflis'den S.S. Arutünov, A. Arakelyan, Tiflis Ermeni tarım ve ekonomi derneği başkanı A. Saakiyan, Türkiye'den Terlemizyan, Bakü'den Mikayelyan, Eçmiyadzin'den Arximendrid Garegin, Petrograd'dan Asribekov ve Moskova'dan S. G. Mamikonyan¹⁰³.

100 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

101 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

102 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

103 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

Dördüncü Gün Kongre Genel Toplantısı

Öğlen saat 12’de Mamikonyan’ın başkanlığında 4. Gün Kongre genel toplantısı açıldı. Görüşmeler Ermenice yapılmaktaydı. Bu toplantıda da kurulacak olan Merkez Ermeni Komitesine önlemler alması hususunda görüşler bildiriliyordu. Bu önlemler daha ziyade hukuk bürosunun önerdiği 1915 İtilaf Devletlerinin Deklarasyonuna atıfta bulunularak güya Osmanlı Devletinde katledilen Ermenilerin sorumlularının tespiti; Ayrıca kıyımdan kurtarmak ve yardım için Müslüman ailelerin yanlarına aldıkları Ermenileri bir köle gibi kullandıkları dolayısıyla bunların tespiti ve özgürleştirilmesi gibi iddialar görüşüldü¹⁰⁴. Burada dikkat çekici olan önemli hususlardan biri de Savaş koşullarında Müslümanların Ermenilere yardı mı dahi Müslümanların aleyhine kullanılarak suçlanmalarıydı. Zira bu durum söz konusu delegelerin hangi haleti ruhiye içerisinde olduklarını da göstermesi bakımından önemlidir.

Tarım Komisyonu ise daha önceden kongre gündemine taşıdıkları konuları tekrar görüşüldüğü gibi ayrıca Rusya sınırları içerisinde olan Ermeni göçmenlerin sekteye uğrayan ekonomik hayatlarının yeniden canlanması ve Türkiye’de bulunan Ermenilerin durumlarının tespit edilmesi gibi konular da karara bağlandı¹⁰⁵.

Ayrıca bu toplantıda, Bütün Rusya Soyuz Gorodov’un yöneticisi M. V. Çelnokov ve Kafkasya Soyuz Gorodov’un yöneticisi A.İ. Hatisov’a göçmenlere yardım ettikleri için telgraf gönderilmesine karar verildi¹⁰⁶.

Dördüncü günün akşam yapılan toplantısının ilk bölümünde ise *Merkez Organ* üzerinde duruldu. Dört gün boyunca *Merkez Organ* üzerinde tüzük hazırlıkları yapan Organizasyon Komisyonu şu sonuca ulaştı:

Göçmenlere yardım için kurulmuş olan Ermeni dernekleri ve kurumlarının bütün işlerinin idaresi için, Şura tarafından seçilecek organ olan *Ermeni Merkez Komitesi* görevlendirildi. Merkez komitede 62 büyük Ermeni sivil toplum örgütünün ve yasal yardım ve eğitim organizasyonlarının temsilcileri olacaktı. Bu organ yılda 4 kez toplantıya çağrılacaktı. Merkez Komitesinin yönetmeliğinin onaylanmasına kadar Komisyon Kongreye 8 kişiden oluşacak bir *Yürütme Bürosunun* seçilmesini önerdi. Merkez Komitenin bulunacağı yer olarak da Kafkasya’ya karar verildi¹⁰⁷.

104 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

105 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

106 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17,19.

107 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 19.

Kongre, Organizasyon Komisyonunun önermelerini kabul etti. Büyük bir çoğunluğun oyuyla Merkez Komitenin bulunacağı şehir olarak Tiflis kabul edildi. Geçici Yürütme Bürosu için ise şu 8 kişi seçildi: Petrograd'dan A. Asribekov, Moskova'dan S. G. Mamikonyan, Tiflis'den S. S. Arutunov, Mşak gazetesi Editörü A. B. Arakelyan ve A. A. Saakyan, Türkiye'deki Ermeni yardım organizasyonlarından Ressam P. Terlemizyan, Eçmiyadzin'den Bratskoye Pomoş yerel başkanı Arhimendrid Garegin¹⁰⁸.

3.5. Kongrenin Kapanış Toplantısı:

Akşam saat 11'de tamamen dolmuş olan salonda misafirlerin eşliğinde Kongrenin kapanış toplantısı açıldı. Kapanış konuşmasının ilkini Başkan yardımcısı Çalhuşyan yaptı.

Çalhuşyan konuşmasında yine metaforlar kullanarak Ermeni halkını fırtına görmüş bir ağaca benzetiyor ve sözlerini Rusya'ya övgülerle bitiriyordu:

“Ermeni halkı fırtına görmüş bir ağaçtır. O soldu, o kırıldı. Biz tecrübeli bir bahçıvan gibi ona yanaşmalı ve onun yaralarını sarmalıyız. O vakit ağaç yaşar; yeşerir ve meyve verir... aksi takdirde sararmış, kurumuş yaprakları toplayan bahçıvana benzeriz... Acımız büyük, bu acı aynı zamanda Dünya'nın acısının bir parçasıdır ve biz bu acının bir parçasını taşıyoruz. İşte neden Kongrenin başında ve şimdi bizi bir duygu heyecanlandırıyor? Bu duygunun sadece tek bir adı var:

-Yaşasın Rusya!” dedikten sonra salonda coşkulu ve sürekli alkışlar.

Çalhuşyan'ın konuşmasının ardından Kongre başkanı Manikonyan konuşmasını gerçekleştirdi: *“Burada çalışmalar tamamlandı. Kağıt üzerinde her şey yapıldı. Birçok sunum dinlendi ve kararlar alındı. Ancak bu bizi tatmin etmemelidir. Petrograd'ı bırakıp artık şimdi işe koyulmalıyız. Hemen oraya giderek halkın acısını duyurmalıyız ve zamanında yardım etmeliyiz¹⁰⁹.”*

Son olarak Akulyan konuştu ve Kongre katılımcıları adına Kongreyi organize edenlere emekleri için teşekkür etti ve saat 12'de Kongrenin kapanışı ilan edildi¹¹⁰. Kongrenin son gününde Nubar Paşa, Tiflis Belediye Başkanı Hatisov, Bütün Rusya Şehirleri Birliği baş temsilcisi Kişkin'den Kongreye kutlama telgrafları alındı¹¹¹.

108 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 19.

109 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 19.

110 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 19.

111 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 19.

3.6 Kongre Gala Yemeği (27 Mayıs 1916):

27(14) Mayıs öğlen, *Obşestvennih Deyateley Kulübünde* Bütün Rusya Ermenileri Kongresi katılımcılarının ve Petrograd Ermeni cemaatinin temsilcilerinin katılımıyla gala yemeği gerçekleştirildi. Bu yemeğe Petrograd'a gelmiş olan Osmanlı Meclisi Mebusu Osmanlı Ermenilerinin temsilcisi Vahan Papazyan da katıldı.

Duma Mebusu M.S. Acemov konuşmasıyla yemeğin açılışını yaptı. Acemov konuşmasında Ermenilerin Dünya Savaşında birçok kayıp verdiklerini ancak bunun boşuna olmadığını sonuçta Ermenilerin hak ve hürriyetlerine kavuşacaklarını ifade etti. Şuan Almanya'nın geçici bir başarı elde ettiğini ifade eden Acemov, son kazananın İtilaf devletleri ve Rusya'nın olacağını ve bu ülkelerin eliyle de Ermeni halkının özgürlüğünü kazanacağını söyledi¹¹².

Osmanlıdan katılmış bir temsilci olan Kaspar İpekyan, savaşta Ermeni kadınlarının ve Ermeni öğrencilerinin savaştan etkilenenlere gösterdikleri büyük yardımdan bahsetti¹¹³.

Konuşmak için söz alan Saronyan, da bu savaşta Ermenilerin birçok kurban verdiğini ve bu nedenle özgürlüğü hak ettiklerini ifade ettikten sonra diğer halkların da unutulmaması gerektiğini söyledi. Saronyan sözlerine şöyle devam etti: *Özellikle şuan hâkimiyeti altında yaşadığımız Rus halkını ki zor günler geçiriyor. Kader bizim hayatımızı Rusya'nın ve Rus halkınıninkiyle birleştirdi... Bizim özgürlüğümüz ancak Rusya'nın tehlikesiz bir durumda olması halinde gerçekleşebilir...*¹¹⁴

Mamikonyan ise konuşmasında Rus toplumunun Ermeniler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını ifade ediyor ve Rus basınının bu açığı kapatması gerektiğini vurguluyordu. İngiltere'de Ermeni halkı ve Kültürünü araştıran bazı sivil toplum kurumlarının kurulduğunu ifade eden Mamikonyan ancak içerisinde yaşadıkları ülke olan Rusya'da Ermeniler hakkında kimsenin bilgi sahibi olmadığından yakınuyordu¹¹⁵.

Yemekte söz alan General Bagramov da uzun bir konuşma yaptı. General Bagramov konuşmasında Almanların hiçbir cephede başarılı olamadıklarını ve zaferin Rusya ile müttefiklerinin olacağını ifade etti. Savaşın gidişatını

112 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.):s.19.

113 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.):19.

114 *Armyanskiy Vestnik*, No:17(Moskva: 22 May 1916.):.,20.

115 *Armyanskiy Vestnik*, No:17(Moskva: 22 May 1916.):.,20.

detaylarıyla anlatan General, sözlerini bitirirken “*Almanlar hiç şüphesiz savaşı kaybettiler*” dedikten sonra salonda bulunanlar Generali coşkulu bir şekilde alkışladılar. Bagramov sözlerini “*Ermenistan’ın yeni hayatının teminatı itilaf devletlerinin kazanmasına bağlıdır. Bunun için, bu zafer için dua edelim ve umut edelim*¹¹⁶.” diyerek bitirdi.

Söz alan Çalhuşyan ise konuşmasında, Ermeni kökenli General Bagramov’un sözlerine atıfta bulunarak Almanların hiçbir cephede başarılı olamadıklarını ifade ettikten sonra Bagramov’un Rus zaferinin bir Ermeni zaferi olduğunu gösterdiğini ve bu bakış açısını kendilerinin de paylaştığını ifade ettikten sonra “...tekrarlayalım! kılıcını hak ve adalet için çeken güçlü Rusya yaşasın! Yaşasın muhteşem kudretli Fransa! Yaşasın denizlerin sahibi İngiltere! Yaşasın her zaman küçük ve güçsüz halkların çıkarlarını destekleyen İtalya! Yaşasın Belçika, Sırbistan, Karadağ...”¹¹⁷” diyince salonda alkışlar kopuyor ve sözlerine “*Biz Ermeniler bu savaş için elimizden geleni yaptık ve yapıyoruz. Nitekim düşmanlarımızın hunharca davranması nedeniyle zarar gördük ve gerekli ve gereksiz kurbanlar verdik.*” Dedikten sonra sözlerini Polonya ve Litvanya ve diğer yerlerdeki aynı kaderi paylaşan kardeş halklara selam göndererek bitirdi¹¹⁸.

Yemekte ayrıca Erzurumlu Gostum, Edebiyat eleştirmeni Agbolyan vd. leri konuştu. Yemekte Ermeni şairlerinin şiirleri okundu Rus ve Ermeni milli marşları çalındı. Yemek saat 8’e kadar devam etti¹¹⁹.

3.7 Kongre’nin Tamamlanmasından Sonraki Tepkiler

Kongre tamamlanmış ve Eylül ayında ikinci kez toplanmak üzere karar da alınmıştı ancak Kongrenin toplanış şekli ve Kongre programına ilişkin tartışmalar devam etti. Kongrenin sona ermesinden sonra Tiflis’de yayımlanan haftalık gazete *Ambaver*’de çıkan bir yazıda *Kim suçlu?* Başlıklı bir yazıda, bazı büyük Kafkas Ermeni organizasyonlarının davet edilmediğinden şikâyet edilirken *Armyanskiy Vestnik* dergisi artık bu tartışmaların anlamsız olduğunu Ermenilerin zamana karşı yarıştıkları ifade edilerek bu yazı eleştiriliyordu. Dergiye göre en önemli sorunun yine bir birinden bağımsız organizasyonların bir çatı altında birleştirilmesi olduğu vurgulanıyordu. Bu nedenle tek merkezde paraların toplanmadığı ki bunun henüz gerçekleşmediği ve bu yardımların eşit dağıtılmadığı ifade ediliyordu¹²⁰.

116 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 20.

117 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 20.

118 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 20.

119 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 20.

120 *Armyanskiy Vestnik*, No:18, (Moskva: 29 Mayıs 1916): 1-2.

Armyane i Voyne dergisinde S. Gaziyev imzalı bir yazıda da bu Kongrenin Bütün Ermeni organizasyonlarını bir araya getirmekten uzak olduğu belirtiliyor ve bu Kongrenin ancak bazı Ermeni Organizasyonlarının Kongresi olduğu savunuluyordu. Gaziyev'e göre bu Ermeni Kongresinin yaptığı en iyi iş ikinci Kongrenin Eylül ayında Kafkasya'da toplanması kararıydı¹²¹.

Türk Ermeni cemaati temsilcisi, Türk-Ermeni Derneği *İttihad* delegesi ünlü gazeteci Kaspar İpekyan da kendisi ile yapılan bir röportajda Kongre hakkında ve oluşturulan merkez organ hakkında fikirlerini ifade ederken Türk Ermeni cemaatinden entelektüellerin merkez organda bulunması gerektiğini belirtmekteydi¹²².

Kongre siyasi açıdan da katılımcıları memnun etmedi. Hınçaklılar, Ermenistanın Özerkliği konusunu tartışmaya açmak için gayret gösterdiler ancak kongre'de gelecekte kurulması düşünülen özerk bir Ermenistan ile ilgili her hangi bir proje gündeme getirilmedi. Kongre Ermeni toplumu temsil eden partilerin siyasi gücünün ne kadar zayıf olduğunu da göstermişti. Zira siyasi konular cansız kalmış ve daha ziyade Ermeni göçmenlere yardım hususunda yoğunlaşmıştı. Bu nedenle alınan kararlar Rus idaresinde en ufak bir şüphe uyandırmamıştı. Taşnaklar bir zafer kazanmışlardı ve Taşnaklar yeni Komitede de yönetici durumuna geçtiler¹²³.

Armyanskiy Vestnik dergisi de Kongrede özerk Ermenistan hususunda somut bir öneri ileri sürülmediğini kabul ediyor, ancak dergiye göre her ne kadar I. Ermeni Kongresi pratikte arzu edilen sonuçlar doğurmasa da ilerleyen süreçte bu hatalar düzeltilebilirdi. Ayrıca dergiye göre Kongre, Ermeni sorunu propagandası açısından -ki bu Kongrenin göreviydi- büyük bir iş çıkarmıştı¹²⁴.

Ancak, Ermeni Milli Kongresinin toplanmasının üzerinden bir ay geçmiş olmasına rağmen kongre sanki unutulmuştu¹²⁵. Zaman geçtikçe Kongrenin aldığı kararların hayata geçirilemediği de ortaya çıkmaya başladı. *Armyane i Voyne* dergisinde *İkinci Ermeni Kongresi Gereklidir* başlıklı bir yazıda Ermeni göçmenler meselesindeki yetersizlikten bahsediliyor ve bu amaçla Petrograd'da Kongrenin toplandığını ancak bu Kongrenin bağlanan ümitleri boşa çıkardığını yazıyor, aylarca sabırsızca oluşturulan Kongre tarafından seçilmiş olan Komite tarafından planın hayata geçirilmediği ve Petrograd

121 *Armyane i Voyna*, No: 4, Odessa: Haziran 1916, s.48-50.

122 *Armyane i Voyna*, No: 5, Odessa, Temmuz 1916, s.68.

123 Basılaya, *Zakavkaze v Godi Pervoy Mirovoy Voynu* , -118.

124 *Armyanskiy Vestnik*, No:18, (Moskva: 29 Mayıs 1916): 11.

125 *Armyanskiy Vestnik*, No:21, (Moskva: 12 Haziran 1916). 18.

Ermeni Kongresinin sonuçsuz kaldığını ifade ediyordu. Bu nedenle ikinci bir kongrenin Eçmiyadzin’de toplanması gerektiği ifade ediliyordu¹²⁶. Zira Kongrede toplanan yardımlar da göçmenlerin içinde bulunduğu kötü koşulları iyileştirmeye yetmeyecektir. Nitekim göçmenlere yardım işinde ortak bir organizasyon için bir çalışma yapılamıyor ve bu yardımlarda da karışıklık hâkim olmaya devam ediyordu¹²⁷.

Kongrenin toplanmasından kısa bir süre önce Rusya’nın müttefikleri ile Petrograd sözleşmesiyle Doğu Anadolu’daki vilayetler hususunda anlaşmaya varmasından sonra ortaya çıkan uluslararası dengeler özerk Ermenistan düşüncesinde de büyük farklılıklar yarattı.

Bu kongreden sadece 3 ay sonra Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Kafkas valisi Nikolayeviç’e yazdığı yazıda Rus kamuoyunda Ermenilerin politik öneminin sifıra indirilmesi yönünde bir düşünce ve çabanın olduğunu ifade ederken buna cevaben Kafkas valisi 16 Temmuz tarihli cevabında “*Rusya İmparatorluğunda Ermeni sorunu hiçbir zaman olmadı. Bu mesele sadece Türkiye Ermenistan’ında vardı ve buranın ele geçirilmesiyle de bu sorun ortadan kalkmıştır*” demektedir¹²⁸.

Kavkazskoye Slova gazetesinde *Türkiye Ermenistan’ının kaderi* isimli çıkan iki makalede “Türkiye Ermenistan’ının özerkliği” artık ölüydü deniyordu. Ermeniler kendi milli politik ideallerinden vazgeçmeliydiler zira uluslar arası şartların değişmesi nedeniyle özerk Ermenistan meselesi artık Rus Devletinin bir iç meselesi haline gelmişti. Bu nedenle yazarın görüşüne göre müttefiklerin Ermenilerin yararına yapacakları müdahaleler Ermenilerin durumunu daha da kötüleştirebilirdi. *Armyane i Voyna* dergisi bu makaleleri kendi sayfalarına taşıyor ancak bu fikirleri kabul edilemez bularak eleştiriyordu¹²⁹.

Ancak bütün bu tartışmalar ve Kongre sonrası gelişmeler Rusya’da kısa bir süre sonra vuku bulacak olan siyasi gelişmelerle apayrı bir yola girecektir. Zira Rusya’da 1917 yılı içerisinde oldukça radikal siyasi değişimler yaşanacak (şubat ve Ekim ihtilâlleri) ve Bolşevikler iktidara gelecektir. Böylece Çarlık Rusya yıkılmış olacak ve Güney Kafkasya ile Doğu Anadolu’da kısa bir süre önce yapılan tahminlerin oldukça dışında farklı siyasi gelişmeler yaşanacaktır.

126 *Armyane i Voyna*, No: 9, Odessa, Kasım 1916, s.126.

127 Kirakosyan, a.g.e., s.423-424.

128 Kirakosyan, a.g.e., s.418.

129 *Armyane i Voyna*, No: 7, Odessa, Eylül 1916, s.103-104.

4. SONUÇ

Petrograd Rusya Ermenileri Milli Kongresi, I. Dünya Savaşı günlerinde başta Moskova ve Petrograd Ermeni komiteleri olmak üzere faaliyet gösteren Ermeni siyasi çevreleri ve sivil toplum örgütlerinin girişimiyle Rusya'ya göç etmiş olan Osmanlı tebaası Ermeni göçmenlere yardım etmek amacıyla Ermeni örgütlerinin birleşmesi için toplanmış bir kongre oldu.

Rusya İçişleri Bakanlığı, Kongre'nin Petrograd'a yapılması koşulu ile toplanmasına müsaade etti. Kongre her ne kadar Ermeni siyasi çevreleri ve kamuoyunda büyük bir beklenti ve heyecan yaratsa da Rus makamlarınca verilen izin çerçevesinde Kongre sadece göçmenlerin sorunlarının görüşülmesiyle sınırlı kaldığı gibi hem Kongre programının sunulması hem de sunumların yapılması polis gözetimi altında gerçekleştirildi.

Taşnaklar Kongreyi kendi komitelerinin diğer Ermeni siyasi oluşumları üzerinde hâkim kılmak için bir fırsat olarak görmekle birlikte muhalif diğer Ermeni gruplar bu durumdan hoşnut değillerdi. Ancak Kongre'de Taşnaklar yine ön plana çıkmışlardı.

Kongre'ye Osmanlı Ermeni cemaatinden de katılanlar olduğu gibi Osmanlı Ermenilerinin de çalışmalarda görev almaları gerekliliği sürekli ifade edildi.

Kongrenin genel toplantılarında yapılan konuşmalara baktığımızda, günümüze kadar süregelen Ermeni iddialarının dillendirildiğini görüyoruz. Ayrıca Osmanlı Ermenilerinin hürriyeti meselesi bu konuşmaların ana eksenini oluştururken, Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlığının ise sadece Rusya ve müttefiklerinin eliyle olabileceği düşüncesi sürekli olarak vurgulandı.

Kongre sırasında yapılan konuşmalar, farklı politik fikirlere sahip Ermeni siyasi ve sivil toplum dernekleri temsilcilerinin Dünya Savaşı sırasında, Rusya ve müttefiklerinin yanında yer aldıklarını ve bu devletlere hem cephe gerisinde hem de cephede tam destek olma hususunda birleştiklerini açık bir şekilde gösterdi.

Neredeyse bütün Ermeni çevrelerinin Dünya Savaşı günlerindeki bakış açısını yansıtan 1916 yılının Mayıs ayında yapılan bu konuşmalarda, Rusya ve Müttefiklerinin kesin galibiyeti öngörüsü gelecekle ilgili bütün planların temelini oluşturmakta idi. Ancak hiç kimse, tarihin çok farklı bir mecrada şekilleneceğini öngörememişti.

Kongre siyasi açıdan da katılımcıları memnun etmedi. Hınçaklılar, Ermenistan'ın Özerkliği konusunu tartışmaya açmak için gayret gösterdiler ancak Kongre'de gelecekte kurulması düşünülen özerk bir Ermenistan ile ilgili her hangi bir proje gündeme getirilemedi.

Kongre köylü göçmenlerin bozulmuş olan ekonomilerinin düzeltilmesi için 27 milyon Ruble ayırdı. Ayrıca özel bir tarım ve ekonomi komisyonu oluşturuldu. Ancak bu alınan kararlar pratikte hiçbir anlam içermedi. Zira Başkanlık heyeti bunları gerçekleştirmek için kaynaklara sahip olamadı.

Kongre, her ne kadar daha sonra beklentileri karşılamamış ve aldığı kararları hayata geçirilememişse de dönemin Ermeni siyasi ve toplumsal çevrelerinin anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Dergiler

Armyanskiy Vestnik, No:10. Moskva: 3 Nisan 1916.

Armyanskiy Vestnik, No:12-13. Moskva: 24 Nisan 1916.

Armyanskiy Vestnik, No:18. Moskva: 29 Mayıs 1916.

Armyanskiy Vestnik, No:17. Moskva: 22 Mayıs 1916.

Armyanskiy Vestnik, No:21. Moskva: 12 Haziran 1916.

Armyane i Voyna, No: 1. Oddessa: Mart 1916.

Armyane i Voyna, No: 2-3. Odessa: Nisan-Mayıs 1916.

Armyane i Voyna, No: 4. Oddessa: Haziran 1916.

Armyane i Voyna, No: 5. Oddessa: Temmuz 1916.

Armyane i Voyna, No: 9. Oddessa: Kasım 1916.

Armyane i Voyna, No: 7. Oddessa: Eylül 1916.

Kitap ve Makaleler

Agayan, S.P. “Armyanskiye Politiceskiye Partii i Pervaya Mirovaya Voyna.”
Pervaya Mirovaya Voyna 1914 – 1918. Moskva: Akademiya Nauk SSSR
İnstitut İstorii, Nauka, 1968.

Bahturina, A.Y. *Okraini Rossiyskoy İmperii: Gosudarstvennoye Upravlenie i
Natsionalnaya Politika v Godı Pervoy Miravoy Voynı (1914-1917 gg.)* Moskva:
Rosspen, 2004.

Basilaya, Ş. İ. *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voynı*. Suhumi: Alaşar, 1968.

Civelegov, A. *Buduşeye Turetskoy Armenii*. Moskva: Zvezda, 1915.

Doğan, Ş. “Ünlü Rus Yazar Lev Nikolayeviç Tolstoy’un Kızı Aleksandra
Lvovna Tolstaya’nın Hatratında Ermenilerin 1915 Van İsyanı.” *Gazi Akademik
Bakış Dergisi* 7, S. 13. (Kış 2013): 127–140.

Kirakosyan, C. *Zapadnaya Armeniya v Godı Pervoy Mirovoy Voynı*. Yerevan: Yerevanskogo Universiteta (1971).

Nersisyan, M. G. *İstoria Armyanskogo Naroda s Drevneysih Vremyon do Naşih Dney*. Yerevan: (1980).

Viladilasavlef, Y. V. *Rusyadaki Siyasi Fırkalar ve Onların programları*, Çev.: Mithat Rıfatovç Kırım:Akmescid Kırım Ocağı Matbaası,, 1917.

Tezler

Doğın, Ş., *Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Yayın Geliş Tarihi: 25.02.2020

Yayına Kabul Tarihi: 29.04.2020

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Çalışkan, Sadık. "Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Basında Yer Alan Propaganda Posterleri Üzerinden Vladimir Lenin'in Kült Liderlik İnşası." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 65 (2020): 75-100.

Araştırma Makalesi

ERMENİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NDE BASINDA YER ALAN PROPAGANDA POSTERLERİ ÜZERİNDEN VLADİMİR LENİN'İN KÜLT LİDERLİK İNŞASI

(THE CULT OF LEADERSHIP CONSTRUCTION OF
VLADIMIR LENIN THROUGH PROPAGANDA POSTERS
IN MEDIA IN ARMENIA SOVIET SOCIALIST REPUBLIC)

Sadık ÇALIŞKAN*
Barış YILMAZ**

Öz: *Kızıl Ordu, 29 Kasım 1920 tarihinde Erivan'ı işgal ederek Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin varlığına son vermiş ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni (ESSC) kurmuştur. ESSC, Sovyetler Birliği'ni meydana getiren 15 cumhuriyetten birini oluşturmuş ve diğer cumhuriyetler gibi ülkede Komünizm propagandası etkili olmuştur. ESSC'de Sovyetler Birliği'nin kurucusu Vladimir Lenin'in liderlik kültürü propagandası da yoğun bir şekilde yapılmış ve Lenin'in söylemlerinin Ermeni toplumu tarafından benimsenmesi için çalışılmıştır. Bu süreçte dönemin en etkili kitle iletişim araçlarının biri olan posterlerden liderlik kültürü propagandası için yararlanılmıştır. Bu çalışmada ESSC'de propaganda posterleri üzerinden Lenin'in liderlik kültürünün nasıl inşa edildiğinin ve posterler üzerinden hangi mesajların verildiğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışma kapsamında belirlenen propaganda posterleri, nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan göstergebilim analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir.*

* ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6899-0424>
Dr. Öğr. Görevlisi, İnönü Üniversitesi, sadik.caliskan@inonu.edu.tr

** ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0928-2481>
Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, baris.yilmaz@inonu.edu.tr

Çalışma sonucunda elde edilen bulgularda, Ermeni toplumunun ekonomik ve sosyal yönden kalkınmasında Lenin'in öncü rol oynadığına yönelik algı oluşturulduğu ve Lenin'in liderlik kültürü propagandası üzerinden Ermenistan'da Komünizm ideolojisinin yüceltmeye çalışıldığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Medya, Lenin, Liderlik Kültü, Propaganda*

Abstract: *The Red Army invaded Yerevan on 29 November 1920, abolished the Democratic Republic of Armenia and established the Soviet Socialist Republic of Armenia (Armenian SSR). The Armenian SSR was one of the 15 soviet republics and communist propaganda had been influential in the country similar to other soviet countries. The leadership cult propaganda of Vladimir Lenin, the founder of the Soviet Union, was also conducted intensively in the ESSC and efforts were made to ensure that Lenin's discourses were adopted by the Armenian community. In this process, posters, one of the most effective mass media tolls of the period, were used for the leadership cult propaganda. In this study, it was aimed to reveal how Lenin's leadership cult was established through propaganda posters in the ESSC and what messages were given through posters. For this purpose, the propaganda posters specified within the scope of the study were analyzed using the semiotics analysis method, which ranks among qualitative research methods. In the findings obtained as a result of the study, it was revealed that the perception that Lenin playing a leading role in the economic and social development of the Armenian society was formed and that the Communism ideology in Armenia was attempted to be exalted through Lenin's leadership cult propaganda.*

Keywords: *Armenia, Media, Lenin, Cult of Leadership, Propaganda*

Giriş

1917 yılında Rusya'da meydana gelen Ekim Devrimi'nden sonra Rus siyasetçi Vladimir Lenin'in kitleler nezdinde popülaritesi artmış ve zaman içerisinde Komünizm ideolojisi ile özdeşleşen isim haline gelmiştir. 1922 yılında Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonra Sovyet yönetimi, Birliği oluşturan ülkeler içerisinde Lenin'in özümsemesi, saygınlık kazanması ve fikirlerinin benimsenmesi için Lenin'in yücelten propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Sovyet propagandası zamanla Sovyetler Birliği'nde, güçlü bir Lenin liderlik kültürünü oluşturmuş ve kitleler nezdinde Lenin'in efsanevi bir kişilik olarak ön plana çıkmasını sağlamıştır. Lenin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti genel sekreterliğine gelen Sovyet liderleri de Lenin'in liderlik kültürünü sürdürmeye devam etmiştir. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ESSC) çeşitli kitle iletişim araçları üzerinden Lenin'in liderlik kültürüne yönelik propaganda faaliyetlerinin gerçekleştiği ülkelerden biri olmuştur. Özellikle Lenin'in liderlik kültürünün oluşturulmasında propaganda posterleri önemli bir rol oynamıştır.

Literatürde farklı konu ve içerikte Lenin kültürünü inceleyen akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde; Tumarkin'in din, Bolşevizm ve Lenin kültürünün kökenlerini¹, siyasi ritüel ve Lenin kültürünü² ve Sovyet Rusya'da Lenin kültürünü³ inceleyen çalışmaları bulunmaktadır. Bunların dışında Smith, Sovyet Rusya'da Lenin kişilik kültürünün çöküşünü⁴; Ennker, Lenin kültürünün kökenleri ve yönelimlerini⁵; Kelly, Lenin ve Stalin üzerinden çocuklar için Sovyet lideri kültürünü⁶; Halmesvirta, Lenin ve Mannerheim kültürlerini⁷ incelemiştir. Siyasal ve kültürel bağlamda ESSC üzerine gerçekleştirilen akademik çalışmalarda da; Dekmejian, ESSC'de Sovyet - Türk ilişkileri ve siyasetini⁸; Saparov, ESSC'de ulusal kimlik

1 Nina Tumarkin, "Religion, Bolshevism, and the Origins of the Lenin Cult," *The Russian Review* 40, no.1, (Ocak 1981): 35-46.

2 Nina Tumarkin, "Political Ritual and the Cult of Lenin," *Human Rights Quarterly* 5, no.2, (1983): 203-206.

3 Nina Tumarkin, *Lenin Lives!: the Lenin Cult in Soviet Russia* (The United States: Harvard University Press, 1997): 1.

4 J. Trevor Smith, "The Collapse of the Lenin Personality Cult in Soviet Russia, 1985-1995," *The Historian* 60, no.2, (1997): 325-343.

5 Benno Ennker, "The Origins and Intentions of the Lenin Cult," in *Regime and Society in Twentieth-Century Russia*, ed. Ian D. Thatcher (London: Palgrave Macmillan, 1999): 118.

6 Catriona Kelly, "Grandpa Lenin and Uncle Stalin: Soviet Leader Cult for Little Children," in *The Leader Cult in Communist Dictatorships* ed. Balázs Apor, Jan C. Behrends, Polly Jones, E. A. Rees (London: Palgrave Macmillan, 2004): 102.

7 Anssi Halmesvirta, "A Foreign Benefactor and a Domestic Liberator: the Cults of Lenin and Mannerheim in Finland," *Scandinavian Journal of History* 34, no.4, (Ekim 2009): 414-432.

8 H. Richard Dekmejian, "Soviet Turkish Relations and Politics in the Armenian SSR," *Soviet Studies* 19, no.4, (1968): 510-525.

inşasını⁹; Laycock, 1945–49 yılları arasında ESSC’ye Ermenilerin dönüşünü¹⁰; Lehmann, ESSC’nin ulusal geçmişi¹¹ ele almıştır.

Sovyetler Birliği’nde propaganda posterlerin kullanımına yönelik akademik çalışmalarda ise; Bonnell, Lenin ve Stalin yönetimindeki Sovyet siyasi posterlerini¹²; Edele, Sovyet savaş zamanı posterlerini¹³; Corbesero, 1941–1945 yılları arasında Sovyet savaş zamanı poster propagandasında kadın resimlerini¹⁴; Pisch, Sovyet posterlerinde Stalin’in kişilik kültürünü¹⁵ incelemiştir.

ESSC, liderlik kültürü ve Sovyet propaganda posterleri üzerine gerçekleştirilen akademik çalışmalar kapsamlı olarak incelendiğinde, ESSC’de Sovyet liderlik kültürünü ele alan herhangi bir çalışmanın yapılmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, alandaki mevcut eksiklikten hareketle “ESSC’de Lenin liderlik kültürü propaganda posterleri üzerinden hangi söylemler üzerinden ve nasıl inşa edilmektedir?” soruna yanıt aranmaya çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmada incelenen propaganda posterleri üzerinden hangi mesajların verildiği, Komünizm ideolojisi bağlamında hangi düşüncelerin hakim kılındığı ve Sovyet yönetiminin nasıl meşrulaştırılmaya çalışıldığının açıklanması amaçlanmıştır. Çalışma, ESSC’deki Sovyet propagandasına yönelik bilgi vermesi, Lenin kültürü propagandasına ışık tutması ve liderlik kültürünün ideolojik söylemlerin kitlelere benimsetilmesindeki rolünü açıklaması gibi nedenlerden dolayı önem taşımaktadır.

1. Sovyetler Birliği’nde Liderlik Kültü Propagandası

Liderlik kültürü, bir diğer tanımıyla kült liderlik, bir kişinin toplum genelinde efsanevi bir kişilik olarak sunulmasını ifade etmektedir. Liderlik kültüründe lideri yüceltmek için kitle iletişim araçları propaganda amacıyla etkili bir şekilde

9 Arseny Saparov, “The Alteration of Place Names and Construction of National Identity in Soviet Armenia,” *Cahiers du Monde Russe. Russie-Empire Russe-Union Soviétique et États Indépendants* 44, no.1, (2003): 179-198.

10 Joanne Laycock, “The Repatriation of Armenians to Soviet Armenia, 1945–49,” in *Warlands*, ed. Peter Gatrell, Nick Baron (London: Palgrave Macmillan, 2009): 140.

11 Maike Lehmann, “Apricot Socialism: The National Past, the Soviet Project, and the Imagining of Community in Late Soviet Armenia,” *Slavic Review* 74, no.1, (Bahar, 2015): 9-31.

12 E. Victoria Bonnell, *Iconography of Power: Soviet Political Posters under Lenin and Stalin* (Vol. 27) (The United States: Univ of California Press, 1999): 1.

13 Mark Edele, “Paper Soldiers: The World of the Soldier Hero according to Soviet Wartime Posters,” *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, (H. 1), (1999): 89-108.

14 Susan Corbesero, “Femininity (Con) Scripted: Female Images in Soviet Wartime Poster Propaganda, 1941–1945,” *Aspasia* 4, no.1, (Mart 2010): 103-120.

15 Anita Pisch, *The Personality Cult of Stalin in Soviet Posters, 1929–1953: Archetypes, Inventions and Fabrications* (Australia: ANU Press, 2016): 1.

kullanılmaktadır. Liderlik kültürü propagandasında, kitleler liderlerinin efsanevi özelliklere sahip olduğuna inandırılmaktadır. Bu aşamada kültür liderlerin ömrünü halkına adadığı, yalnızca halkı için çalıştığı, halkın refahı ve mutluluğundan başka bir düşüncesinin olmadığı kitlelere aktarılmaktadır. Kült liderliğin temelinde kitlelerin lidere saygı duyması ve itaat etmesi amaçlanmaktadır.¹⁶ Kült liderler, halkı için en doğru karar alan kişiler olarak topluma aktarılmakta, halkın kültür liderlerin yönetiminin dışına çıkması halinde ülkenin zarar görebileceği iddia edilmektedir. Liderlik kültürü inşasında yoğun şekilde propagandadan yararlanılmakta, bu yolla kültür liderlerin toplum genelinde herhangi bir muhalefet veya eleştiriyi karşılaması engellenmektedir. İnsanlar, kültür liderliğin olduğu yerlerde kendi başlarına karar alamamaktadır.¹⁷ Bu şekilde, kültür liderlerin savunduğu ideolojinin kitleler tarafından benimsenmesi, aldığı kararların sorgulanmadan yerine getirilmesi ve kendilerine karşı girişilen her türlü muhalefetin marjinalleştirilerek ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.

20. yüzyılda Nazizm, Faşizm ve Komünizm ideolojilerinin hâkim olduğu ülkelerde liderlik kültürü propagandası etkili bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği, kültür liderlik propagandasının en etkili kullanıldığı ülkelerden biri olmuştur. Sovyetler Birliği'nin kurucusu Vladimir Lenin'in liderlik kültürü birlik genelinde kitle iletişim araçlarıyla inşa edilmiş ve Lenin'i yücelten propaganda faaliyetlerine girilmiştir. Lenin'in liderlik kültürü, Sovyetler Birliği'nin merkezi yönetiminin gücünü pekiştirmek ve Komünizm ideolojisinin kitleler nezdinde meşruluğunu sağlamak için propaganda amacıyla kullanılmıştır. Diğer bir deyişle halkın rızasının kazanılması hedeflenmiştir.¹⁸

Sovyetler Birliği'nde Lenin'in liderlik kültürü propagandası, Lenin'in iktidarı döneminde (1922-1924) gerçekleşmeye başlamış, Stalin döneminde ise (1924-1953) artarak sürmüştür. Lenin'in kültür liderlik propagandası gereği resimleri, resmi dairelere asılmış, heykelleri ise birliğin dört bir yanına dikilmiştir. Lenin'in devrim ve Komünizm ile ilgili sözleri sloganlaştırılarak kitle iletişim araçları yoluyla sürekli olarak kitlelere aktarılmıştır. Lenin'i yücelten şarkılar hazırlanmış ve bu şarkıların sürekli olarak çalınması teşvik edilmiştir. Ölümünden sonra Lenin'in bedeni mumlayanmış ve Sovyet halkının ziyaret

16 Geremie Barmé, *Shades of Mao: The Posthumous Cult of the Great Leader: The Posthumous Cult of the Great Leader* (The United Kingdom: Routledge, 2016): 13.

17 L. Linzer Schwartz, "Family Therapists and Families of Cult Members." *International Journal of Family Therapy* 5, no.3, (1983): 171.

18 E. Arfon Rees, "Leader Cults: Varieties, Preconditions and Functions," in *The Leader Cult in Communist Dictatorships*, ed. Balázs Apor, Jan C. Behrends, Polly Jones, E. A. Rees (London: Palgrave Macmillan, 2004): 4.

etmesine izin verilmiştir. Lenin'in hayatının anlatıldığı metinlerde, Lenin'in gerçekleştirdiği devrim yüceltilmiş ve Lenin, Sovyet halkının kurtarıcısı olarak kitlelere sunulmuştur. Sovyetler Birliği'nde farklı kişiler üzerinden de liderlik kültü propagandası yürütülmüştür. Buna karşın Komünizm ideolojisi bağlamında kült lider olarak inşa edilen ilk isim Lenin olmuştur.¹⁹ Lenin'e yönelik yürütülen propaganda faaliyetlerinde, Lenin ve Komünizm kavramının özdeşleştirilmesine çalışılmış, Komünizm kavramı kullanıldığında insanların zihinlerine Lenin'in gelmesi amaçlanmıştır.

Stalin, iktidarı döneminde Lenin kültü ile birlikte kendi liderlik kültürünü de birlik içerisinde inşa etmeye çalışmıştır. Bu amaçla Sovyetler Birliği'nde Lenin'in resimlerinin yanında Stalin'in de resimleri asılmaya, heykelleri dikilmeye, sözleri sloganlaştırılmaya başlanmıştır. Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası'na ve müttefiklerine karşı savaştan galip çıktıktan sonra savaşı, Stalin'in liderlik kültürüne yönelik propaganda amacıyla kullanmıştır. Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'na dâhil olduğu dönem (1941-1945), Büyük Vatan Severlik Savaşı (Великая Отечественная война) olarak adlandırılmış, Stalin ise Sovyetler Birliği'nin kurtarıcı olarak kitlelere sunulmuştur. Sovyet propagandası, Lenin'i Ekim Devrim'i, Stalin'i ise İkinci Dünya Savaşı üzerinden kitleler nezdinde yüceltmeye çalışmıştır. Stalin'in liderlik kültü okullarda ders müfredatına kadar girmiştir.²⁰ Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin liderliğine gelen Nikita Kruşçev döneminde ise Stalin karşıtı politikaya girilmiştir. Stalin karşıtı politika zamanla birlik içerisinde Stalin'in liderlik kültürünün büyük ölçüde zarar görmesine yol açmıştır. Buna karşın, Lenin'in liderlik kültü propagandası sürdürülmeye devam etmiştir.

1991 yılında Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar Lenin'in liderlik kültü propagandası Birlik içerisinde etkin bir şekilde devam etmiştir. Birliğin dağılmasından sonra Lenin'in liderlik kültü önemli ölçüde etkisini yitirmiş olsa da bazı Doğu Blok'u ülkelerinde Lenin'in popülerliği günümüzde de sürmektedir.

2. Komünizm İdeolojisi Altında Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

ESSC'nin 2 Aralık 1920 tarihinde kuruluşundan, 21 Eylül 1991 tarihinde yıkılışına kadar geçen sürede Ermenistan yönetiminin resmi ideolojisi Komünizm olmuştur. Sovyetler Birliği, Komünizm ideolojisinin ülke genelinde

19 Tumarkin, *Lenin Lives*, 3.

20 Catriona Kelly, "Riding the Magic Carpet: Children and Leader Cult in the Stalin Era," *The Slavic and East European Journal* 49, no.2, (Summer 2005): 203.

etkinliğini arttırabilmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. Sovyet yönetimi bu süreçte Ermenistan'daki bazı grupları Komünizm ideolojisine karşı tehdit olarak belirlemiş ve tehdit olarak belirlenen bu grupları baskı altına alma yoluna gitmiştir. Sovyet yönetimi, Ermeni Kilisesi'ni Sovyetler Birliği'nin Ermenistan'da Komünizm ideolojisini hâkim kılmasında önündeki en büyük engellerden biri olarak belirlemiştir. Bu süreçte Sovyet yönetimi gerçekleştirdiği uygulamalar ile Kilisenin Ermeni toplumu üzerindeki etkisini kırmaya çalışmıştır. Bu amaçla Ermenistan'da kilisenin özel mülkiyetine el konulmuş ve rahipler denetim altına alınmıştır. Özellikle Stalin döneminde Ermeni Kilisesi'ne yönelik etki kurma çabası ağırlığını hissettirmiştir. Özellikle 1930'larda din karşıtı kampanya hızlandırılmış, birçok kilise kapatılmış ve mülkleri Sovyetler Birliği tarafından ele geçirilmiştir.²¹ Sovyetler Birliği'nin Komünizm ideolojisine karşı Ermeni Kilisesi'nden sonra tehdit olarak değerlendirdiği bir diğer grup ise Ermeni milliyetçiler olmuştur. Sovyetler Birliği, Ermeni milliyetçileri Komünizm karşıtı olarak hedef almış ve yönetim içinde milliyetçileri tasfiye etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca toplum genelinde nüfuz sağlanabilmesi ve merkezi otoritenin gücünü arttırabilmek için sıkı bir polis denetimi oluşturulmuştur.

Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminde gerçekleşen Büyük Terör (Большой террор) hareketi Ermenistan'da da etkili olmuştur. 1930'lu yıllarda Sovyet yönetimine karşı tüm siyasi muhalefeti yok etmek amacıyla Ermeni aydınları, Komünist devlet adamları, askeri ve dini liderler hedef alınmıştır. Büyük Terör'de Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti üyelerine, yazarlara, aydınlara, köylülere ve sıradan vatandaşlara karşı bir dizi siyasi baskı ve zulüm kampanyası düzenlemiştir. Ermenistan Komünist Partisi de (Հայաստանի կոմունիստական կուսակցություն, CPA) tasfiye sürecinden önemli ölçüde etkilenmiş ve Stalin liderliğinde Sovyetler Birliği'nin Ermenistan'da merkezi otoritesinin güçlendirilmesine çalışılmıştır. Stalin, Ermenistan'da Komünizm ideolojisinin etkili olmasına çalışmakla birlikte Komünistler arasında siyasi muhalefetin de önüne geçilmesini amaçlamıştır. Özellikle Stalin'in en büyük rakiplerinden biri olarak değerlendirilen Lev Troçki sempatanlarının tasfiyesine ağırlık verilmiştir. Diğer yandan milliyetçi Taşnak Partisi'ne mensup olanlar da hedef alınanlar arasında olmuştur. Özellikle Nazi-Taşnak ittifakı,²² Sovyetler Birliği için bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Hedef alınan kişilere yöneltilen suçlamaların temelinde de Sovyet yönetimine ve Komünizm ideolojisine karşı olmak yatmıştır.

21 Yasin Coşkun, "Kilise-Devlet İlişkilerinde İyileşme: 1943-1957 Yılları Arası Sovyet Rusya'da Din Politikası," *Karadeniz Araştırmaları*, no.60, (2018): 46.

22 Mehmet Perinçek, "İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi-Taşnak İşbirliği," *Tesam Akademi* 2, no.1, (Ocak 2015): 127.

İkinci Dünya Savaşı'nda Ermenistan toprakları savaşın dışında kalmıştır. Buna karşılık Ermenistan Azerbaycan'daki petrolerden dolayı Nazi Almanyası'nın stratejik hedeflerinden biri haline gelmiştir. Savaş sırasında Alman orduları Kafkasya'da ciddi bir tehdit meydana getirmiştir.²³ Ermenistan, savaşta Sovyetler Birliği'ne insan gücü ve gıda tedarikinde önemli rol oynamıştır. Bu dönemde Sovyet propagandası, Komünizm ideolojisini yüceltmış, Faşizm ideolojisine karşı ise kitleleri mücadele etmeye çağırmıştır.

1953 yılında Stalin ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin liderliğine gelen Kruşçev döneminde Ermenistan'da politik baskılar önemli ölçüde azalmıştır. Kruşçev, Stalin'in uygulamalarını sert dille eleştirmiş ve Stalin tarafından uygulanan katı politikalarda gevşemeler yaşanmıştır. Hatta Stalin'in naaşı, Kızıl Meydan'daki yerinden de alınmıştır.²⁴ Tüm bu süreç, Ermenistan'da kültürel ve ekonomik yönde değişim yaşanmasına yol açmıştır. Ermenistan'da kısmi olarak din özgürlüğü ortaya çıkmış, Ermenilerin ulusal kimliği ön plana çıkarılmıştır. Bu dönemde gerçekleşen uygulamalar, Komünizm ideolojisinin Ermenistan'daki katı yapısının kısmi olarak kırılmasına neden olmuştur.

Kruşçev döneminden itibaren Sovyetler Birliği, Komünizm ideolojisine karşı olduğunu düşündüğü Ermenistan'daki milliyetçilere karşı temkinli davranmıştır. Buna karşın Stalin dönemindeki benzer katı uygulamalara girilmemiştir. Sovyetler Birliği'nin son lideri Mihail Gorbaçov döneminde uygulanan *Perestroyka* ve *Glasnost* politikaları,²⁵ Birlik içerisinde Komünizm ideolojisinin etkisinin önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Nihayetinde Ermenistan Cumhuriyeti'nin 25 Aralık 1991 tarihinde ilan edilmesiyle birlikte Komünizm ideolojisine dayalı idari yapılanma ülke genelinde tamamıyla son bulmuştur.

3. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Lenin'in Liderlik Kültünü Konu Alan Propaganda Posterlerinin Göstergebilimsel Analizi

Göstergebilim, 20. yüzyılda dilbilimciler Ferdinand de Saussure (1857-1913) ve Charles Sanders Peirce'in (1839-1914) çalışmaları ile ortaya çıkmış²⁶ ve bilim dallı haline gelmiştir. Göstergebilim, temelde göstergeleri

23 Basil Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*. Çev., Kerim Bağrıaçık, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015): 347.

24 V. Nicholas Riasanovsky & D. Mark Steinberg, *Rusya Tarihi*. Çev., Figen Dereli, (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011): 589.

25 J. Robert McMahon, *Soğuk Savaş*. Çev., Sinem Gül, (Ankara: Dost Kültür Yayınları, 2013): 214-215.

26 İlhami Sığircı, *Göstergebilim Uygulamaları, Metinleri, Görselleri ve Olayları Okuma* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016): 29.

incelemektedir.²⁷ Gösterge ise bir kavramın başka bir kavram tarafından temsil edilmesini ifade etmektedir. Gösterge, bir uyarıcı rolü görmekte, insan zihninde uyandırdığı imge, başka bir uyarıcının imgesine yönlendirilmektedir. Göstergenin rolü de ikinci imgenin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.²⁸ Özellikle soyut kavramların, somut kavramlar üzerinden açıklanmasında göstergeler ön plana çıkabilmektedir. Yüzyılı aşan geçmişi boyunca pek çok dilbilimci tarafından göstergebilime yeni model ve kavram kazandırılmıştır. Bu dilbilimcilerden biri olan ABD'li Charles William Morris (1901-1979), göstergebilimsel analizde üç farklı boyut ortaya çıkarmıştır: *sözdizimsel boyut*, *anlambilimsel boyut*, *edimibilimsel boyut*.

Sözdizimsel boyut, göstergelerin nasıl konumlandırıldığını ifade etmektedir. Anlambilimsel boyut gösterge dizgelerinin (içerik) yönünü,²⁹ diğer bir deyişle göstergelerin mesajı oluşturan kişi veya kişiler tarafından ne şekilde, ne anlamda oluşturulduğunu açıklamaktadır. Edimibilimsel boyut da, göstergeler ile konuşan kişiler arasındaki ilişkiyi incelemekte,³⁰ göstergeler üzerindeki çıkarımları ifade etmektedir.

Çalışmada incelenen her bir poster, Morris'in üç göstergebilim boyutu üzerinden ayrı ayrı analiz edilmiştir. Bu aşamada çalışmada oluşturulan tablolar üzerinden mesajın kaynağı tarafından göstergelerin ne şekilde konumlandırıldığı (sözdizimsel boyut), göstergelerin ne anlama geldiği (anlambilimsel boyut) ve göstergeler üzerinden mesajı alan kişiler üzerinde ne gibi bir değişimin amaçlandığı (edimibilimsel boyut) ortaya konulmaya çalışılmıştır.

4. Bulguların Değerlendirilmesi

Çalışma kapsamında ESSC'de Lenin'i konu alan propaganda posterleri araştırılmış ve araştırma sonucunda toplam 20 propaganda posterine ulaşılmıştır. Ulaşılan propaganda posterlerinden Lenin'in liderlik kültürünü oluşturan 8 poster doğrudan çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında belirlenen propaganda posterleri, "Komünist Gençlik", "Çocuklar", "Birlik", "Eğitim", "Aydınlık", "Çiçek", "Özgürlük", "Parti" şeklinde oluşturulan sekiz başlık altında göstergebilim analiz yöntemi ışığında analiz edilmiştir.

27 John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş* Çev., Süleyman İrvan, 5. Basım. (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017): 122.

28 Pierre Guiraud, *Göstergebilim*. Çev., Mehmet Yalçın, 3. Baskı (Ankara: İmge Kitabevi, 2016): 39.

29 Mehmet Rifat, *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü: Kavramlar, Yöntemler, Kuramcılar, Okullar* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013): 6.

30 Hasibe Kalkan Kocabay, *Tiyatroda Göstergebilim* (İstanbul: E Yayınları, 2008): 23.

4. 1. “Komünist Gençlik” Konulu Propaganda Posterini

“Komünist Gençlik” konulu propaganda posterini, 1958 yılında Gevork Arakelian tarafından hazırlanmıştır. Sözdizimsel boyutta incelendiğinde posterde kırmızı bir fonda Lenin’in iki elini açarak posterini izleyenlere doğru baktığı görülmektedir. Posterin altında *Komünist gençliğe uygun yaşayın* (Արդարացրէք կոմունիստական երիտասարդության կոչումը) yazısına yer verilmektedir.

Resim 1: “Komünist Gençlik” Konulu Propaganda Posterini (Kaynak: IDEP, 2020a)

Anlambilimsel boyutta analiz edildiğinde posterde Lenin’in liderlik kültürünün Komünizm ideolojisinin yüceltilmesi için propaganda amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Posterin kırmızı fonu, Komünizm ideolojisini simgelemektedir. Lenin’in kırmızı fonun önünde durması, kendisinin Komünizm ideolojisinin savunucu ve lideri olduğunu açıklamaktadır. Posterdeki görsel ve yazılı kodlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Lenin’in iki elini açması, Ermeni gençlerine seslendiği algını oluşturmaktadır. Edibilimsel boyutta incelendiğinde posterde inşa edilen Lenin’in liderlik kültürü üzerinden Ermeni gençlerinin Komünizm ideolojisini benimsemesi gerektiği çıkarımı ortaya konulmaktadır. Bu yolla Sovyet propagandasının ESSC’de Lenin’e yönelik sempati üzerinden Komünizm ideolojisinin kitleler üzerindeki etkisini arttırmayı amaçladığı görülmektedir.

Sözdizimsel Boyut	Kırmızı bir fonda Lenin'in iki elini açan görseli
Anlambilimsel Boyut	Lenin'in Ermeni gençlerin Komünizm'e bağlı olmasını istemesi
Edibilimsel Boyut	Ermeni gençlerin Komünizm ideolojisinin öğretileri doğrultusunda yaşaması gerektiği çıkarımı

Tablo 1: "Komünist Gençlik" Konulu Propaganda Posterleri

4. 2. "Çocuklar" Konulu Propaganda Posterleri

"Çocuklar" konulu propaganda posterleri, 1962 yılında Gevork Arakelian tarafından hazırlanmıştır. Sözdizimsel boyutta analiz edildiğinde posterde Lenin'in çocuklar ile iç içe olduğu görülmektedir. Çocukların üzerinde okul üniformalarının olduğu ve Lenin'e çiçek sundukları yansıtılmaktadır. Posterde hem Lenin'in hem de çocukların gülümsediği, Lenin'in bir eliyle çocuklardan birinin elini sıkıdığı, diğer eliyle de çocuklardan birinin omzuna dokunduğu aktarılmaktadır. Posterin fonunun çalışma kapsamında incelenen ilk posterde olduğu kırmızı olduğu görülmektedir. Posterin altında *Komünizm'in fikirlerine sadık kalalım* (Լիեննի հավատարիմ կունունիզմի գաղափարներին) yazısına yer verilmektedir.

Resim 2: "Çocuklar" Konulu Propaganda Posterleri (Kaynak: IDEP, 2020b)

Anlambilimsel boyutta incelendiğinde posterde Lenin’in çocukları sevdiği ve değer verdiği algısının oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Posterin kırmızı fonu, çalışma kapsamında incelenen ilk posterde olduğu gibi Komünizm ideolojisini simgelemektedir. Posterde yer alan çocuklar, Ermeni çocukların metonimi olarak ön plana çıkarılmakta ve Lenin’e çiçek vermeleri, etrafında toplanmaları ve ona gülümsemeleri ile Ermeni halkının Lenin’i sevdiği mesajı kitlelere aktarılmaktadır. Edimbilimsel boyutta analiz edildiğinde posterde Lenin’e yönelik oluşturulan sevgi algısı ile Ermeni toplumunun Komünizm ideolojisini özümsemesinin amaçlandığı görülmektedir. Bu süreçte posterde Komünizm ideolojisi Lenin’in liderlik kültürü üzerinden somut hale getirilerek, Komünizm ideolojisinin Ermeni toplumunda huzur ve mutluluğu sağladığına yönelik algı inşa edilmeye çalışılmaktadır. Böylece Ermeni toplumunun Komünizm ideolojisine yönelik olumlu düşüncelere sahip olması amaçlanmaktadır.

Sözdizimsel Boyut	Lenin’in kendisine çiçek sunan çocuklar ile selamlaşması
Anlambilimsel Boyut	Ermeni çocukların, Lenin’i sevdiği düşüncesi
Edimbilimsel Boyut	Lenin’i seven halkın Komünizm ideolojisini benimsemesi gerektiğine yönelik çıkarım

Tablo 2: “Çocuklar” Konulu Propaganda Poster

4. 3. “Birlik” Konulu Propaganda Poster

“Birlik” konulu propaganda poster, 1960 yılında Daniel Davidovich Sarkisyan tarafından hazırlanmıştır. Sözdizimsel boyutta incelendiğinde posterde orak ve çekiç görseli ile Sovyetler Birliği’ni oluşturan 15 ülkenin bayraklarının yer aldığı Sovyetler Birliği’nin devlet armasının önünde Lenin’in görselinin olduğu görülmektedir. Yakasında kırmızı bir kurdele bulunan Lenin’in sağ elinde şapkası olduğu ve sağ elini yukarı kaldırdığı yansıtılmaktadır. Posterin altında *Gücümüz insanların birliği içindedir* (Մեր ուժը ժողովուրդների միասնությամբ է) yazısı yer almaktadır.

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Basında Yer Alan Propaganda Posterleri Üzerinden Vladimir Lenin'in Kült Liderlik İnşası

Resim 3: “Birlik” Konulu Propaganda Posterleri (Kaynak: IDEP, 2020c)

Anlambilimsel boyutta analiz edildiğinde posterdeki görsel ve yazılı kodlar bir arada okunduğunda, Sovyetler Birliği’ni oluşturan ülkelerin birliğinin Lenin üzerinden somutlandığı ortaya çıkmaktadır. Posterde Lenin üzerinden birlik mesajının verildiği ve Komünizm’in güçlü ve etkili olabilmesinde birliğin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Edibilimsel boyutta incelendiğinde posterde Komünizm ideolojisinin güçlü olabilmesi için Komünizm ile yönetilen ülkelerin Lenin’in öğretileri doğrultusunda birlik olması gerektiği çıkarımı ortaya konulmaktadır.

Sözdizimsel Boyut	Lenin’in Sovyetler Birliği devlet armasının önünde durması
Anlambilimsel Boyut	Komünizm ideolojisinin gücünün birlikten meydana geldiği düşüncesi
Edibilimsel Boyut	Komünizm ideolojisinin güçlü olabilmesi için Komünizm ile yönetilen ülkelerin Lenin’in öğretileri doğrultusunda birlik olması gerektiği çıkarımı

Tablo 3: “Birlik” Konulu Propaganda Posterleri

4. 4. “Eğitim” Konulu Propaganda Posterleri

“Eğitim” konulu propaganda posterleri, 1970 yılında Sergei Aveti Arutchyan tarafından hazırlanmıştır. Sözdizimsel boyutta analiz edildiğinde posterin sol üstünde Lenin’e ait bir büst görseline ve sağ altında ise bir kız öğrencinin görseline yer verildiği görülmektedir. Öğrencinin bir elini başına koyarak Lenin’i düşündüğü, diğer eliyle de kalem tuttuğu yansıtılmaktadır. Öğrencinin arkasında yazı tahtası ve okul materyallerinin olduğu görülmektedir. Posterde büyük puntolarda yukarıdan aşağıya doğru *Öğren, Öğren, Öğren...* (Սովորել, սովորել, սովորել...) yazısına yer verilmektedir.

Resim 4: “Eğitim” Konulu Propaganda Posterleri (Kaynak: IDEP, 2020d)

Anlambilimsel boyutta incelendiğinde posterde Lenin’in liderlik kültürünün eğitim amaçlı propagandada kullanıldığı görülmektedir. Posterde yer alan öğrenci görseli, Komünizm ideolojisi altında ESSC’de eğitim alan Ermeni öğrenciyi temsil etmektedir. Posterin fonunda bulunan okul materyalleri ve

öğrencinin elinde bulunan kalem, öğrencinin eğitim almakta olduğunu göstermektedir. Öğrencinin elini başına koyarak, Lenin'e bakması, Lenin'i hayal ettiği ve onun öğretileri doğrultusunda hareket ettiği mesajını kitlelere aktarmaktadır. Edimbilimsel boyutta analiz edildiğinde posterde Lenin'in eğitime önem verdiği mesajı üzerinden Ermeni toplumunun eğitimlerini sürdürmesi ve kendilerini geliştirmesi gerektiği çıkarımı ortaya konulmaktadır. Bu aşamada Sovyet propagandası, ESSC'de eğitimi teşvik etmek amacıyla Lenin'in liderlik kültüründen yararlanmaktadır.

Sözdizimsel Boyut	Çalışmakta olan bir öğrencinin Lenin'i hayal etmesi
Anlambilimsel Boyut	Lenin, Ermeni halkının eğitime önem vermektedir
Edimbilimsel Boyut	Ermeni halkının Lenin'in söylemi doğrultusunda eğitimlerini sürdürmesi gerektiği çıkarımı

Tablo 4: "Eğitim" Konulu Propaganda Posterleri

4. 5. "Aydınlık" Konulu Propaganda Posterleri

"Aydınlık" konulu propaganda posterleri, 1970 yılında Rafik Vahagn Petrosyan tarafından hazırlanmıştır. Sözdizimsel boyutta incelendiğinde posterde ESSC'nin başkenti Erivan'ın görseline yer verildiği görülmektedir. Posterde Erivan'da geceleyin yerleşim yerlerinden ışıkların yandığı yansıtılmakta, posterin merkezine de kırmızı çizgiler ile Lenin çizimine yer verilmektedir. Posterin altında ...ve eski Ermenistan ülkesinde lambaların aydınlığı (...Եվ հինավուրց հողում հայկալկան վառեցին լամպերն Իլիչի) yazısına yer verilmektedir.

Resim 5: “Aydınlık” Konulu Propaganda Posteri (Kaynak: IDEP, 2020e)

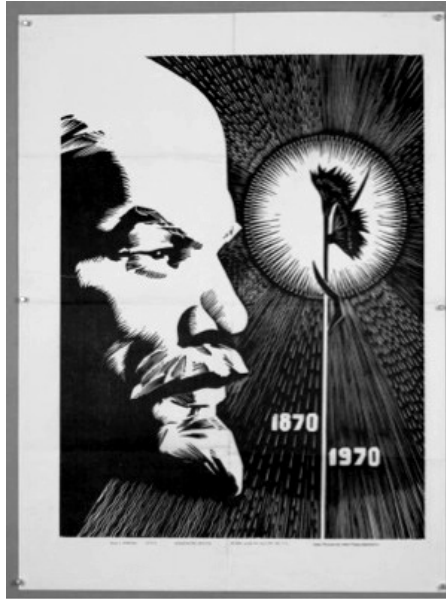
Anlambilimsel boyutta analiz edildiğinde posterde Lenin liderliğinde ESSC'nin gelişmiş bir ülke haline geldiği mesajı verilmektedir. Bu süreçte Erivan'ın ışıklar içerisinde gösterilmesi ve posterin merkezine Lenin'in resminin konumlandırılması ile ESSC'de yaşanan gelişmelerin temelinde Lenin olduğu vurgusu yapılmaktadır. Posterde eski Ermenistan olarak Komünizm ideolojisinin Ermenistan'a hakim olmadığı dönemlere vurgu yapılmakta ve Lenin liderliğinde Komünizm ideolojisiyle birlikte Ermenistan'da yaşanan teknolojik gelişmeler ön plana çıkarılmaya çalışılmaktadır. Edimbilimsel boyutta incelendiğinde posterde Ermeni halkının ESSC'de yaşanan gelişmelerden dolayı Lenin'e minnet duyması gerektiğine yönelik çıkarım ortaya konulmaktadır.

Sözdizimsel Boyut	Erivan şehrinin resminin üzerinde Lenin'in görselinin olması
Anlambilimsel Boyut	Komünizm ideolojisi altında ESSC'nin refah bir ülke olduğu
Edibilimsel Boyut	ESSC'ye Komünizm getiren Lenin'e Ermeni halkının minnet duyması gerektiği çıkarımı

Tablo 5: "Aydınlık" Konulu Propaganda Poster

4. 6. "Çiçek" Konulu Propaganda Poster

"Çiçek" konulu propaganda poster, 1970 yılında Janik Gasparyan tarafından hazırlanmıştır. Sözdizimsel boyutta analiz edildiğinde posterde Lenin, güneş ve çiçek görsellerine yer verilmektedir. Güneşin karanlık bir fonda parladığı ve güneşin merkezine de bir çiçeğin konumlandırıldığı görülmektedir. Güneş ve çiçek görsellerinin yanında ise Lenin'in yüzü bulunmaktadır. Posterde 1870 ve 1970 tarihlerine yer verilmektedir.

Resim 6: "Çiçek" Konulu Propaganda Poster (Kaynak: IDEP, 2020f)

Anlambilimsel boyutta incelendiğinde posterde Lenin'in ESSC'nin gelişimde öncü rol oynadığına yönelik mesaj verilmeye çalışılmaktadır. Posterde yer alan 1870 tarihi, Lenin'in doğum yılını, 1970 tarihi ise Lenin'in doğumunun 100. yılını temsil etmektedir. Poster üzerinden Lenin'in doğumuna vurgu yapılarak, Lenin'in Ermeni toplumu için önemli bir kişilik olduğu aktarılmaya çalışılmaktadır. Posterde güneşin karanlık fonda parlaması ve güneşin hemen yanında Lenin'in görselinin bulunması, Lenin'in Ermenistan'ın kalkınmasını sağladığı mesajını vermektedir. Posterde yer alan çiçek görseli de umut metaforu olarak ön plana çıkarılmakta ve Lenin'in ideolojik söylemleri Ermenistan'ın gelişimi için bir umut olarak yansıtılmaktadır. Edimbilimsel boyutta analiz edildiğinde posterde Lenin'in ölümünün üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen Ermeni halkının hâlâ Lenin'i andığı mesajı verilmektedir. Diğer yandan posterde kullanılan görseller üzerinden Lenin'in ESSC için önemli bir figür olduğu vurgulanmakta ve Ermeni halkının Lenin'in öğretilerini benimsemesi gerektiği ortaya konulmaktadır.

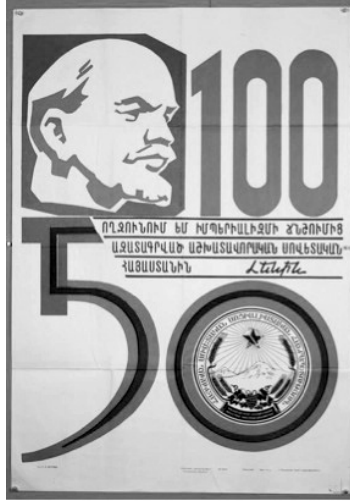
Sözdizimsel Boyut	Lenin, güneş ve çiçek görselleri
Anlambilimsel Boyut	Lenin'in Ermeni toplumunu zor günlerden kurtardığı düşüncesi
Edimbilimsel Boyut	Ermeni halkının refah ve mutlu bir yaşam için Lenin'in öğretilerini benimsemesi gerektiği çıkarımı

Tablo 6: "Çiçek" Konulu Propaganda Posterini

4. 7. "Özgürlük" Konulu Propaganda Posterini

"Özgürlük" konulu propaganda posterini, 1967 yılında Sergei Aveti Arutchyan tarafından hazırlanmıştır. Sözdizimsel boyutta incelendiğinde posterin solunda Lenin görseline, sağında 100 ve altında 50 sayılarına yer verilmektedir. Posterde *Lenin: "Sovyet Ermenistan'daki emperyalizmin baskısından kurtarılmış işçileri selamlıyorum."* «Ողջունում եմ իմպերիալիզմի ճնշումից ազատագրված աշխատավորական սովետական Հայաստանին:» Lենին yazısı bulunmaktadır.

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Basında Yer Alan Propaganda Posterleri Üzerinden Vladimir Lenin'in Kült Liderlik İnşası

Resim 7: “Özgürlük” Konulu Propaganda Posterleri (Kaynak: IDEP, 2020g)

Anlambilimsel boyutta analiz edildiğinde posterde Ermeni toplumu için Lenin'in doğumu ve Ermenistan'ın Komünizm ideolojisi ile yönetilmeye başlandığı tarihlerin önemi üzerinde durulmaya çalışıldığı görülmektedir. Posterin üzerinde yer alan Lenin görseli ve 100 sayısı, Lenin'in doğumunun 100. yılını ifade etmektedir. Posterin altında bulunan, puntosu Ermeni bayrağının renkleri ile doldurulan ve sıfırın içerisinde ESSC'nin arması bulunan 50 sayısı da ESSC'nin kuruluşunun 50. yılını yansıtmaktadır. Posterde Lenin'in doğum tarihinin, ESSC'nin kuruluş tarihinin üzerinde olduğu görülmektedir. Bu şekilde Lenin'in doğumunun en az ESSC'nin kuruluşu kadar önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Posterde yer alan yazılı kodlarda da Ermeni halkının emperyalizmden kurtarıldığı mesajı verilmekte, kurtarıcı olarak da Lenin ön plana çıkarılmaktadır. Edimbilimsel boyutta incelendiğinde posterde Lenin'in kurtarıcı olarak sunulmasından dolayı Ermeni halkının Lenin'e minnet duymasının amaçlandığı ortaya konulmaktadır.

Sözdizimsel Boyut	Lenin görseli ve büyük puntolarda rakamlar
Anlambilimsel Boyut	Lenin'in, Ermeni toplumunun kurtarıcı olduğu düşüncesi
Edimbilimsel Boyut	Ermeni toplumunun Lenin'e minnet duyması gerektiği çıkarımı

Tablo 7: “Özgürlük” Konulu Propaganda Posterleri

4. 8. “Parti” Konulu Propaganda Posterleri

“Parti” konulu propaganda posterleri, Daniel David Sargsyan tarafından hazırlanmıştır. Posterin yapım yılı hakkında bilgiye yer verilmemiştir. Sözdizimsel boyutta analiz edildiğinde posterde Lenin’in nutuk çektiği sıradaki bir görselinin bulunduğu görülmektedir. Posterin sağında *Lenin: ancak ileri teoriyi yöneten parti, egemen savaşçının rolünü gerçekleştirebilir.* (Առաջավոր մարտիկի դերը կատարել կարող է միայն այն կուսակցությունը, որը ղեկավարվում է առաջավոր թեորիայով: Լենին) yazısına yer verilmektedir.

Resim 8: “Parti” Konulu Propaganda Posterleri (Kaynak: IDEP, 2020h)

Anlambilimsel boyutta incelendiğinde posterde Lenin’in liderlik kültürü üzerinden Komünist Parti’nin propagandasının yapıldığı görülmektedir. Posterde yer alan XXIV sayısı, 24. Parti Kurultayı’ nı ifade etmektedir. Lenin’in sözleri, Lenin’in nutuk çektiği görsel ile birlikte sunulmakta ve ESSC’de başarılı ve etkili bir yönetimin tesis edilebilmesi için Komünist Parti’ye ihtiyaç duyulduğu mesajı verilmektedir. Edibilimsel boyutta analiz edildiğinde posterde Ermeni toplumunun, Komünist Parti’nin yönetimini benimsemesi gerektiğinin aktarıldığı ortaya çıkmaktadır. Posterde inşa edilen Lenin’in liderlik kültürü üzerinden Lenin’in sözlerinin Ermeni halkı tarafından tartışmasız şekilde kabul edilmesi amaçlanmaktadır. Bu aşamada Komünist Parti’nin Ermeni toplumunda saygın bir konuma gelebilmesi için Lenin’in Komünist Parti lehine sarf ettiği sözler ön plana çıkarılmaktadır.

**Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Basında Yer Alan
Propaganda Posterleri Üzerinden Vladimir Lenin'in Kült Liderlik İnşası**

Sözdizimsel Boyut	Lenin'in nutuk çektiği sıradaki görseli
Anlambilimsel Boyut	Ermeni toplumunun refah ve huzurunun Komünist Parti'ye bağlı olduğu düşüncesi
Edibilimsel Boyut	Ermeni toplumunun, Komünist Parti'nin yönetimini benimsemesi gerektiği çıkarımı

Tablo 8: "Parti" Konulu Propaganda Posterleri

Sonuç

Çalışmada incelenen propaganda posterlerinde ESSC'de Lenin'in liderlik kültürünün farklı konu ve içerikler üzerinden inşa edildiği ortaya çıkarılmıştır. Posterlerde, ESSC'nin özgür ve refah bir ülke olduğu vurgulanmış, ülkenin özgür ve refah olmasında da Lenin'in rolü üzerinde durulmuştur. Posterlerde Ermenistan, Komünizm öncesi ve Komünizm sonrası olarak iki dönem üzerinden kitlelere aktarılmıştır. Komünizm öncesi dönemde Ermenistan olumsuz bir algı üzerinden yansıtılırken, Komünizm sonrası dönemde ise Ermenistan modern ve çağdaş bir ülke olarak sunulmuştur. Bu süreçte Ermenistan'ın Komünizm ideolojisi ile yönetilmesini sağlayan kişi olarak Lenin ön plana çıkarılmış ve Ermenistan'da yaşanan ekonomik, sosyal ve kültürel yöndeki gelişmelerin temelinde Lenin'in olduğu vurgulanmıştır.

Çalışmanın sonucunda Lenin'in liderlik kültürü üzerinden ESSC'de kitleler nezdinde Komünizm ideolojisinin benimsetilmeye ve yüceltilmeye çalışıldığı ortaya çıkarılmıştır. Sovyet propagandası, Lenin'in söylemlerinin en doğru fikirler, yönetiminin de en başarılı yönetim olduğuna yönelik algı oluşturmuştur. Bu açıdan posterler üzerinden Lenin'in görselleri ve söylemleri kullanılarak, kitlelerin refah, mutlu ve huzurlu yaşayabilmesi için Ermeni toplumunun Komünizm ideolojisine uygun şekilde hareket etmeleri telkin edilmiştir. Ermeni toplumunda inşa edilen Lenin'in liderlik kültürü üzerinden Ermeni halkının tartışmasız şekilde Komünizm'i benimsemesi ve Komünizm'e eleştirel olan düşüncelerin marjinalleştirilerek ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgular ile liderlik kültürü alanında yapılan önceki çalışmaların bulguları arasında benzerlik olduğu görülmüştür. Karaca'nın,³¹

31 Mustafa Karaca. "İtalyan Propagandasında Kültür Lider Olgusu: 'Il Duce' Benito Mussolini," *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 6, no.2, (September 2018): 1203-1220.

Mussolini'nin liderlik kültürü çalışmasına benzer olarak posterlerde kitlelerin Lenin'i desteklediği mesajı verilmiştir. Karaburun Doğan'ın,³² Lenin'in liderlik kültürü üzerine yaptığı çalışmada olduğu gibi posterlerde kitlelerin Lenin'e sadık olduğuna yönelik mesajların verildiği görülmüştür. Gazi ve arkadaşlarının,³³ Lenin ve Stalin liderlik kültürü üzerine yaptığı çalışmada olduğu gibi posterlerde Ermeni halkının Lenin'in söylemlerine bağlı kalmasının amaçlandığı ortaya çıkarılmıştır. Çakı ve Gülada'nın,³⁴ Saddam Hüseyin'in liderlik kültürü üzerine yaptığı çalışmaya benzer olarak Lenin posterlerinde kitlelere kahraman olarak sunulmuştur.

ESSC'deki Lenin'in liderlik kültürü ile ilgili propaganda posterleri genel olarak değerlendirildiğinde, posterlerin Lenin'in liderlik kültürünün inşasında önemli bir rol oynadığı söylenebilmektedir. Posterler üzerinden Lenin' kitleler nezdinde efsanevi bir kişilik olarak sunulmuş, Ermenistan'ın Lenin olmadan zor günler yaşayabileceği algısı oluşturulmuştur. Diğer yandan Sovyet propagandası Lenin ile Komünizm ideolojisini özdeşleştirerek, Komünizm ideolojisine ait söylemleri Ermeni toplumunda meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bu açıdan Sovyet yönetiminin Ermenistan'da tahakküm kurmasında Lenin'in liderlik kültürü propagandasının önemli bir işleve sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında ESSC'de Lenin kültürünün propaganda posterleri üzerinden nasıl inşa edildiği ve posterler üzerinden hangi mesajların verildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma, ESSC'de Sovyet propagandasına ışık tutması bakımından önem taşımaktadır. Buna karşılık çalışmada ESSC'de Lenin kültürünün yalnızca posterler üzerinden incelenmesi ve elde edilen bulgular kapsamında genellemelerde bulunulması çalışmanın temel sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu açıdan gelecek çalışmaların ESSC'deki Lenin kültürünü farklı kitle iletişim araçları üzerinden, mevcut çalışmada elde edilen bulgular kapsamında incelenmesinin, diğer yandan ESSC'nin dışında diğer Sovyet cumhuriyetlerinde de Lenin kültürü propagandasına ışık tutulmasının ve Lenin kültürü üzerinden Komünizm ideolojisi bağlamında verilen mesajların açıklanmasının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

32 Derya Karaburun Doğan. "Vladimir Lenin'in Kültür Liderlik İnşasında Müziğin Rolü: 'Savaş Yeniden Geliyor' Propaganda Şarkısı," *İdil Sanat ve Dil Dergisi* 8, no.54, (2019): 155-161.

33 Mehmet Ali Gazi, Caner Çakı & Mehmet Ozan Gülada. "İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Kültür Lider Propagandasında Vladimir Lenin ve Joseph Stalin'in Sunumu," *Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi* 1, no.2, (November 2018): 25-42.

34 Caner Çakı & Mehmet Ozan Gülada, "Duvar Resimleri Üzerinden Kültür Liderlik Propagandası: Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin Üzerine İnceleme," *Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi* 1, no.2, (November 2018): 7-24.

Kaynakça

- Barmé, Geremie. *Shades of Mao: The Posthumous Cult of the Great Leader: The Posthumous Cult of the Great Leader*. The United Kingdom: Routledge, 2016.
- Bonnell, E. Victoria. *Iconography of Power: Soviet Political Posters under Lenin and Stalin (Vol. 27)*. The United States: Univ of California Press, 1999.
- Corbesero, Susan. "Femininity (Con) Scripted: Female Images in Soviet Wartime Poster Propaganda, 1941–1945." *Aspasia*, 4(1), (2010): 103-120.
- Coşkun, Yasin. "Kilise-Devlet İlişkilerinde İyileşme: 1943-1957 Yılları Arası Sovyet Rusya'da Din Politikası." *Karadeniz Araştırmaları*, (60), (2018): 46-53.
- Çakı, Caner & Gülada, Mehmet Ozan. "Duvar Resimleri Üzerinden Kült Liderlik Propagandası: Irak Devlet Başkanı Saddam Hüsseyin Üzerine İnceleme." *Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi*, 1(2), (2018): 7-24.
- Dekmejian, H. Richard. "Soviet Turkish Relations and Politics in the Armenian SSR." *Soviet Studies*, 19(4), (1968): 510-525.
- Edele, Mark. "Paper Soldiers: The World of the Soldier Hero according to Soviet Wartime Posters." *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, (H. 1), (1999): 89-108.
- Ennker, Benno. "The Origins and Intentions of the Lenin Cult." In *Regime and Society in Twentieth-Century Russia*, edited by Ian D. Thatcher, 118-128. London: Palgrave Macmillan, 1999.
- Fiske, John. *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Çev., Süleyman İrvan. 5. Basım. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017.
- Gazi, Mehmet Ali, Çakı, Caner, & Gülada, Mehmet Ozan. "İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Kült Lider Propagandasında Vladimir Lenin ve Joseph Stalin'in Sunumu." *Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi*, 1(2), (2018): 25-42.
- Guiraud, Pierre. *Göstergebilim*. Çev., Mehmet Yalçın. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2016.

- Halmesvirta, Anssi. "A Foreign Benefactor and a Domestic Liberator: the Cults of Lenin and Mannerheim in Finland." *Scandinavian Journal of History*, 34(4), (2009): 414-432.
- Hart, Basil Liddell. *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*. Çev., Kerim Bağrıaçık. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.
- IDEP. "Komünist Gençlik Konulu Propaganda Posteri." Accessed February 20, 2020. <https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:414>.
- IDEP. "Çocuklar Konulu Propaganda Posteri." Accessed February 20, 2020. <https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:377>.
- IDEP. "Birlik Konulu Propaganda Posteri." Accessed February 20, 2020. <https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:102>.
- IDEP. "Eğitim Konulu Propaganda Posteri." Accessed February 20, 2020. <https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:134>.
- IDEP. "Aydınlık Konulu Propaganda Posteri." Accessed February 20, 2020. <https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:227>.
- IDEP. "Çiçek Konulu Propaganda Posteri." Accessed February 20, 2020. <https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:37>.
- IDEP. "Özgürlük Konulu Propaganda Posteri." Accessed February 20, 2020. <https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:203>.
- IDEP. "Parti Konulu Propaganda Posteri." Accessed February 20, 2020. <https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:408>.
- Kalkan Kocabay, Hasibe. *Tiyatroda Göstergibilim*. İstanbul: E Yayınları, 2008.
- Karaburun Doğan, Derya. "Vladimir Lenin'in Kült Liderlik İnşasında Müziğin Rolü: 'Savaş Yeniden Geliyor' Propaganda Şarkısı," *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 8(54), (2019): 155-161.
- Karaca, Mustafa. "İtalyan Propagandasında Kült Lider Olgusu: 'Il Duce' Benito Mussolini," *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), (2018): 1203-1220.

- Kelly, Catriona. "Grandpa Lenin and Uncle Stalin: Soviet Leader Cult for Little Children." In *The Leader Cult in Communist Dictatorships*, edited by Balázs Apor, Jan C. Behrends, Polly Jones, E. A. Rees, 102-122. London: Palgrave Macmillan, 2004.
- Kelly, Catriona. "Riding the Magic Carpet: Children and Leader Cult in the Stalin Era." *The Slavic and East European Journal*, 49(2), (2005): 199-224.
- Laycock, Joanne. The Repatriation of Armenians to Soviet Armenia, 1945–49. In *Warlands*, edited by Peter Gatrell, Nick Baron, 140-161. London: Palgrave Macmillan, 2009.
- Lehmann, Maike. "Apricot Socialism: The National Past, the Soviet Project, and the Imagining of Community in Late Soviet Armenia." *Slavic Review*, 74(1), (2015): 9-31.
- McMahon, J. Robert. *Soğuk Savaş*. Çev., Sinem Gül. Ankara: Dost Kültür Yayınları, 2013.
- Perinçek, Mehmet. "İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi-Taşnak İşbirliği." *Tesam Akademi*, 2(1), (2015): 127-156.
- Pisch, Anita. *The Personality Cult of Stalin in Soviet Posters, 1929–1953: Archetypes, Inventions and Fabrications*. Australia: ANU Press, 2016.
- Rees, E. Arfon. Leader Cults: Varieties, Preconditions and Functions. In *The Leader Cult in Communist Dictatorships*, edited by Balázs Apor, Jan C. Behrends, Polly Jones, E. A. Rees, 3-26. London: Palgrave Macmillan, 2004.
- Riasanovsky, V. Nicholas, & Steinberg, D. Mark. *Rusya Tarihi*. Çev., Figen Dereli. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011.
- Rifat, Mehmet. *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü: Kavramlar, Yöntemler, Kuramcılar, Okullar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Saparov, Arseny. "The Alteration of Place Names and Construction of National Identity in Soviet Armenia." *Cahiers du Monde Russe. Russie-Empire Russe-Union Soviétique et États Indépendants*, 44(44/1), (2003): 179-198.
- Sığırcı, İlhami. *Göstergebilim Uygulamaları, Metinleri, Görselleri ve Olayları Okuma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

Smith, J. Trevor. "The Collapse of the Lenin Personality Cult in Soviet Russia, 1985–1995." *The Historian*, 60(2), (1997): 325-343.

Schwartz, L. Linzer. "Family Therapists and Families of Cult Members." *International Journal of Family Therapy*, 5(3), (1983): 168-178.

Tumarkin, Nina. "Religion, Bolshevism, and the Origins of the Lenin Cult." *The Russian Review*, 40(1), (1981): 35-46.

Tumarkin, Nina. "Political Ritual and the Cult of Lenin." *Human Rights Quarterly*, 5(2), (1983): 203-206.

Tumarkin, Nina. *Lenin Lives!: the Lenin Cult in Soviet Russia*. The United States: Harvard University Press, 1997.

Yayın Geliş Tarihi: 02.02.2020

Yayına Kabul Tarihi: 29.04.2020

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Akçay, Deniz. "Dağlık Karabağ Uyuşmazlığında Self-Determinasyon Tezlerinin Göreceliği."
Ermeni Araştırmaları, Sayı 65 (2020): 101-129.

Araştırma Makalesi

DAĞLIK KARABAĞ UYUŞMAZLIĞINDA SELF-DETERMINASYON TEZLERİNİN GÖRECELİĞİ

(THE RELATIVITY OF SELF-DETERMINATION CONCEPTIONS
REGARDING NAGORNO-KARABAKH CONFLICT)

Deniz AKÇAY*

Öz: *Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliği altında bulunduğu, gerek Alma Ata Deklarasyonu çerçevesinde, gerek Azerbaycan ile Ermenistan'ın Birleşmiş Milletler'e üyeliklerinin incelenmesi kapsamında itirazsız kabul edilmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 1993 yılında kabul ettiği dört karar da aynı yaklaşımı benimseyerek, Dağlık Karabağ uyuşmazlığının Azerbaycan'ın ülke bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı ilkelerine uygun biçimde çözümlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.*

Bu konuda, önerilerde bulunmak üzere, 1996'da AGİT çerçevesinde oluşturulan Minsk Grubu, 1998'den itibaren self-determinasyon formülü üzerine odaklanmıştır. Ancak, bir devletin egemenliği ve ülke bütünlüğü ile bağlantılı olan ve ayrıca, sömürge statüsünde olmayan Dağlık Karabağ açısından bir uyuşmazlıkta, BM Genel Kurulu'nun sömürge rejimlerinin sona erdirilmesine ilişkin 1514(XV) sayılı Bildirisi'nin uygulanması hukuken mümkün değildir.

Ayrıca, yaygın insan hakları ihlalleri ve baskılarının söz konusu olmadığı durumlarda, BM Genel Kurulu'nun 2625(XXV) sayılı Bildirisi'ndeki self-determinasyonla ilgili maddelerinin de uygulanması mümkün değildir.

* ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0709-8031>
Dr., Doctorat d'Etat en Droit Public, Ortak Hükümet Ajantı, E. Uzman Hukukçu

Öte yandan, AİHM'nin Chiragov kararı da, self-determinasyonun Ermenistan'ın askerî, siyasi ve ekonomik nüfuzu altında bulunan Dağlık Karabağ açısından gerçekçi bir çözüm oluşturamayacağını ortaya koymuştur.

Anahtar Sözcükler: Ülke Bütünlüğü, Self-determinasyon, BM Güvenlik Konseyi, 2625(XXV) sayılı Bildiri, 1514(XXV) sayılı Bildiri, Chiragov Kararı.

Abstract: *The fact that Nagorno Karabakh is under the sovereignty of the Republic of Azerbaijan accepted undisputedly not only in the framework of Almaty Declaration but also during the examination of the memberships of Azerbaijan and Armenia to the UN. In addition, the four resolutions of the UN Security Council adopted in 1993, embracing the same approach, highlighted that the Nagorno Karabakh conflict shall be resolved in accordance with the principles of territorial integrity and inviolability of borders of Azerbaijan.*

The Minsk Group, which was established within the OSCE in 1996, in order to submit recommendations on this issue, has focused on the self-determination formula since 1998. However, the implementation of the Resolution 1514 (XV) on the granting of independence to colonial countries and peoples is legally impossible since Nagorno Karabakh is under the sovereignty and within the territorial integrity of a state and is not a “colonial country”.

Moreover, it is also impossible to implement the articles of the UN General Assembly Resolution 2625 (XXV) regarding the self determination in case of non existence of widespread human rights violations and oppressions.

On the other hand, the Chiragov judgement of the ECHR proved that self-determination could not be introduced as a realistic settlement formula with regards to Nagorno Karabakh which is under the military, political and economic influence of Armenia.

Keywords: *Territorial Integrity, Self-determination, the UN Security Council, the Resolution 2625(XXV), the Resolution 1514(XXV), the Chiragov judgement.*

A) Hocalı Katliamı, Birleşmiş Milletler Üyeliği, Güvenlik Konseyi Kararları

Aralık 1991’de Kazakistan’ın o dönemdeki başkenti Almatı’da toplanan on bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin temsilcileri Sovyetler Birliği’nin sona ermiş olduğunu (*has ceased to exist*) açıklamışlardır¹. Bu şekilde 1921’de kurulmuş olan Sovyetler Birliği’nin devletler hukuku tüzel kişiliği sona ermiş olmaktadır.

Toplantı sonunda açıklanan bildiriye eski Sosyalist Cumhuriyetlerinin yeni oluşumlarındaki sınırları, yetkileri, siyasal ve ekonomik özellikleri ya da beklentileri hakkında hiçbir bir açıklamaya, çekinceye veya sınırlamaya yer verilmemiştir. Aksine, Bildiri’nin Giriş Bölümü’nün (*Preamble*) üçüncü paragrafında Bildiri’yi imzalamış olan on bir Devletin, birbirlerinin ülke bütünlüğünü ve hâlihazırdaki sınırlarının dokunulmazlığını tanıdığı ve saygı göstereceği açıkça vurgulanmıştır.²

Sovyetler Birliği’nin bu şekilde dağılmasıyla bir yerde klasik devletler hukukundaki *uti possidetis* kuralı uygulanarak, dağılma sonucunda, her yeni devletin dağılmadan önceki sınırlarının aynen korunması öngörülmüştür.³

Ardından, bağımsızlığını kazanan devletlerin, tanınma ve Birleşmiş Milletler’e (BM) üye olma süreci başlamıştır.

Bu meyanda, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti’nin de BM’ye üye olma başvuruları yerleşik prosedüre uygun olarak, ilk aşamada Güvenlik Konseyi tarafından incelenmiştir. Konsey her iki devletin üyelik taleplerini herhangi bir kayıt ya da koşul öngörmeksizin aynen kabul etmiş ve iki Devletin üyelik taleplerinin kabulü konusunda nihai kararı verecek olan Genel Kurul’a havale etmiştir.⁴

1 “The Alma Ata-Declaration,” 21 Aralık 1991, *ROP*, http://www.operationspaix.net/DATA/DOCUMENT/3825~v~Declaration_d_Alma-Ata.pdf.

2 “...recognizing and respecting each other’s territorial integrity and the inviolability of the existing borders..”(The Alma Ata-Declaration,” *ROP*.)

3 *Uti possidetis* kuralı geçmişte özellikle sömürgeler açısından uygulanmıştır. Son zamanlarda eski Yugoslavya’nın dağılması sonucunda, ortaya çıkan yeni devletler açısından Badinter Komisyonu tarafından uygulanmıştır. (“Commission Badinter”, *Avis no.3 Revue Générale de Droit International Public*, 1992: 268-269.)

4 Bkz. Azerbaycan açısından 14 Şubat 1992 tarihli 742 sayılı karar (BM Genel Kurulu, “S/RES/742(1992),” *United Nation Digital Library*, 14 Şubat 1992, <https://digitallibrary.un.org/record/137563>.); Ermenistan açısından da ise 29 Ocak 1992 tarihli 735 sayılı karar (BM Genel Kurulu, “S/RES/735(1992),” *United Nation Digital Library*, 29 Ocak 1992, <https://digitallibrary.un.org/record/136238>.)

BM Genel Kurulu da iki devleti, herhangi bir kayıt getirmeksizin yerleşik uygulama çerçevesinde 2 Nisan 1992 tarihinde üyeliğe kabul etmiştir.⁵

Öte yandan, Ermenistan'ın uzun süredir Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesine yönelik devam eden operasyonları, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından iki ay sonra yoğunlaşmış; söz konusu askeri saldırılar 26-27 Şubat 1992'de Hocalı'da katliama dönüşmüştür. Bu katliam bazı devletler tarafından soykırım olarak da nitelendirilmiştir.⁶ Bu arada, devam etmekte olan Dağlık Karabağ savaşı ile ilgili olarak, Güvenlik Konseyi'nin 1993 yılında aldığı dört karardan ilki ancak Nisan 1993'te kabul edilebilmiştir.⁷

Azerbaycan'ın ülke bütünlüğüne saldırı niteliğini taşıyan ve ayrıca daha geniş çapta bölgesel barışı da tehdit edecek boyutlara ulaşan Dağlık Karabağ uyuşmazlığı ile ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi, özellikle, 1993 yılında kabul ettiği dört kararla (*Resolutions*), bir yandan, Dağlık Karabağ'daki silahlı çatışmaların sona erdirilerek, Azerbaycan'ın ülke bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığına dayalı barışçı bir çözüme gidilmesi koşullarının sağlanması, diğer yandan da, bu çerçevede ulaşılabilecek çözüm yollarının uyması gereken koşulların belirlenmesi amaçlanmıştır.⁸

Özellikle 12 Kasım 1993 tarihli ve 884 sayılı kararda, sorunun barışçı yollarla çözümlenmesi çağrısının ötesinde, Azerbaycan'ın egemenlik haklarını ve ülke bütünlüğünü tehdit eden Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde, Azerbaycan'ın ülke bütünlüğü yeniden teyit edilmiş (*reaffirming*), ayrıca sınırların dokunulmazlığı ilkesi konusunda da “güç kullanarak ülkenin genişletilmesinin kabul edilemeyeceği”⁹ vurgulanmıştır.

5 Bkz. Azerbaycan açısından 2 Mart 1992 tarihli ve 46/230 sayılı BM Genel Kurul kararı; Ermenistan açısından ise 2 Mart 1992 tarihli ve 46/227 sayılı BM Genel Kurul kararı (BM Genel Kurulu, “Forty-six Session,” 2 Mart 1992

<https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/UNMembers%20ARES%2046%20230.pdf>.) Bu kararlarda da görüldüğü gibi, BM Genel Kurulu, bu arada devam eden savaş ve Hocalı katliamından bir ay gibi çok kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen Ermenistan'ın üyeliğini tamamen teknik, usulen bir kararla kabul etmiştir.

6 Soykırım olarak nitelenmiş olan devletler: Azerbaycan, Meksika, Pakistan Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Bosna Hersek, Peru, Honduras, Sudan. Ayrıca ABD'nin Massachusetts, Texas, New Jersey, Arkansas, Oklahoma, Tennessee, Pennsylvania, Batı Virginia, Connecticut, Florida, Arizona, Utah Eyaletleri de Hocalı olaylarını katliam olarak nitelenmiştir. (Kaynak: Wikipedia.)

7 BM Güvenlik Konseyi, S/RES/822 (1993), 30 Nisan 1993, <http://unscr.com/en/resolutions/822>.

8 30 Nisan 1993 tarihli, 822 sayılı karar, 29 Temmuz 1993 tarihli 853 sayılı karar, 14 Ekim 1993 tarihli 877 sayılı karar, 12 Kasım 1993 tarihli ve 884 sayılı karar.

9 “...the inviolability of international borders and the inadmissibility of the use of force for acquisition of territory.” (BM Güvenlik Konseyi, S/RES/822 (1993), 12 Kasım 1993, <http://unscr.com/en/resolutions/884>.)

Bu bakımdan, söz konusu kararlar, Dağlık Karabağ uyuşmazlığını sona erdirmemekle birlikte, gerek Alma-Ata Bildirisi'ndeki gerek Azerbaycan ve Ermenistan devletlerinin BM'ye kabul edilmeleri aşamasında var sayılan temel ilkelerden herhangi bir sapma “niyetinin” bulunmadığını teyit etmiştir.

1) Minsk Grubu: BM İlkelerinin Görecelileşmesi

Dağlık Karabağ uyuşmazlığının çözümünde, BM Güvenlik Konseyi'nin 1993'te kabul etmiş olduğu dört kararın öngördüğü, ülke bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı konusunda güvenceler içeren çözüm çerçevesinin sonraki yıllarda hukuksal katılığını ve bir yerde, siyasal güncelliğini önemli ölçüde yitirmiş olduğu izlenimini veren bazı gelişmelerin kaydedildiği görülmektedir.

Şöyle ki, Dağlık Karabağ sorunu hakkında barışçı çözüm formülleri üretmek ve iki devlet arasındaki diyalogu, bu çözüm önerileri üzerinde odaklaştırabilmek hedefi çerçevesinde 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) kapsamında Minsk Grubu olarak anılan bir siyasal diyalog platformu kurulmuştur.

AGİT'in 1992 Helsinki toplantısında oluşturulan söz konusu diyalog platformunun ilk versiyonunda üç ayrı üyelik kategorisi yer almaktadır:

- Uyuşmazlığa taraf olan Azerbaycan ve Ermenistan,
- ABD, Rusya ve Fransa,
- Aralarında Türkiye'nin de yer aldığı Almanya, Belarus, İtalya, Finlandiya, Hollanda, Portekiz ve İsveç'ten oluşan bir üçüncü grup.

Ancak, Grubun kompozisyonu 1994'te AGİT Budapeşte Zirvesi'nden itibaren önemli bir değişikliğe uğramıştır. Bu tarihten itibaren ABD, Rusya ve Fransa Grubun Eş Başkanları (*Co-Chairs*) olarak görevlendirilmiştir. Bu alt grup, Minsk Grubu adına açıklamalarda bulunma görevini üstlenmiştir.

Görüldüğü üzere, Budapeşte Zirvesi'nden sonra Grubun içinde belirli bir “hiyerarşik” “düzen” oluşturulmuş, Eş Başkanlar alt grubu siyasal önem ve ağırlığıyla daha güçlü bir hiyerarşik görünürlük kazanmıştır. Günümüzde de, Grubun açıklamalarını bu grup kaleme almaktadır.

Minsk Grubu'nun “kuruluş” aşamasında, genel olarak, Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollarla çözülmesi konusuna ağırlık verilmiş, buna

karşılık, bu hedefe ulaşmak için hangi ilkelere dayanılacağı ve hangi usullerin uygulanacağı konusunda belirli bir “şema” öngörülmemiştir. Esasen, Grubun, taraflar arasındaki çatışmaların durdurulması ve genel olarak, uyuşmazlığın görüşmelerle sona erdirilmesinin ötesinde, Güvenlik Konseyi’nin 1993’te kabul etmiş olduğu kararlardaki ilkelere uymak gibi “açık” bir “görev talimatı” da bulunmamaktadır.

Oysa AGİT çerçevesinde oluşturulmuş olması itibariyle, Minsk Grubu’nun görev talimatında, devletlerin ülke bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı gibi evrensel devletler hukuku ilkelerinin ve bu alanda somut “yönlendirmeler” geliştirmiş olan BM organlarının kararlarının göz ardı edilmemesi, aksine, uluslararası barışın korunmasının söz konusu olduğu durumlarda özellikle vurgulanması gerekirdi. Bu yaklaşımın, sadece Dağlık Karabağ uyuşmazlığı açısından değil, BM sisteminin inandırıcılığı açısından da önem taşıdığı göz ardı edilmemelidir.

Bu çerçevede, Avrupa Birliği Konseyi’nin de 22 Mayıs 1992 tarihli açıklamasında, devletlerin siyasi hedeflerine ulaşmak için diğer devletlerin ülke bütünlüğüne yönelik eylemleri AGİT’in ilke ve taahhütlerine aykırı olduğu ve bu nedenle kınandığı belirtilmiştir.¹⁰

AGİT tarafından oluşturulan çeşitli belgelerde de Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili olarak BM ilkelerinden uzaklaşmaya yönelik bu eğilimin devam ettirilmeye çalışıldığı gözlenmektedir.

Nitekim AGİT’in 1996 Lizbon Zirvesi’nde kabul edilen belgede Güvenlik Konseyi’nin 1993 kararlarıyla Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin olarak belirlenmiş temel BM ilkelerinden köklü biçimde uzaklaşmıştır.

Belgede, Dağlık Karabağ için önerilen “statünün” temel özellikleri olarak; Dağlık Karabağ’ın “*müstakbel*” statüsü için “*Azerbaycan içinde self-determinasyona dayalı en yüksek özyönetim*” öngörülen bir anlaşma önerisinde bulunulmuştur.¹¹ Bu öneri, devletler hukuku açısından belirli bir hukuksal temeli olmayan yanıltıcı bir formül sayılabilir:

- 1) Her şeyden önce “metinde” yer alan “self-determinasyon ve “özyönetim” kavramları devletler hukuku bakımından farklı ön koşullara dayanan bir statüye tekabül etmektedir.

10 Roland Rich, “Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union,” *EJIL* 4 No. 1, (1993): s. 63.

11 “*..legal status of Nagorno-Karabakh defined in an agreement based on self-determination which confers on Nagorno-Karabakh the highest degree of self-rule within Azerbaijan..*” AGİT Lizbon Belgesi, 1996, Annex 1, s. 15.

- 2) Ayrıca, self-determinasyon tanındıktan sonra, bu statünün Azerbaycan sınırları içinde kalacak bir “yönetim” olarak şekilleneceğinin hiçbir güvencesi de yoktur.
- 3) En geniş “özyönetimi”, ayrıca, Dağlık Karabağ’a kaçınılmaz olarak, başka devletlerin de destekleyebileceği bir görünürlük kazandıracaktır. Bu durumda ise, söz konusu bölgenin ileride uluslararası bir süjelik arayışına girişmeyeceğinin güvencesi de yoktur.

1996’daki Lizbon Belgesi’ne ek olarak, Minsk Grubu’nun 2007 yılındaki Madrid toplantısının sonunda yapılan açıklamada, self-determinasyonla birlikte, Helsinki Nihai Belgesi’ne ve bu Belge’de yer alan ilkelere de atıfta bulunmaktadır.¹²

Helsinki Nihai Senedi’nin gerek hukuksal niteliği, gerek içerdiği ilkeler açısından, uyulması gereken ilkelerin, daha önce BM kararlarıyla belirlenmiş olan Dağlık Karabağ uyuşmazlığının çözümünde ön plana çıkarılmasını gerektirecek bir güncelliği ve özellikle, hukuksal ağırlığı olabileceği düşünülemez.

Doğu-Batı bloklaşmasının yumuşatılması çerçevesinde 1975’te Helsinki’de toplanan Konferansın diplomatik önemi tartışılmamakla birlikte, Nihai Belgenin bağlayıcılığı kesin değildir.¹³ Belgede sıralanmış olan ilkelerden her birinin değişik hukuksal uygulanma koşulları ve hatta hukuksal değeri olabileceği göz ardı edilmemelidir. Buna karşılık, Grup, 2019’da bu belgeye atıfta bulunmaya devam etmiştir.¹⁴

Günümüzde, Helsinki Nihai Senedi’nin bağlayıcı olmadığı ve dolayısıyla, normatif açıdan, Minsk Grubu açıklamalarında bu konuda yer alan ilkelerin, sırf bu metinde yer almış olduğu gerekçesiyle bağlayıcılık kazanamayacağı kabul edilmektedir.¹⁵

Bir yazarın belirtmiş olduğu gibi, söz konusu Belge bir uluslararası antlaşma (*treaty/traité*) niteliğini taşımamakta, Doğu/Batı blokları arasında barışın

12 AGİT Minsk Grubu, Madrid Belgesi, 2007.

13 Peter van Dijk, “The implementation of the Final Act of Helsinki, The Creation of New Structures in the Involvement of Existing Ones.” *Michigan Journal of International Law* 10, 1989: s. 114. Bu değerlendirmesinde yazar, yeni normlardan değil, yeni yapılanmalardan söz etmektedir.

14 AGİT Minsk Grubu, “Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group on the Upcoming Meeting of President Aliyev and Prime Minister Pashinyan,” *AGİT Resmi Sayfası*, 9 Mart 2019, <https://www.osce.org/minsk-group/413813>.

15 Pieter van Dijk, “The Implementation of the Final Act of Helsinki: The Creation of New Structures in the Involvement of Existing Ones,” *Michigan Journal of International Law* 10, 1989: s.114.

gerçekleştirilebilmesine ve en azından “kamplar” arasındaki bloklaşmanın bir dereceye kadar yumuşatılması konusunda ulaşılan bir “konsensüs”ün yapılaştırılmasına yönelik bir “program” niteliğindedir.¹⁶

Dolayısıyla Minsk Grubu’nun çalışmalarında, belirtilen metinlerden yola çıkılarak BM ilkelerinin Dağlık Karabağ hususunda göz ardı edilmesi ve görecelileştirilmesi, uyuşmazlığın çözüm parametrelerini hukuksal çerçeveden uzaklaştırmakta ve bu durum sorunun barışçıl çözümüne katkı sağlamamaktadır.

2) Minsk Grubu’nun Çözüm Arayışı: “Ortak Devlet” Formülü ve Devam Eden Görecelilik

Self-determinasyon formülünü gündeme getiren 1996’daki AGİT Lizbon Zirvesi’nden iki yıl sonra, Minsk Grubu, Dağlık Karabağ sorununun, bir “Ortak Devlet” (*Common State*) formülü çerçevesinde çözümlenmesini önermiştir.¹⁷

“Ortak Devlet” önerisinin, aslında, Lizbon Belgesi ile Minsk Grubu’nun gündemine yerleşmiş olan self-determinasyon formülünün bir varyasyonu olarak algılanması gerektiği düşünülmektedir.

Beş sayfalık “Ortak Devlet” formülünde yer alan ilke ve düzenlemelerden, kanaatimizce, aşağıdakiler önem taşımaktadır:

- “Devlete” dönüştürülecek olan Dağlık Karabağ bölgesi Azerbaycan sınırları içinde yer alacaktır.¹⁸
- Azerbaycan ile Ermenistan aralarında imzalayacakları bir anlaşma ile Azerbaycan ile Dağlık Karabağ’ın sorumluluk alanlarını ve bu çerçevedeki gerekli yetki devirlerini belirleyeceklerdir.
- Dağlık Karabağ, ticaret, kültür, bilim, spor ve insancıl konular alanlarında üçüncü devletler ve uluslararası örgütlerle doğrudan (*direct*) ilişki kurmak ve bunların nezdinde temsilci bulundurmak hakkına sahip olacaktır. Ayrıca, Dağlık Karabağ’daki siyasi partiler ve sosyal kuruluşlar da yabancı ülkelerdeki benzer kuruluşlarla ilişki kurabileceklerdir.

16 Jean-François Prevost, « Observations sur la Nature Juridique de l’Acte Final d’Helsinki », *AFDI*, 1975. Özellikle bkz. s.139 ve 150.

17 Resmi olmayan çeviri için bkz.: “Minsk Group Proposal (Common State Deal)”, Kasım 1998, *Nagorno-Karabakh: Documents, Resolutions and Agreements*, 2014, <https://www.legal-tools.org/doc/f2c2f3/pdf/>.

18 Kurulması önerilen yeni birim “a state territorial formation in the form of a Republic” olarak tanımlanmıştır.

- Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın yabancı devletlerdeki büyükelçilik ve konsolosluklarında temsilci bulundurmaya hakkına sahip olacaktır.

Gerçek bir “Ortak Devlet”ten çok, devlet içinde devlet kurulmasına yönelik bu “öneride”, ileride Dağlık Karabağ “yönetiminin” doğrudan ya da başka vesilelerle, dolaylı olarak, düzenleyeceği bir referandumla Ermenistan’a bağlanmayacağı konusunda herhangi bir güvence de öngörülmemektedir.

Belirli bir devletler hukuku ilkesine dayanmadığı gibi, ulusal, uluslararası ya da bölgesel bir “iradenin destekleyici girişimlerinin” yokluğunun bu tür bir “ülkesel montajın” sürdürülebilir olamayacağına bilincine varılmış olacak ki, Minsk Grubu’nun sonraki açıklamalarında, bir yerde, devlet içinde devlet kurulmasını öngören bu “öneriye” artık atıfta bulunulmamaktadır.

Buna karşılık, üzerinde ısrarla durulan ve bazı yan ilkelerle de çerçevelenen self-determinasyon ilkesi, Minsk Grubu’nun vazgeçilmeyen çözüm parametresi olarak kalmaktadır. Nitekim ABD’deki *United States Institute of Peace*’in 1998 yılı raporunda, çeşitli yan ilkelerle de desteklenmiş olan self-determinasyon kavramı uyuşmazlığın çözümünde sabit bir araç ve hedef olarak takdim edilmektedir:

“Bu toprak bütünlüğü meselesi ulusal self-determinasyon ile özerkliği bir araya getirmelidir.¹⁹”

Diğer bir deyişle, bu öneriye göre Azerbaycan’ın ülke bütünlüğünün güvence altına alınabilmesi, ancak Dağlık Karabağ’ın ulusal self-determinasyonu ile birlikte değerlendirildiği takdirde mümkün olacaktır. Doğal olarak, bu tür bir yaklaşımın sadece BM Güvenlik Konseyi’nin 1993 kararlarını değil, devletler hukukunun temel ilkelerini de izafileştirdiği söylenebilir.

Ayrıca, bu yaklaşımın dayandığı “*ulusal self-determinasyon*” kavramı, Dağlık Karabağ nüfusunu ayrı bir “ulus” olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir. Ancak, bu tür bir yaklaşımın tarihsel, siyasal ve hukuksal gerçekler açısından da yanlış bir tanımlama olacağı açıktır. Esasen gerek BM organları, gerek ilgili devletler ya da Minsk Grubu bu tür bir “tanımlamayı” ileri sürmemiştir.

19 Orijinal metinde “*This matter of territorial integrity must be brought together with national self-determination and self-government*” şeklinde ifade edilmektedir. (Patricia Carley, “Nagorno-Karabakh: Searching for a Solution,” *A United States Institute of Peace, Roundtable Report*, No. 34, 1998: s.27.)

3) BM Genel Kurulu'nun Dağlık Karabağ Sorununun Çözümüne İlişkin Çizdiği Çerçeve: 14 Mart 2008 tarihli ve 62/243 sayılı Karar

Dağlık Karabağ uyuşmazlığına çözüm arayışı sürecinde kaydedilen bu olumsuz gelişmeleri değerlendiren BM Genel Kurulu 2008'de gayet kapsamlı bir karar kabul ederek uyulması gereken ilkeleri sıralamış, önemli ölçüde de Güvenlik Konseyi'nin 1993'te kabul etmiş olduğu kararlarda yer alan ilkeleri tekrarlamıştır.

Ancak Genel Kurul, bununla yetinmeyerek, ortaya çıkan olumsuz gelişmelere dikkat çekmiş, ayrıca, bazı önlemlerin acilen alınmasını da istemiştir. Bu çerçevede, özellikle, aşağıdaki hususları vurgulamıştır²⁰:

- **Kararın ikinci işlem paragrafında** Genel Kurul, Ermenistan'ın işgal etmiş olduğu Azerbaycan topraklarındaki askerlerini derhal (*immediate*), tamamen (*complete*) ve koşulsuz (*unconditional*) olarak geri çekmesini istemektedir (*demands*).
- **Kararın beşinci işlem paragrafında**, Azerbaycan topraklarının işgalini hiçbir devletin tanımaması gerektiğine (*shall not recognize*) dikkat çekmektedir.
- **Kararın altıncı işlem paragrafında**, Minsk Grubu'nun uluslararası arabuluculuğunu desteklediğini belirtmekle birlikte, Grubun önereceği çözümün devletler hukukunun norm ve ilkelerine uygun olması (*in compliance with the provisions stipulated above*) gerektiğini vurgulamaktadır.

Minsk Grubu'nun 1996 yılından itibaren, uyuşmazlığın self-determinasyon ilkesinin uygulanmasıyla çözümlenmesine yönelmiş olmasına karşılık, BM Genel Kurul kararında self-determinasyon ilkesine atıfta bulunulmaması belirleyici önem taşımaktadır.

Ayrıca, Genel Kurul'un Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki askerlerini geri çekmesini istemiş olması da somut ve acil bir önlem talimatı sayılmalıdır.

Öte yandan, Genel Kurul'un işgalin hiçbir devlet tarafından tanınmamasını talep etmesi de sadece ilgili devletler açısından değil, tüm BM üyesi devletlere yönelik bir talimat olarak kabul edilmelidir.

20 BM Genel Kurulu, "A/RES/62/243," Birleşmiş Milletler Resmi İnternet Sitesi, 14 Mart 2008, <https://undocs.org/en/A/RES/62/243>.

BM Genel Kurulu'nun bu kararı, self-determinasyon ilkesinin Dağlık Karabağ uyuşmazlığında uygulanmasını haklı gösterecek hiçbir koşulun bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Bu husus, self-determinasyon hakkının kullanılabilmesi konusunda aşağıda değinilecek olan BM organları ile Uluslararası Adalet Divanı (UAD) çerçevesinde geliştirilmiş olan koşullar açısından belirleyici önlem taşımaktadır.

Öte yandan, Minsk Grubu'nun, BM Genel Kurulu'nun Dağlık Karabağ uyuşmazlığının çözüm çerçevesini belirleyen 14 Mart 2008 tarih ve 62/243 sayılı kararıyla ilgili resmi bir açıklama ya da değerlendirmesi bulunmamaktadır.

4) Minsk Grubu'nun Çözüme Yönelik Mevcut Eğilimi: 9 Mart 2019 tarihli Açıklama

Minsk Grubu'nun Eş Başkanları'nın 9 Mart 2019 tarihli açıklamasında, ülke bütünlüğü (*territorial integrity*), zikredilmekle birlikte, söz konusu ilkenin ne şekilde, hangi süreç çerçevesinde uygulanacağı konusunda tereddüt uyandıracak ifadeler yer almaktadır.²¹

Grup açıklamasındaki ifadelerden, metinde zikredilen ülke bütünlüğü ilkesinin aslında “kısmen” uygulanmasının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu metinde Azerbaycan'a geri verilmesi söz konusu olan Dağlık Karabağ değil, bu bölgenin etrafındaki topraklardır.

Ayrıca söz konusu “geri verme” eylemi, ülke bütünlüğü ilkesine uyulması anlamında değil, daha çok “geçici” bir sınır revizyonundan ibaret olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Metnin devamında ise, nihai çözüme ulaşıncaya kadar, Dağlık Karabağ için güvenliği ve ayrıca, özyönetimi (*self-governance*) sağlayacak bir ara statü (*interim status*) öngörülmektedir.

Minsk Grubu'nun açıklamasındaki “ara statü” projesinde özyönetim öngörülmekle birlikte, nihai çözümün, ne Güvenlik Konseyi'nin kararları ışığında Azerbaycan'a geri verilmesi, ne de içeriği belirsiz bir self-determinasyon statüsü anlamını taşımaktadır.

21 AGİT Minsk Grubu, “Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group on the Upcoming Meeting of President Aliyev and Prime Minister Pashinyan,” *AGİT Resmi Sayfası*, 9 Mart 2019, <https://www.osce.org/minsk-group/413813>.

Zira aynı paragrafın devamından, “özyönetimin” de nihai çözümü oluşturmayacağı, Dağlık Karabağ’ın nihai statüsünün bir referandumla belirleneceği anlaşılmaktadır.²² Diğer bir deyişle, gerek Güvenlik Konseyi’nin 1993 tarihli kararları, gerek BM Genel Kurulu’nun 2008’de aldığı ve işgal edilen toprakların geri verilmesini ve ayrıca, Dağlık Karabağ’da meydana gelen ülkesel değişikliklerin tanınmamasını isteyen BM Genel Kurulu kararının bir kere daha göz ardı edildiği anlaşılmaktadır.

Üç büyük devletin Eş Başkanları’nın konuya ilişkin açıklamalarında, Minsk Grubu’nun, kısa sürede çatışmaların önlenmesine yönelik yatıştırıcı bir söylem geliştirmeye çalıştığı, daha uzun sürede ise, Dağlık Karabağ’da self-determinasyon ilkesine dayalı bir çözüme yönelmiş olduğu sonucu çıkarılabilir.

Öte yandan, açıklamada yeniden Helsinki Nihai Senedi’ndeki ilkelere de yer verilmesi ilginçtir. Söz konusu Senedin, Doğu-Batı “antagonizminin” keskin olduğu yetmişli yılların ortalarında siyasal önem ve değerinin yüksek olduğu kabul edilmekle birlikte, yukarıda da belirtildiği üzere söz konusu belgenin hiçbir zaman bağlayıcı bir “antlaşma” niteliğini taşımamış olduğu da açıktır.²³

Self-determinasyon ilkesi konusunda gerek BM organlarının kararları ve özellikle, gayet kapsamlı, ayrıntılı bildirimleri, gerek, ayrıca, UAD’nin içtihatları ışığında tartışılmayacak bir hukuksal açıklık ve uygulanabilirlik anlayışına ulaşılmışken, Helsinki Nihai Senedi’ndeki daha çok “katalog” düzeyinde kalan “ilkelerin”, basit bir referansla uygulanabilir olabileceğini kabul etmek, devletler hukuku normları ve yorum kuralları açısından mümkün değildir.

Yirmi yılı aşkın bir süreden beri, konuya dair temel BM ilkelerinden uzaklaşarak self-determinasyon tezi üzerinde odaklanmış bulunan Minsk Grubu’nun barışçı çözüm arayışlarına rağmen, bölgedeki barışı kesinlikle sağlamış olduğu da söylenemez. Nitekim Grup, Ermenistan’ın 2-5 Nisan 2016 tarihlerinde “Dört Gün Savaşı” olarak tanımlanan bir silahlı çatışma başlatmasını da önleyememiştir.²⁴

22 “...future determination of the legal status of Nagorno-Karabakh through a legally binding expression of will.” (AGİT Minsk Grubu, “Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group on the Upcoming Meeting of President Aliyev and Prime Minister Pashinyan,” *AGİT Resmi Sayfası*, 9 Mart 2019, <https://www.osce.org/minsk-group/413813>.)

23 Jean-François Prévost, *Observations sur la Nature Juridique de la Conférence sur la Sécurité et la Coopération en Europe*, AFDI 1975, p.152. Yazara göre, Senet, siyasi iradelerin testi olarak yorumlanmalıdır. Jordan Paust, *Legal Aspects of the Final Act of Helsinki* s.56 <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3646&context=lcj>; Peter Van Dijk, “The Final Act of Helsinki – Basis for a Pan-European system?,” *Netherlands Yearbook of International Law*, 7 Temmuz 2009, s. 53-70.

24 Bu konuda bkz. Turgut Kerem Tuncel, “Karabağ’da Yaşanan 4 Gün Savaşı’nın Kısa bir Değerlendirmesi,” *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 14 Nisan 2016, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/KARABAG-DA-YASANAN-4-GUN-SAVASI-NIN-KISA-BIR-DEGERLENDIRMESI>.

Minsk Grubu'nun çatışmadan iki ay sonraki açıklamasında ise, uyuşmazlığın barışçı yollarla çözümlenmesi konusundaki taahhütlerini yinelemekle yetinilmiştir.²⁵

B) Self-Determinasyon İlkesinin Dağlık Karabağ Uyuşmazlığında Uygulanabilirliği

Gerek BM organlarının kararları, gerek UAD'nin belirli davalar çerçevesinde yapmış olduğu inceleme ve analizler, önceleri siyasal bir mesaj ya da propaganda amaçlı bir kavram olarak algılanabilmiş olan self-determinasyon ilkesini, belirli ve özellikle, sınırlı siyasal ve hukuksal durumlarda uygulanabilecek bir kavrama dönüştürülmüştür.

Dağlık Karabağ'ın bu çerçevede, self-determinasyona tabi olup olamayacağına değerlendirilmesinde iki kademeli bir incelemeye gidilmelidir:

- 1) Dağlık Karabağ uyuşmazlığının özelliklerini taşıyan bir çerçevede self-determinasyon ilkesinin uygulanması devletler hukuku açısından empoze edilebilir mi?
- 2) Dağlık Karabağ'ın kendi içindeki askeri, siyasal ve ekonomik koşullar bakımından, bu bölgeye tanınabilecek self-determinasyonu sürdürebilecek bağımsız ve özgün bir iradeye sahip olduğu savunulabilir mi?

Birinci sorunun yanıtlanabilmesi için devletler hukuku alanında self-determinasyon ilkesinin uygulanması konusunda geliştirilmiş olan ilkelerin incelenmesi, ikinci soru ise, söz konusu koşulların Dağlık Karabağ uyuşmazlığına uygulanabilirliğini araştırmak gerektirecektir.

1. Self-determinasyon İlkesinin Devletler Hukuku'nda Uygulanma Koşulları

Self-determinasyon ilkesinin uygulanabilmesinin koşullarının ortaya konulabilmesi için, bir yandan, BM organlarının konuya ilişkin bildirimlerinin, diğer yandan da, UAD'nin konu hakkındaki kararlarının incelenmesi gerekmektedir.

²⁵ “..The Ministers reaffirmed their commitment to a peaceful resolution of the Nagorno-Karabakh conflict..” (“Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group,” *AGİT Resmi İnternet Sitesi*, 3 Haziran 2016, <https://www.osce.org/mg/244441>.)

1.1. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1514 (XV) sayılı Bildirisinin Uygulanma Koşulları ve Sınırları

Sömürge sistemini, devletler hukuku uygulamasında sona erdirmeye yönelik olarak 8 Aralık 1960 tarihli ve 1514(XV) sayılı BM Bildirisi, kabul edilmesinden bu yana altmış yıla yakın bir sürenin geçmiş olmasına rağmen, günümüzde de uygulanabilirliğini sürdürmektedir.

Nitekim UAD'nin 25 Şubat 2019 tarihli istişari nitelikteki kararı (*Advisory Opinion*) BM Şartı'nın özerk olmayan ülkelerle ilgili 73. maddesinin ve dolayısıyla, BM Genel Kurulu'nun 1514(XV) sayılı Bildirisi'nin günümüzde de uygulanma "alanları" olabileceğini ortaya koymaktadır.²⁶

UAD, bu kararında İngiltere'nin, Hint Okyanusu'ndaki Chagos Adaları üzerindeki sömürge rejimini mümkün olduğu kadar kısa sürede (*rapidly as possible*) tamamen sona erdirmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁷

UAD daha da ileri giderek, sömürge rejimlerinin sona erdirilmesine ilişkin BM Şartı ve BM Genel Kurulu'nun 1514(XV) Bildirisi'ne rağmen İngiltere'nin Chagos Adalarındaki yönetimini sürdürmüş olmasını bir haksız fiil (*wrongful act*) olarak nitelendirmiştir.²⁸

Ayrıca, UAD kararından üç ay sonra, BM Genel Kurulu'nda 22 Mayıs 2019 tarihinde kabul ettiği kararla, İngiltere'nin Chagos Adaları'ndaki sömürge yönetimini 6 ay içinde kayıtsız şartsız (*unconditionally*) sona erdirmesini istemiştir.²⁹

UAD'nin sömürgecilik dönemi ile bağlantılı Chagos Adaları kararının, hiçbir zaman "sömürge" statüsünde olmamış Dağlık Karabağ açısından BM Genel Kurulu'nun 1514(XV) sayılı kararın çerçevesinde self-determinasyon kuralının uygulanması yönünde emsal teşkil etmesi söz konusu olamaz.

26 "Legal Consequences of the separation of the Chagos Archipelago From Mauritius in 1965," *ICJ*, 21 Şubat 2019, <https://www.icj-cij.org/en/case/169>.

27 İbid. par. 182 "...In response to Question b) of the General Assembly, relating to the consequences under international law that arise from the continued administration by the United Kingdom of the Chagos Archipelago, the Court concludes that the United Kingdom, has an obligation to bring to an end its administration of the Chagos Archipelago as rapidly as possible, and that Mauritius State must co-operate with the United Nations to complete the decolonization.."

28 İbid. par.177.

29 Genel Kurul'un bu kararı 116 lehte ve 6 çekimser oy ile kabul edilmiştir. Çekimser oy kullanmış olan devletler: ABD, Avustralya, İsrail, Macaristan, Maldiv Adaları ve İngiltere. ("A/RES/73/295," "Demands that the the United Kingdom .... withdraw its colonial administration from the Chagos Archipelago unconditionally within a period of no more than six months from the adoption of this resolution, thereby enabling Mauritius to complete the decolonization of its territory as rapidly as possible." BM Genel Kurulu, 17 Mayıs 2019.)

1514(XV) sayılı Bildiri'nin 6. paragrafı, ayrıca sömürge rejimlerinin sona erdirilmesi çerçevesinde girişilecek eylemlerin başka amaçlarla istismar edilmemesine yönelik açık bir "yasak" getirmiş olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu paragrafa göre:

"Bir ülkenin milli birliğinin ve ülke bütünlüğünün kısmen veya tamamen bozulmasını amaçlayan herhangi bir teşebbüs Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaç ve ilkeleri ile bağdaşamaz".

Ayrıca, bu madde ile yetinilmeyerek, Bildiri'nin 7. ve son paragrafında bir sınırlama/yasak daha getirmektedir:

"Bütün Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı'na, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne, bütün Devletlerin eşitliğine ve iç işlerine karışmama ve bütün halkların egemen haklarına ve ülke bütünlüğüne saygı esasına göre sadakatle harfiyen riayet edeceklerdir".

Sonuçta, UAD'nin istişari kararında, herhangi bir genel self-determinasyon kuralını değil, doğrudan BM Şartı'nın 73. maddesini ve BM'in 1514(XV) kararını uygulamış olması da önem taşımaktadır.

UAD, benzer bir yaklaşımı daha önce, Batı Sahra bölgesi ile bağlantılı Fas Krallığı ile Moritanya arasındaki uyuşmazlık hakkında, BM Genel Kurulu'nun talebi üzerine verdiği 18 Ekim 1975 tarihli istişari nitelikteki kararında (*Advisory Opinion*) da sergilemiştir.³⁰

UAD, her iki devletin Batı Sahra bölgesi ile bazı bağlantı ve ilişkileri olduğunu kabul etmiş, ancak ne Fas'ın ne de Moritanya'nın bölge ile ülkesel nitelikteki bir egemenlik bağlantısının (*territorial sovereignty*) bulunmadığı sonucuna varmıştır. Bu durumda, UAD'ye göre, Batı Sahra bölgesinin sömürge statüsünün self-determinasyonun uygulanmasını etkilemeyeceği sonucuna varmıştır.³¹

Bu iki UAD kararındaki ilkeler, daha önce de Güney Afrika'nın, Namibya üzerindeki mandasının BM Genel Kurulu'nun 1966'da aldığı 2145 sayılı kararla iptal edilmiş olmasına rağmen, Güney Afrika'nın Namibya'yı terk

30 "SAHARA OCCIDENTAL Advisory Opinion," *ICJ Reports*, 16 Ekim 1975, s.12, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/61/061-19751016-ADV-01-00-EN.pdf>.

31 "Thus the Court has not found legal ties of such a nature as might affect the application of resolution 1514(XV) in the decolonization of Western Sahara and, in particular, of the principle of self-determination through the free and genuine expression of the will of the people of the Territory Western Sahara, ibid para. 162."

etmemiş olmasıyla ilgili olarak 1970’te aldığı kararda da vurgulanmıştır. UAD, bu istişari nitelikteki kararında Güney Afrika’nın Namibya’yı terk etmesi gerektiği sonucuna varmıştı.³²

Bu çerçevede, Güvenlik Konseyi kararının uygulanması gerektiğini esas olarak almış olan UAD’nin Namibya kararının da belirleyici önem taşıyabileceği düşünülmektedir.

1.2. Self-determinasyon ve BM Genel Kurulu’nun 2625(XXV) sayılı Bildirisi

Self-determinasyon ilkesinin uygulanabilirliği konusundaki ikinci önemli metin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 24 Ekim 1970 tarihinde kabul etmiş olduğu 2625(XXV) sayılı “*Birleşmiş Milletler Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusunda Bildiri*”dir.

Bildiri ile eski sömürgelerin bağımsız devletlere dönüştürüldüğü dönemde, tüm BM üyesi devletler arasında uyulması gereken ilkelerin ayrıntılı biçimde belirlenmesi amaçlanmıştır.

Söz konusu Bildiri’de uluslararası alanda devletlerce uyulması gereken ilkelerin “ilerici biçimde gelişmesi ve yasa haline getirilmesi, ülke bütünlüğü ve devletlerin bağımsızlığına karşı güç kullanılmaması, uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi, devletlerin BM Şartı doğrultusunda işbirliğinde bulunmaları, halkların eşit hakları ve kendi geleceğini tayin etmesi, devletlerin mutlak eşitliği, devletlerin Şart doğrultusunda üstlenmiş oldukları yükümlülükleri iyiniyetle yerine getirmeleri yolunda çağrıda bulunmaktadır.

2625(XXV) sayılı Bildiri, klasik anlamda bir antlaşma olmamakla birlikte, egemen devletler arasındaki ilişkilerde uygulanması ve uyulması gereken ilkeler olarak kabul edilmektedir. Bir yazara göre, söz konusu ilkeler bağlayıcı olmamakla birlikte uyulması konusunda “teşvik edici” (*hortatory*) nitelikte sayılmalıdır.³³

Bildiri’nin en uzun maddelerinden biri olan “*Halkların eşit haklarına ve kendi geleceğini tayin etmesine ilişkin ilke*” başlığı ile düzenlenmiş olan bu maddenin

32 Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia Notwithstanding the Security Council (276)1970, par. 173.

33 Gaetano Arangio Ruiz, “The United Nations Declaration on Friendly Relations and the System of the sources of International Law,” *Sijtoff and Noordhoff*, 1979, s. 71, http://www.gaetanoarangioruiz.it/wp-content/uploads/2017/04/The_Concept_of_International_Law_and_the.pdf.

“dramatik” söylemine rağmen, içeriği incelendiğinde, çok daha dar kapsamlı olduğu söylenebilir.

Her şeyden önce 2625(XXV) sayılı Bildiri de, “halkların kendi geleceğini tayin etme” hakkı iki ön koşulla sınırlandırılmaktadır:

- a) Devletler arasında dostça ilişkileri ve işbirliğini ilerletmek,
- b) Sömürgeciliğe hızla son vermek amacı ile söz konusu halkların özgürce ifade edilmiş iradelerine saygı göstererek.

Bildiri’de yer alan bu ifadelerden, self-determinasyon hakkının temel “ideolojisinin” dostça ilişkilere ve işbirliğine dayandırıldığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan, Bildiri’ye göre, self-determinasyon hakkının temel “tarihsel” süjesi sömürge halklarıdır. Dolayısıyla bildiri Metinde, başka bir halk kategorisinin kişileştirilmemiş olması, sömürge olarak nitelendirilemeyecek “halkların” self-determinasyon haklarını ancak belirli istisnai durumlarda gündeme gelebileceğini ortaya koymaktadır.

Diğer bir deyişle, Bildiri’deki içerik ve anlamıyla, self-determinasyon ilkesinin muhatabı aslında herhangi bir halk değil, bazı istisnai koşulların ortaya çıkması halinde, bir halkın belirli bir devlete karşı dermeyeran edebileceği bir hak olarak algılanmalıdır.³⁴

Öte yandan, self-determinasyon hakkının kullanılmasının uygun olabileceği durumlarda dahi Bildiri’de ayrıntılı ve kesin sınırlamalar getirilmiştir. Şöyle ki:

“Yukarıda yer alan paragraflardaki hiçbir şey, yukarıda tanımlanmış bulunan halkların eşit hakları ve kendi geleceğini tayin etmesi ilkesine uygun olarak kendilerini yöneten ve böylece ırk, inanç ya da renk ayrımı yapmadan ülkede yaşayan bütün halkı temsil eden bir yönetimi bulunan egemen ve bağımsız Devletlerin toprak bütünlüğü ya da siyasi birliğini tamamen ya da bir kısmı ile parçalayacak ya da bozacak olan herhangi bir harekete izin veriyormuş ya da teşvik ediyormuş gibi yorumlanamaz.

34 « Halk » lardan farklı olarak etnik azınlıkları n self-determinasyon hakkına sahip olmadıkları konusunda bkz Dilaver Gassimov, “Le conflit arméno-azerbaïdjanais: L’impuissance ou l’indifférence de la communauté internationale?” *Guerres Mondiales et Conflits Contemporains* 2014/no. 24, s. 12; Félicien Lemaire, “La libre détermination des peuples, la vision du constitutionnaliste,” *Civitas Europa* 2014/1 No. 32, s.113-138.

Her Devlet, herhangi bir Devlet ya da ülkenin ulusal birliği ve ülke bütünlüğünü kısmen ya da tamamen bozma amacını güden her hareketten kaçınacaktır”.

Görüldüğü gibi Bildiri, self-determinasyon iddiaları hakkında iki bakımdan olumsuz bir ifade ile sınırlama getirmektedir: Bir yandan, self-determinasyon iddiasında bulunan bir “hareket”in bağımsız bir devleti parçalanmasına izin veriyormuş gibi yorumlanmaması, öte yandan da, devletlerin self-determinasyon iddialarını birbirlerine karşı ülke bütünlüklerini bozacak şekilde kullanmamaları gerektiği vurgulanarak, devletlere bu konuda iki yükümlülük getirmektedir.

Bildiri’deki bu ayrıntılı koşul ve kayıtlar eski sömürgecilikle bağlantılı ve 1514(XV) sayılı Bildiri çerçevesindeki uyuşmazlıklar dışındaki self-determinasyon iddialarının, ancak ağır ve yaygın insan hakları ihlalleri durumlarında ve özellikle, bir devletin ülke bütünlüğünü bozmak amacıyla **ileri sürülmemiş** olması kaydıyla dikkate alınabileceğini ortaya koymaktadır.

Doktrinde de, ancak olağanüstü baskıların (*in extreme cases of oppression*) söz konusu olduğu durumlarda uygulanabilecek self-determinasyon “onarımcı” (*remedial self-determination*) olarak nitelendirilmektedir.³⁵

Heidy Krüger, Dağlık Karabağ hakkındaki bir makalesinde, onarımcı self-determinasyon kavramının “dermeyan” edilebilmesi için hukuka aykırılık ve baskıların ağır, yoğun ve sistematik (*severe, massive and systematic*) olması gerektiğine dikkat çekmektedir.³⁶

Öte yandan, Marc Weller, eski sömürgelerle bağlantılı uyuşmazlıklar dışındaki ayrılıkçı uyuşmazlıklarda neredeyse sistematik olarak self-determinasyon uygulanmasını önermektedir.³⁷ Weller’in bu görüşü ancak 2625(XXV) sayılı Bildiri’nin “halkların kendi kaderini tayin etme hakkına ilişkin bölümünün, yukarıda belirtilen 7. paragrafındaki koşullar çerçevesinde değerlendirilebilir.

35 James Crawford, *The Creation of States in International Law*, Oxford University Press: 2007, s. 119; Heiko Krüger, “Nagorno –Karabakh, in Self-Determination and Secession in International Law,” Edited by Christian Walter, Antje von Ungern-Stenberg ve Kaavus Abushov, Oxford University Press 2014, s.422.

36 Krüger, Nagorno –Karabakh, in *Self-Determination and Secession in International Law*. s.223.

37 Marc Weller, “Settling Self-Determination Conflicts: Recent Developments,” *EJIL* Vol. 20 No.1, 2009, s.163.

1.3. UAD'nin 22 Temmuz 2010 tarihli Kosova Kararı

Kosova Geçici Özyönetimi'nin (*Provisional Institution of Self-Government of Kosovo*) 17 Şubat 2008 tarihinde, Sırbistan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesi konusundaki UAD'nin istişari nitelikteki kararı, gerek yargısal metodoloji, gerek vardığı sonuç açısından self-determinasyon tartışması kapsamında “ilginç” sayılabilir.³⁸

Kosova'nın “tek taraflı” olarak, Sırbistan'dan ayrılıp bağımsızlığını ilan etmesine ilişkin UAD'nin istişari nitelikteki (*Advisory Opinion*) 22 Temmuz 2010 tarihli kararının, bir yandan, UAD'nin izlemiş olduğu yorum yöntemi açısından, diğer yandan da, BM Genel Kurulu'nun 2625(XXV) sayılı Bildirisi'ndeki self-determinasyon kavramının uygulanması açısından tereddüt uyandırabilecek nitelikte olduğu kabul edilebilir.³⁹

BM Genel Kurulu, Kosova'nın “bağımsızlık” ilanının devletler hukukuna “uygun olup olmadığını” sormuş olduğu halde UAD, bağımsızlık ilanının devletler hukukuna uygun olup olmadığını ortaya koyacak somut fiil ve hukuksal gerekçeler sıralamak yerine, bu konuda yasaklayıcı bir kuralın bulunmadığını belirtmekle yetinerek, Kosova'nın Sırbistan'dan ayrılmasının hukuka aykırı olmadığı sonucuna varmıştır.⁴⁰

Oysa UAD, en azından, Kosova'nın içinde bulunduğu son derece güç, kritik sorunları sıralamış olan BM Güvenlik Konseyi'nin 10 Haziran 1999 tarihli 1244 (1999) sayılı kararını inceleyip değerlendirerek değişik bir sonuca varabilirdi.⁴¹

Öte yandan, bu denli kritik ve ayrıca, gelecekte “emsal” olarak algılanabilecek bir bağımsızlık ilanı karşısında, UAD'nin, BM Genel Kurulu'nun, özellikle, 2625(XXV) sayılı Bildirisi'ndeki ayrılıkçı hareketlere ilişkin önemli ve ayrıntılı düzenlemelerini de değerlendirmesi gerekirdi.

Güvenlik Konseyi'nin 1244(1999) sayılı kararında Kosova'da ciddi bir insani durumun oluştuğu (*grave humanitarian situation*), Kosova halkı aleyhine şiddet eylemleri işlendiği (*acts of violence against the Kosovo population*),

38 “Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo. Advisory Opinion.” *ICJ Reports*, 2010, s.403.

39 “...the Court considers that general international law contains no applicable prohibition of declaration of independence in Respect of declaration of independence” *ibid. par. 84.*

40 “...the Court considers that general international law contains no applicable prohibition of declaration of independence”. *Ibid 84*

41 “S/RES/1244” BM Güvenlik Konseyi, 10 Haziran 1999, [https://undocs.org/S/RES/1244\(1999\)](https://undocs.org/S/RES/1244(1999)).

BM Genel Sekreteri'nin 9 Nisan 1999'da Kosova'da bir insanî trajedi (*humanitarian tragedy*) yaşandığını belirtmiş olduğu vurgulanmıştır.⁴²

1244(1999) sayılı kararın giriş bölümünde olduğu gibi, işlem paragraflarında da “self-determinasyon”, “bağımsızlık” gibi terimlere rastlanmamakta, metindeki “*political solution*” çağrıştıracak ifadeler ise “*self governing*” ve “*self-administration* düzeyinde kalmaktadır. Bu terimlerden her birinin farklı içeriği ve uygulanma koşulları olduğu, ancak bağımsızlık ilanını kapsamadığı, aksine, açıkça zikretmiş olduğu çözüm alternatifleri ile yapılabilecek “tercihleri” sınırlandırmış olduğu ve bağımsızlık şikkını “dışlamış” olduğu kabul edilmelidir. Diğer bir deyişle, UAD kararında, Kosova'nın geleceği açısından kritik önemi bulunan 1244(1999) sayılı karar aşamasında, hiçbir zaman, bağımsızlık ilanı şeklinde bir self-determinasyon formülünün gündeme gelmemiş olduğu kesinlikle değerlendirilmemiştir.

Stefan Oeter, daha ileri giderek, Kosova'nın bağımsızlığını ilan ettiği tarihte, BM Güvenlik Konseyi'nin Yugoslavya'nın Kosova üzerindeki egemenliğinin devam ettiğini saptayan 1244(1999) sayılı kararının “yürürlükte” olduğunu vurgulamakta, Güvenlik Konseyi'nin söz konusu kararının artık hükümsüz (*obsolete*) olduğunu açıkça ya da yorum yoluyla ilan etmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.⁴³

Oysa böyle bir açıklamanın yokluğunda, UAD'nin, Kosova'nın bağımsızlık ilanın bir “ayrılma” (*secession*) niteliğini taşıyacağını dikkate alarak, bu niteliğiyle 2625(XXV) sayılı BM Genel Kurulu'nun Bildirisi'nde yer alan koşullara uygun olup olmadığının incelemesi gerekirdi.

Buna karşılık, UAD, 1244(1999) sayılı karardaki kıstaslardan da ayrılarak ve özellikle, Kosova'daki siyasi ve sosyal durumun bir analizini yapmaksızın, tek taraflı bağımsızlık ilanının devletler hukukuna uygunluğunu tescil etmiştir.

UAD'nin bu yüzeysel, mekanik yaklaşımını eleştiren Crépet-Daigremont'a göre, UAD, bağımsızlık ilanına ilişkin “tasarrufun” devletler hukuku açısından statüsünün niteliğini araştırmalıydı.⁴⁴

Öte yandan, UAD kararının, bir başka yönden yukarıda bahsedilen 2625(XXV) sayılı Bildiri'yi de tamamen dışlamadığı söylenebilir. Şöyle ki, UAD kararına göre, Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle, devletlerin ülke bütünlüğüne

42 Ibid..

43 Stefan Oeter, “Secession and the Role of the Security Council,” *The ICJ*, 2012, s.124.

44 Claire Crépet-Daigremont, “Conformité au droit international de la déclaration unilatérale d'indépendance relative au Kosovo,” *CIJ*, vol. 56, 22 Haziran 2010, s.241.

halel getirilemeyeceği kabul edilmekte, Helsinki Nihai Senedi'ne atıfta bulunarak, bu ilkenin devletler arasındaki ilişkiler düzeyinde kaldığına işaret etmektedir (*is confined*).⁴⁵

Bu tür bir argümanın, devletleri ülkeleri içindeki ayrılıkçı hareketlere karşı savunmasız bıraktığı açıktır. Oysa 2625(XXV) sayılı Bildiri'nin self-determinasyonla ilgili bölümünün yedinci paragrafında kesinlikle böyle bir sınırlama yer almamaktadır. İki paragraftan oluşan bu bölümün birinci paragrafı, ülke bütünlüğünü ve siyasi birliğini tehdit edebilecek “*herhangi bir hareket*”ten söz edilmekte, **ancak ikinci paragrafında** devletlerin aralarındaki ilişkilerde birbirlerinin ülke bütünlüğü ve siyasi birliğini tehdit edecek her hareketten kaçınmaları gerektiği belirtilmiştir. Bu yazım da, Bildiri'nin, devletin ülke bütünlüğünün birbirinden tamamen farklı iki durumda tehdit edilebileceğini ortaya koymaktadır.

UAD'nin bu yaklaşımı, özellikle, self-determinasyon hakkının “kullanılması” durumlarında devletin, Bildiri'nin self-determinasyonla ilgili 7. Paragrafındaki “yasak” tan yararlanamayacağı, izlenimini uyandırmaktadır. Diğer bir deyişle, bu tür bir durumda, ülke bütünlüğü ilkesi “mağdur” devlet tarafından ayrılıkçı harekete karşı değil, **ancak onu destekleyen bir devlete karşı** ileri sürülebilecektir. Bu tür bir yaklaşım Bildiri'nin de ötesinde, Birleşmiş Milletler Şartı'nın devletlerin ülke bütünlüğünü korunmasını öngören 2. maddesine de aykırıdır.

Sonuçta, UAD, bağımsızlık ilanı gibi, son derece ciddi sonuçlar doğurabilecek bir konuyu ayrıntılarıyla inceleyeceğine, “aksine kural yoksa uygundur” gibi, minimalist bir yaklaşım izlemiş, 2625(XXV) sayılı Bildiri'nin konuya ilişkin self-determinasyon ilkesi hakkındaki maddelerini yeterince incelememiştir.

Öte yandan, UAD'nin, eski Yugoslavya'da 90'lı yıllarda yaşanmış olan trajik olayları yeniden yargısal bir kararla gündeme getirmemek kaygısıyla da 2625(XXV) sayılı Bildiri'nin uygulanmasında siyasal isabet görmemiş olabileceği de akla gelmektedir. UAD, 2003'ten beri Avrupa Konseyi üyesi olan, AB üyeliği sürecini de başlatmış olan Sırbistan'ın geçmişte, etnik temizlik ve yine başka bir UAD kararıyla belirlendiği üzere Srebrenitsa'da soykırım işlemiş olduğunun yeniden gündeme getirilmemesi kaygısıyla, basit, mekanik bir yorumla yetinmeyi tercih etmiş olabileceği de akla gelmektedir.⁴⁶

45 Accordance with international law, *ibid.*, s. 80.

46 Nitekim AB Komisyonu, UAD kararından iki ay sonra 26 Ekim 2010'da Sırbistan'ın üyelik başvurusunu incelemeye başlamış, 12 Ekim 2011'de de Sırbistan'ın AB üyeliğini resmen tanımıştır. AB Konseyi de, Fransa, İtalya ve Avusturya tarafından hazırlanan bir raporu dikkate alarak 1 Mart 2012'de Sırbistan'ın adaylığını resmen tanımıştır. Oysa UAD 2625(XXV) Bildirisi'ni gerekçe olarak göstermiş olsaydı, Sırbistan'ın 90'lı yıllardaki in san hakları ihlallerini bağımsızlık ilanınin gerekçesi olarak göstermesi gerekecekti.

2. Dağlık Karabağ Açısından Self-determinasyon Tezlerinin Geçerliliği

2.1. Self-Determinasyona İlişkin Koşullar

Minsk Grubu'nun 1996'daki Lizbon toplantısından itibaren dönemsel açıklamalarında (*statemens*) Dağlık Karabağ sorununun çözümünde self-determinasyon ilkesi temel çözüm olarak önerilmektedir. Her ne kadar, bu açıklamalarda başka önerilere de yer veriliyorsa da, bu öneriler, kesinlikle, self-determinasyonun alternatifi olmayıp, self-determinasyonu tamamlayıcı ve destekleyici yan koşullar düzeyinde kalmaktadır.

Ayrıca söz konusu açıklamalarda, Azerbaycan'ın ülke bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığını temel çözüm parametreleri olarak belirlemiş olan Güvenlik Konseyi'nin 1993'te kabul etmiş olduğu dört kararın da dikkate alınmış olduğunu gösteren atıf ya da değerlendirmelere rastlanmamaktadır.

Oysa BM organları düzeyinde 1993 kararları çizgisinden vazgeçildiğini gösterecek bir sapma ya da gerileme de kaydedilmemiştir.

Tam aksine, BM Genel Kurulu'nun yukarıda zikredilen 14 Mart 2008 tarihli ve A/RES/62/243 sayılı kararı, Güvenlik Konseyi'nin kararlarındaki ilkelerden vazgeçilmediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Genel Kurul, ilkesel yaklaşımının yanı sıra, yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere, BM üyesi devletlerden Dağlık Karabağ'ın işgalini tanımamalarını ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki askerlerini geri çekmesini istemiştir.

Ancak Minsk Grubu'nun BM kararlarından etkilendiğini ya da, en azından kaydettiğini gösteren bir açıklamaya (*statement*) rastlanmamaktadır.

Oysa self-determinasyon gibi radikal bir çözümün dermeyeran edilebilir bir hedef/çözüm oluşturabilmesi için, özellikle, üç koşulun varlık ya da yokluğunun saptanması gerekir:

Birinci Koşul: Dağlık Karabağ, BM Şartı'nın özerk olmayan ülkelerle ilgi 73. maddesinin kapsamına girebilecek bir bölge değildir, geçmişte de böyle bir statüsü olmamıştır. Dolayısıyla, sömürgelerle ilgili BM Genel Kurulu'nun 1514(XV) sayılı Bildiri'nin uygulama alanına girmemektedir.

Yukarıda değinilen UAD'nin Chagos Adaları ve Batı Sahra ile ilgili istişari nitelikteki kararları da Dağlık Karabağ'a uygulanamaz.

İkinci Koşul: Dağlık Karabağ'ın 2625(XXV) sayılı BM Genel Bildirisi'nin uygulanma alanına da girdiği iddia edilemez. Azerbaycan'ın bu bölgede ağır

ve yaygın insan hakları ihlalleri işlemiş olduğu konusunda herhangi bir iddiaya rastlanmamaktadır. Aynı şekilde Minsk Grubu'nun açıklamalarında da, bu konuda herhangi bir saptama ya da iddia yer almamaktadır. Bu bakımdan, yukarıda da değinilmiş olan “onarımçı” bir ayrılıkçılık (*remedial secession*) iddiası da gündeme getirilemez.

Ayrıca, BM organları düzeyinde de benzer bir iddiaya rastlanmamaktadır.

Üçüncü Koşul: Self-determinasyon talep ya da iddialarının devletler hukukuna ve özellikle 2625(XXV) BM Bildirisi ile belirlenmiş kurallara uygun olabilmesi için ilgili ülke ya da bölge halkının gerçek, özgün, bağımsız iradesine dayanması gerekir. Dağlık Karabağ açısından bu koşulun gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemek açısından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Büyük Daire düzeyinde 2015'te verdiği Chiragov kararının incelenmesinde yarar görülmektedir.⁴⁷

2.2. Chiragov Kararı Işığında Dağlık Karabağ Hakkındaki Self-determinasyon Tezlerinin “Gerçekliği”

Minsk Grubu'nun, Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesi konusunda, 1996'dan beri üzerinde durduğu self-determinasyon formülü, AİHM Büyük Dairesi'nin Chiragov kararının ışığında değerlendirilmesinde yarar bulunmaktadır.

Bireysel bir başvuru niteliğinde olan Chiragov başvurusu, 1988 ile 1994 yılları arasında Ermeni askeri harekâtı sırasında, *Human Rights Watch*'a göre bölgeyi terk etmek zorunda kalan 750.000 ile 800.000 arasında Azeri arasında yer alan başvuranların, terk etmek zorunda kaldıkları taşınmazlarına ulaşamamak ve ayrıca, bu konuda maruz kaldıkları zararın giderilmesini sağlayacak etkin bir başvuru yolunun bulunmaması konularındaki şikâyetleri ile ilgilidir.

AİHM, başvurunun esasına girmeden önce, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ bölgesine topyekûn savaşın (*full scale war*) başlamasından önce ve özellikle, Aralık 1989'da Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüce Sovyet'inin (*Supreme Soviet*) Dağlık Karabağ ile “yeniden birleşmiş” olduğunu ilan etmesiyle başlamış olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁸

47 Chiragov vs. Armenia, (GC) Application no.13216, 16 Haziran 2015. Kararın ayrıntılı incelemesi için ayrıca bkz. Turgut Kerem Tuncel, “Hukuki Açından Dağlık Karabağ Sorunu: Chiragov ve diğerleri v. Armenia,” *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 2015, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/HUKUKI-ACIDAN-DAGLIK-KARABAG-SORUNU-CHIRAGOV-VE-DIGERLERI-V-ERMENISTAN-DAVASI>.

48 Chiragov, ibid par. 172

Kararda ayrıca, BM Güvenlik Konseyi'nin 1993'te kabul etmiş olduğu kararlarda, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki askerî harekâtını istilâ (*invasion*) ve işgal (*occupation*) olarak nitelendirmiş olduğunu belirtmiştir.⁴⁹

AİHM, başvurunun esasıyla ilgili olarak, her şeyden önce, Ermenistan sınırları dışında bulunan bir bölgede meydana geldiği iddia olunan olaylar ve ihlallerle bağlantılı iddialar açısından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 1. maddesi anlamında yer itibarıyla (*ratione loci*) yetkili olup olmadığını titizlikle incelemiştir.

Bu çerçevede, AİHM, Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasındaki ilişkileri, askerî, siyasi ve ekonomik açıdan değerlendirmiştir.

Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Üzerindeki Askerî Nüfuzu

Chiragov kararında, 2 Eylül 1991'de “bağımsızlığını” ilan etmiş olan Dağlık Karabağ'ın askerî alanda Ermenistan'ın güdümünde olduğunu ortaya koyan ayrıntılı izahata yer verilmektedir. Bu bölüme üç sayfa ayırmış olan AİHM, söz konusu “askerî işbirliği”nin 5 Haziran 1994'te “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” ile Ermenistan arasında akdolan “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ve Ermenistan Hükümeti Arasında Askerî İşbirliği Anlaşması” (*Agreement on Military Cooperation between the Government of the Republic of Armenia and the Republic of Nagorno-Karabakh*) adlı anlaşmaya dayandığına işaret etmektedir.⁵⁰

Söz konusu “anlaşmanın” AİHM kararında alıntılanan giriş bölümünde, iki “tarafın” askerî alanda işbirliğini geliştirmek konusunda karşılıklı çıkarları (*mutual interest*) olduğu belirtilmektedir. Bu “işbirliği” çerçevesinde “Anlaşma” da ordunun (*army*) kuruluşu, askerî mevzuat, silahlı kuvvetlerin lojistik sorunları, Ermenistan'ın askerî personelinin Dağlık Karabağ “ordusu”nda görevlendirilmesi gibi konularda ve bu çerçevede, başka alanlarda da askerî işbirliği yapılabilmesi öngörülmektedir.⁵¹

AİHM'nin Chiragov kararında üzerinde ayrıntılı şekilde durduğu bu “işbirliği”, aslında, başvuruların iddialarının Ermenistan aleyhine yöneltilip yöneltilemeyeceğini belirlemek gibi usulî bir amacı olmakla birlikte, söz konusu askerî “yakınlaşmanın” doktrininin de mahkemenin dikkatini çekmiş olduğu kaydedilmelidir.

49 Chiragov, ibid par 173.

50 Chiragov, ibid. para. 74.

51 Chiragov, ibid par 74-78.

Örneğin, Mathieu Petithomme, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde bir "devlet" ve bir "ulus" görüntüsü vermeye çalıştığını vurgulamakta ancak bu "takdimin" aslında "kayırmacı" (*clientéliste*) eğilim çerçevesinde, uluslararası camiada bir meşruiyet güvencesi sağlamaya yönelik olduğuna işaret etmektedir.⁵²

Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Üzerindeki Siyasal Nüfuzu

Bu başlık altında AİHM, özellikle, Dağlık Karabağ kökenli Ermenistan devlet başkanlarını sıralamakta, ayrıca, başvuruların da Dağlık Karabağ'da Ermenistan hukukunun uygulandığına ilişkin ifadelerine de dikkat çekmektedir.⁵³

Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Üzerindeki Ekonomik Nüfuzu

AİHM kararındaki verilerden Dağlık Karabağ'ın iktisadi bakımdan tamamen Ermenistan ve ayrıca, üçüncü ülkeler ve bu ülkelerde yaşayan Ermenilerden gelen yardımlar ve özellikle ABD kaynaklı fonlardan sağlanan yardımlarla "varlığını" sürdürebildiği anlaşılmaktadır.⁵⁴

AİHM, sonuçta, başvuruların mülkiyet haklarının ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Ancak, Chiragov kararının önemi, başvuruların mülkiyet haklarının ihlal edildiğinin saptanmış olmasının çok ötesindedir: Karar, Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait bir bölgede, devletler hukuku açısından "müdahale" niteliğini taşıyan siyasi, ekonomik ve özellikle, geniş çapta askerî faaliyetlerde bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁵

Self-determinasyon Tezleri Açısından Chiragov Kararının Önemi

Chiragov kararı, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ bölgesindeki askerî, siyasi ve ekonomik faaliyetlerinin bu bölgenin self-determinasyon, diğer bir deyişle, "kendi kaderini tayin etmek" durumunda olmadığını ortaya koymaktadır. Yabancı bir devletin, bölgenin, özellikle askerî bakımdan, kamusal alanının

52 Mathieu Petithomme, "Etatisation et nationalisation du territoire contesté du Haut-Karabagh" *Vivre et évoluer sans reconnaissance internationale Revue d'Etudes Comparatives Est-Ouest* 14, No.42, 2011, s. 23.

53 Chiragov, *ibid.* para. 78-79.

54 Chiragov, *ibid.* Para. 80-86.

55 "Illegal Economic and Other Activities in the Occupied Territories of Azerbaijan," Report by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, 2016.

tamamını kapsayan müdahaleleri karşısında, self-determinasyon tezlerinin inandırıcı olamayacağı açıktır.

Ermenistan'ın bölgedeki çok yönlü müdahale ve faaliyetleri, Dağlık Karabağ'ın “gerçek” bir self-determinasyonu üstlenecek ve yürütecek bir durumda olmadığını kanıtlamaktadır. Diğer bir deyişle “bölge”, bir self-determinasyon süjesi olmasını sağlayacak güçlü ve özgün bir iradede yoksundur.

Öte yandan, AİHM'nin Portekizli üyesi Pinto de Albuquerque, self-determinasyon tezini desteklemek amacıyla Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'da insan haklarını yaygın biçimde ihlal ettiği ve bu bölgede, onarımcı (*remedial*) self-determinasyon tanınması gerektiği yolundaki “görüşlerinin” de AİHM kararında herhangi bir yansıması olmamıştır.⁵⁶

Chiragov kararı, Minsk Grubu'nun uzun yıllardan beri savunduğu self-determinasyon ilkesinin, bölgede hâkim olan Ermenistan'ın askerî, siyasal ve ekonomik nüfuzu altında olması nedeniyle, organize edilip yürütülmesinin, hukuksal aykırılığının ötesinde, maddî açıdan da mümkün olmadığını ortaya koymaktadır.

Chiragov kararının diğer önemli hukuksal katkısı da AİHM'nin, Portekizli yargıcın Dağlık Karabağ ile bağlantılı yaygın insan hakları ihlalleri işlendiğine ilişkin görüşlerine itibar etmemiş olmasıdır.

Bu şekilde, Chiragov kararının, Dağlık Karabağ'la bağlantılı olabilecek yaygın insan hakları ihlallerine ilişkin iddiaların AİHM tarafından “paylaşılmamış” olması, bu bölgenin gelecekte BM Genel Kurulu'nun 2625(XV) sayılı Bildirisi'nin uygulama alanına girmesini ve bu çerçevede self-determinasyon iddialarının ortaya çıkmasını da önlemiş olduğu söylenebilir.

SONUÇ

2010'da, ilk bakışta, “optimist” bir araştırmacı, Dağlık Karabağ uyuşmazlığının çözüme kavuşturulmasına adım adım yaklaşıldığı başlıklı bir makale yayınlamıştı.⁵⁷ Ancak makalenin içinde, Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ'ın

56 Chiragov, “Dissenting Opinion of Judge Pinto de Albuquerque.” Özellikle 39. ve 59. Paragraflar dikkat çekicidir.

57 Tim Potier, “Nagorno-Karabakh: Ever Closer to Settlement: Step by Step,” *OSCE Yearbook*, 2009, Baden :2010

statüsü açıklığa kavuşmadığı sürece bölgeden çekilmeyeceğine dikkat çekmişti.⁵⁸

Öte yandan, Minsk Grubu, 1998'den itibaren, Dağlık Karabağ uyuşmazlığının self-determinasyon temelinde çözümlenmesi formülü üzerinde durmaktadır. Ancak, bu formül dört bakımdan Dağlık Karabağ uyuşmazlığı açısından savunulabilir sayılamaz.

Birincisi ve en önemlisi, söz konusu uyuşmazlığın temelinde olan Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu, kademeli olarak onaylamış olan, SSCB'nin dağılmasına ilişkin Alma Ata Deklarasyonu, Azerbaycan'ın Birleşmiş Milletler'e üye olması aşamasında ve daha sonra BM Güvenlik Konseyi'nin 1993'te kabul ettiği ve uyuşmazlığın Azerbaycan'ın ülke bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı temelinde çözümlenmesi gerektiğine ilişkin dört kararı ve aynı ilkeleri tekrarlayan ve doğrulayan BM Genel Kurulu'nun 2008 yılında aldığı karar, bölgenin, devletler hukuku açısından Azerbaycan'ın egemenliği ve ülke bütünlüğü alanında yer aldığını kesinlikle doğrulamaktadır.

İkincisi, Dağlık Karabağ, sömürge kategorisinde bir ülke olmadığına göre, BM Genel Kurulu'nun bu tür "ülkelere" uygulanmak üzere kabul etmiş olduğu 1514 (XVI) sayılı Bildiri açısından self-determinasyona tabi tutulması gereken bir ülke konumunda değildir.

Üçüncüsü, Dağlık Karabağ'da yaygın insan hakları ihlalleri işlendiği "gerekçesiyle" BM Genel Kurulu'nun Dostane İlişkiler konusundaki 2625(XXV) sayılı Bildirisi'ndeki anlamında self-determinasyona tabi olmasına ilişkin iddiaların da gerek BM kararlarında, gerek AİHM'in Chiragov kararında yankı bulamamış olduğu açıktır. Bu nedenle bu bölge için herhangi bir "onarımcı" (*remedial*) self-determinasyonun uygulanması söz konusu olamaz.

Dördüncüsü, AİHM'nin Chiragov kararı, Dağlık Karabağ'ın fiiliyatta da self-determinasyonu "bağımsız" bir süje olarak" talep edip gerçekleştirmesinin mümkün olmadığını ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur.

58 "...The armenian side would never agree to withdraw without the status question being resolved." (Potier, "Nagorno-Karabakh: Ever Closer to Settlement: Step by Step," s.206.

KAYNAKÇA

- Arangio Ruiz, Gaetano. "The United Nations Declaration on Friendly Relations and the System of the sources of International Law." *Sijtoff and Noordhoff*, 1979: 71 http://www.gaetanoarangioruiz.it/wp-content/uploads/2017/04/The_Concept_of_International_Law_and_the.pdf.
- Carley, Patricia. "Nagorno-Karabakh: Searching for a Solution." *A United States Institute of Peace*, Roundtable Report No. 34. 1998: s.27.
- Crawford, James. *The Creation of States in International Law*. Oxford University Press: 2007.
- Crepet-Daigremont, Claire. "Conformité au droit international de la ddéclaration unilatérale d'indépendance relative au Kosovo." *CIJ*, vol. 56. 22 Haziran 2010: s.241.
- Van Dijk, Pieter. "The Implementation of the Final Act of Helsinki: The Creation of New Structures in the Involvement of the Existing Ones." *Michigan Journal of International Law*, vol 10, 1989.
- Gassimov, Dilaver D. "Le conflit arméno-azerbaidjanais: L'impuissance ou l'indifférence de la communauté internationale?." *Guerres Mondiales et Conflits Contemporains* no. 24, 2014.
- Gürel, Şükrü S. "Karabağ Sorunu Üzerinde bir Not." *AÜSBF Dergisi*, 1992.
- Krüger, Heiko. *Nagorno-Karabakh in Self-Determination and Secession in International Law*, Edt. Christian Walter ve Kaavus Abushov. Oxford University Press, 2014.
- Lemaire, Félicien. "La libre détermination des peuples, la vision du constitutionnaliste." *Civitas Europa* 2014/No.32.
- Oeter, Stephan. "Secesion and the Role of the Security Coucil." *The ICJ*, 2012.
- Paust, Jordan. "Legal Aspects of the Final Act of Helsinki." *Law and contemporary Problems* 45 No:1. <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3646&context=lcp>.
- Petithomme, Mathieu. "Etatisation et nationalisation du territoire contesté du Haut-Karabagh." *Vivre et évoluer sans reconnaissance internationale Revue d'Etudes Comparatives Est-Ouest* 14, No.42. 2011: s. 23.

Potier, Tim. “Nagorno-Karabakh: Ever Closer to Settlement: Step by Step.” OSCE Yearbook 2009. Baden :2010

Prevost, Jean-François. “Observations sur la nature juridique de l’ Acte Final d’Helsinki.” *Annuaire Français de Droit International*, 1975.

RICH, Roland. “The Collapse of Yugoslavia and Soviet Union.” *EJIL* vol 4 No. 1. 1993.

Tuncel, Turgut Kerem. “Hukuki Açından Dağlık Karabağ Sorunu: Chiragov ve diğerleri v. Armenia.” *Avrasya İncelemeleri Merkezi*. 2015.
<https://avim.org.tr/tr/Analiz/HUKUKI-ACIDAN-DAGLIK-KARABAG-SORUNU-CHIRAGOV-VE-DIGERLERI-V-ERMENISTAN-DAVASI>.

Tuncel, Turgut Kerem. “Karabağ’da Yaşanan 4 Gün Savaşı’nın Kısa bir Değerlendirmesi.” *Avrasya İncelemeleri Merkezi*. 14 Nisan 2016.
<https://avim.org.tr/tr/Yorum/KARABAG-DA-YASANAN-4-GUN-SAVASI-NIN-KISA-BIR-DEGERLENDIRMESI>.

Weller, Marc. “Settling Self-determination Conflicts, Recent Developments.” *EJIL*20, No 1, 2009.

Uluslararası Yargı Kararları:

Legal Consequences of the Separation from Mauritius in 1965, ICJ, Advisory Opinion of 21 Şubat 2019.

Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia Notwithstanding Security Council Resolution (276), ICJ, 21 Haziran 1971.

Western Sahara, Advisory Opinion ICJ Reports, 1975.

Accordance with Internatinal Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, ICJ Reports, 2010..

Chiragov v. Armenia, (GC) Application no.13216, 16 Haziran 2016.

Yayın Geliş Tarihi: 30.01.2020

Yayına Kabul Tarihi: 29.04.2020

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):

Turan, Orhan. "Van'da Bir İngiliz Konsolos Vekili: Bertram Dickson'ın Taşnak Cemiyeti Üzerine Değerlendirmeleri." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 65 (2020): 131-158.

Araştırma Makalesi

VAN'DA BİR İNGİLİZ KONSİLOS VEKİLİ: BERTRAM DICKSON'IN TAŞNAK CEMİYETİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELERİ

(A BRITISH VICE-CONSUL IN VAN: BERTRAM DICKSON'S
ASSESSMENTS ON THE DASHNAK COMMITTEE)

Orhan TURAN*

Öz: XIX. yüzyılda sanayi inkılâbı sonucunda ortaya çıkan buhar gücünün gemilere uygulanması ile dünyanın kaderini etkileyen ticari, sosyal ve siyasi hareketlilik geniş Osmanlı coğrafyasını da etkilemiştir. 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi'nin getirdiği imtiyazların bir sonucu olarak Osmanlı idaresindeki önemli şehirlerde İngiliz konsoloslukları açılmıştır. Konsolosluklar kendi vatandaşları ve hükümetleri için faydalı olacaklarına inandıkları görev alanlarındaki yer ve halka ait ticari, sosyal ve siyasi değeri olan bütün bilgileri başkentlerine aktarmıştır.

Bu çalışmada Van'da İngiliz Konsolos Yardımcısı ve Askerî Ataşe olarak görev yapmış olan Bertram Dickson tarafından Taşnak Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında kaleme alınan rapor değerlendirilmektedir. Mevcut raporu önemli kılan özellik ise II. Meşrutiyet'in ilânı öncesi ve sonrası bölgedeki gelişmeleri Taşnak Cemiyeti üzerinden değerlendirmesidir. Raporda; devrimci bir örgüt olarak nitelendirilen cemiyetin anayasanın tekrar yürürlüğe girmesinden sonraki politikalarına; kuruluş amacı ve finans kaynaklarına; ideolojisi ve coğrafyasına; "Büyük Ermenistan idealine", Kürtlere bakışına; Van vilâyetinde yaşayan Ermeniler üzerindeki etkilerine; Hınçak Cemiyetinin gücünü kaybetmeye başlamasına ve

* ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5975-0469>

Dr. Öğr. Üyesi, Tarih Bölümü, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batman Üniversitesi.
e-posta: orhannturann@gmail.com

Taşnak'ın önem kazanmasına; Rus Hükümeti ile ilişkileri ve Kafkasya'daki faaliyetlerine; Jön Türkler ile ilişkilerine ve Avrupalı güçlerin yardımlarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Van, Taşnak Cemiyeti, Ermeniler, II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti, Rusya*

Abstract : *The commercial, social and political activity which came after the use of steam power in ships as a result of the Industrial Revolution of the 19th century also had influence on vast Ottoman geography. As a result of concessions granted after the Ottoman-British Trade Agreement signed in 1838, the British established consulates in prominent cities under the Ottoman rule. Within their areas of responsibility, these consulates transferred all information of commercial, social and political value that they believed would serve their people's and government's interests.*

This study evaluates a report written by the British Deputy Vice- Consul and Military Attaché in Van, Bertram Dickson, which is about the activities of the Dashnak Association. What makes this report important is that it evaluates the regional developments that took place in the before and aftermath of the Second Constitutional Period's declaration in terms of the Dashnak Association. The study discusses following topics: policies adopted by the association which was considered as a revolutionary organization, following the re-enforcement of the constitution and; their influence on the Armenians living in Van; how the Dashnak gained importance after the Hunchak began to lose its popularity; their purpose of founding and sources of income; their activities in the Caucasus and their relationship with the Russian government; their relationships with Young Turks; the ideal of Great Armenia" and their ideology and geography; their perspective about the Kurds and the European support to the association.

Keywords: *Van, Dashnak, Armenians, Second Constitutional Period, Ottoman Empire, Russia*

GİRİŞ

Ermeniler XI. yüzyıla kadar genellikle Kafkaslar bölgesinde kendilerinin *Büyük Ermenistan* diye adlandırdıkları on beş vilâyete ayrılan bölgelerde yaşadılar.¹ Bu bölgelerde hiçbir zaman bağımsız ve millî bir devlet kuramamalarına rağmen, küçük prenslikler hâlinde başka devletlere tâbi olarak çeşitli yerlerde dağınık bir şekilde varlıklarını sürdürdüler.² Ermeniler, Selçuklular'dan sonra diğer Türk devletlerinin ve özellikle de Osmanlıların hâkimiyetini kabullendiler. Türklerin idaresi altında refah içinde kendi gelenek ve inançları ile yaşadılar. Bu durum Rusya ve bazı Avrupa devletlerinin kışkırtmalarının başladığı XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarına kadar devam etti.³ Osmanlı Devleti içerisinde en rahat dönemlerini yaşayan ve *Hıristiyan Türkler*⁴ diye de adlandırılan Ermeniler, Osmanlılar tarafından "Millet-i Sadıka" olarak görüldü. Öyle ki bakanlık, büyükelçilik, müsteşarlık gibi yüksek kademedeki devlet görevlerine dahi getirildiler.⁵

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda hem siyasi hem de ekonomik olarak güçsüz bir devlet haline gelmeye başladı.⁶ Ardından devlet Batı sermayesinin nüfuzu altına girmeye başladı. Dolayısıyla mevcut durum dönemin sömürgeci devletleri açısından kendi ekonomik ve siyasi çıkarları için bulunmaz bir fırsat olarak görüldü. Sonuç olarak ticarî anlaşmalar yoluyla veya güç kullanılmak suretiyle İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Hollanda gibi devletler kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda geniş haklar elde etti.⁷ Bu durum bir süre sonra nitelik değiştirerek Osmanlı tebaasına mensup gayr-î Müslimlerin bağımsızlıklarını elde edip devletten ayrılmaları şekline dönüştü.

1 Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklulardan Beri Türk-Ermeni İlişkileri*, (Ankara: Altınok, 1967), 54.; Ermenilerin kökeni ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Erdal İlter, "Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Türk-Ermeni İlişkileri Konusunda Tespitler", *Dünden Bugüne Türk – Ermeni İlişkileri*, Ed: İdris Bal-Mustafa Çufalı (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003).

2 Orhan Doğan, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütyun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:20, (Konya, 2008), 307-308.

3 Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk – Ermeni İlişkileri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005), 11.

4 H. von Moltke, *Türkiye Mektupları*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969), 35.

5 Y. Atilla Şehirli, "Osmanlı Devleti'nde İhtilalci Ermeni Cemiyetlerinin Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ed.: İdris Bal, Mustafa Çufalı, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003), 253-265; Abdurrahman Çaycı, *Türk- Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000), 15.

6 Ahmet Hürşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004), 1; Mim Kemal Öke, *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2003), 59.

7 Berna Türkdoğan, *1915'ten Günümüze Tehcir (Türk-Ermeni İlişkileri)*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 62.

Osmanlı Devleti'nin içerisine girdiği parçalanma sürecinde, özellikle Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yıkma siyaseti belirleyici oldu. Bu doğrultuda XIX. yüzyılda gelişen milliyetçilik akımı sonucunda Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ XIX. yüzyılda; Bulgaristan ve Arnavutluk ise XX. yüzyılın başlarında bağımsızlıklarını kazandılar.⁸ Osmanlı Ermenileri arasındaki ilk milliyetçilik hareketleri de 1860'lı yıllarda başladı. Daha sonra bu örgütlenme Ermeni komitelerinin çekirdeklerini oluşturan çeşitli derneklerin ortaya çıkması ile devam etti.⁹ Kurulan cemiyetlerin büyük bir kısmının hedefinde Anadolu'daki topraklarda karışıklık çıkarılması, bağımsızlığın kazanılıp ayrı devlet kurulması bulunmaktaydı.

Amerika başta olmak üzere İngiltere, Yunanistan, Rusya gibi devletlerin de Ermenilerin cemiyetleşme sürecine katkıları tespit edilebilmektedir. İngiliz Ermeni Cemiyeti gibi kuruluşlar Ermeni gençlerini örgütleyerek Ermenilerin Anadolu'da müstakil bir devlet kurmaları yönünde kışkırttığı ve bu yönde yayın yaptıklarına dair belgeler mevcuttur.¹⁰ XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde emperyalist devletlerin nazarında artık Osmanlı "yıkılacak" bir devlettir.¹¹ Onların hedefi çökmekte olan Osmanlı Devletinden en fazla kazancı istifade edebilmektir. Bu sebeple Ermeni milliyetçiliğinin uyanmasında Ermeni Kilisesi'ne¹² en büyük yardımı Büyük Devletler sağlamıştı. Osmanlı Devleti'nin dağılmasında çıkarları olsun veya olmasın hepsi de "Hıristiyanlık teması" düşüncesiyle Ermenileri destekledi. Dolayısıyla Rus-İngiliz rekabeti ortaya bir "Ermeni Meselesi"ni çıkardı. Keza İstanbul'daki Ermeni

8 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 165.

9 Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklulardan Beri Türk-Ermeni İlişkileri*, 123. Tarihsel süreçte Ermenilerin kurduğu cemiyetler için bkz: Doğan, "Ermeni Komiteleri Hinçak ve Taşnaksütyun, 309-310.; Cahit Külekçi, "Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı Devleti'nde Ermeni Cemiyetleri (1875-1925 Yılları Arası)," *İstem*, Yıl: 8, Sayı:15, (2010), 143-157.

10 Külekçi, *Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı Devleti'nde Ermeni Cemiyetleri*, 144.

11 Tarihsel süreçte Osmanlı Devleti'ne yönelik emperyalist projeler için bkz: Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, (Ankara: Kalite Matbaası, 1976).

12 Türkler ile Hıristiyan milletlerin temaslarında din faktörü Batı devletleri nezdinde önemli bir rol oynamıştır. Türklerle, Müslüman oldukları için daima "değişik bir gözle bakılmış" ve Hıristiyan dünyası tarafından kastî muameleler yapılmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nde gayr-î Müslim tebaaya gösterilen hoşgörü ve himaye hiçbir zaman azınlıklar tarafından devlete gösterilmiş değildir. Müslümanlığa ve Müslüman oldukları için de Türklerle karşı işlenen din konusu Osmanlı Devleti'nde yapay bir "Ermeni Meselesi"nin ortaya çıkmasında başat unsur oynamıştır. Böylece XIX. yüzyılın ortalarından itibaren "Şark Meselesi"nin bir yönü de "Hıristiyanlık Meselesi" olmuştur denilebilir (Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2009), 11-16; Erdal İlater, "Ermeni Meselesinin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü" *OTAM*, Sayı: 6 (Ankara, 1995), 159-160). Bir diğer önemli unsur ise XVII. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti topraklarında faaliyet gösteren Batı'nın kültürel yayılmacılığının önemli araçlarından biri olan misyoner okulları idi. Daha geniş bilgi için bkz: İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar* (Ankara, 1990); M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları* (Yöntemleri Açısından), Ankara, 1990; Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", *OTAM*, Sayı: 3 (Ocak, 1992), 1-16.

Patrikhanesi de Avrupa devletlerinin ilgisini Ermeniler üzerine çekme faaliyetine başlamıştı.¹³

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. İngiltere, Berlin Antlaşması'nın¹⁴ imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti'nin geleceğine dair politika değişikliğine gitti. İngilizlere göre Türk Devleti'nin parçalanması ve yıkılması kaçınılmazdı. Bundan dolayı stratejik değeri olan Osmanlı topraklarını ya İngiltere ele geçirecekti ya da kendisine bağlı devletlerin kurulmasını destekleyip kışkırtacaktı.¹⁵ Böylece Rus yayılmasını önleyebileceğini düşünüyordu. Dolayısıyla Ermeniler İngiliz yürüncesine çekilmeliydi. Bunu yapabilmek için İngiltere'nin hukukî dayanağı da mevcuttu. Şöyle ki Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi¹⁶ ve "Ermeniler için reform"¹⁷ hükmü söz konusu idi. 1879'da İngiltere Anadolu'nun başlıca şehirlerine birer "asker-konsolos" atamıştır.

13 İlater, "Ermeni Meselesinin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü, 161-162.

14 Savaş, Osmanlı Devleti'nin zayıflığını ortaya çıkarmıştır. İngiltere diğer Avrupa devletlerini de harekete geçirerek Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne tek başına kabul ettirdiği 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması'nın yerine Berlin'de bir kongre toplayarak 13 Temmuz 1878'de daha yumuşak şartlarla *Berlin Antlaşması*'ni imzalatmayı başarmıştır. Dolayısıyla Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalaması önlenmiş oldu (İlater, "Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Türk-Ermeni İlişkileri Konusunda Tespitler, 168).

15 İlater, "Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Türk-Ermeni İlişkileri Konusunda Tespitler, 168.

16 Ermeniler 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra iki taraf arasında başlayan görüşmelere gizli bir heyet gönderdi. Kendilerine Doğu Anadolu'da bir "muhtariyet" verilmesini istediler. Dönemin Ermeni Patriğinin de çabasıyla Ruslar bu görüşmelerin sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'na Ermenilerle ilgili bir madde ekledi. Fakat mevcut antlaşma İngiltere'nin itirazları nedeniyle yürürlüğe giremeyince barış şartlarının yeniden düzenlenmesi için Berlin'de bir yeni kongre toplandı. Ermeniler bu kez kongreye bir nüfus istatistiği ile katıldı. Ermeni patrikliği tarafından hazırlanan istatistige göre Osmanlı topraklarında üç milyon Ermeni yaşamaktaydı. Bunun iki milyonu Erzurum, Ma'muretü'l-Aziz, Diyarbakır, Bitlis, Sivas ve Van'dan oluşan altı Doğu Anadolu vilâyetinde bulunmaktaydı. Kongreye katılan devletler Ermenilerin bu *mübalağalı* rakamlarına itibar etmediler. Fakat İngiltere'nin de gayretleriyle Ayastefanos Antlaşması'nın Ermenilerle ilgili 16. Maddesi Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi olarak değiştirildi (Cevdet Küçük, "XIX. asırda Anadolu'da Ermeni nüfusu", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu'na Sunulan Bildiriler*, İzmir: 1983, 77-78).

17 İngiltere, Ayastefanos Antlaşması'nı değiştirmek için bir yandan Rusya ile gizli görüşmeler yaparken diğer taraftan da Osmanlı Devleti ile anlaşmaya çalıştı. Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'u alması bölgenin Rus nüfuzu altına girmesine neden olabirdi. Dolayısıyla İngiltere'nin Doğu Anadolu topraklarını Rusya'nın olası hâkimiyetinden kurtarması gerekiyordu. Bu maksatla İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında 4 Haziran 1878'de Kıbrıs Antlaşması imzalandı. Böylece adanın yönetimi "siyasi" olarak İngiltere'ye bırakıldı. Bunun karşılığında İngiltere eğer Rusya, Osmanlı'nın Doğu Anadolu topraklarını işgal ederse silahla Bâb-ı Âlî'nin yardımına koşacaktı. Ancak İngiltere böyle bir yardımın sağlanabilmesi için Doğu Anadolu'da reform yapılmasını da şart koştu. Esasında anlaşma maddelerinde "Ermeni" adı açıkça geçmemekle birlikte "Hiristiyan ve diğer tebaa" derken Ermeniler kastediliyordu. Padişah Ermenilerin iyi idare edilmeleri ve korunmaları hususunda reform yapmayı garanti ediyordu. Fakat bu reformları tek başına değil İngiltere ile yapacaktı. Anlaşma hükümleri neticesinde İngiltere, Kıbrıs Adası'nın yönetimini eline almış ve aynı zamanda Doğu Anadolu'daki Ermeni cemaati için reform bahanesiyle Bâb-ı Âlî üzerinde sürekli baskı kurma fırsatını yakalamış oldu (Bilâl N. Şimşir, "Osmanlı Ermenileri ve Büyük Devletler", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu'na Sunulan Bildiriler*, İzmir, 1983, 122-123).

Buna göre Sivas'a Yarbay Charles W. Wilson, Erzurum'da Binbaşı H. Trotter, Van'a Yüzbaşı E. Clayton, Kayseri'ye Yüzbaşı Harry Cooper gönderilmiştir.¹⁸ Aslında İngilizlerin Ermeni halkının durumunu düzeltmek gibi bir gayesi yoktu. Ancak Anadolu toprakları onlar için çok önem arz etmekteydi. Böylece İngiliz hükümeti asker kökenli görevlileri Osmanlı coğrafyasının birçok şehrine gönderdi. Amaç, Osmanlı Devleti'nin ve Rusya'nın bölgedeki askerî hareketliliği ve Ermenilere yönelik siyasî faaliyetleri hakkında rapor hazırlamaktı. Bu raporlarla Osmanlı Hükümeti'ni sıkıştırıp "anti-İngiliz" bir politika takip etmelerine engel olacaklardı. Nitekim İngiliz konsolosları¹⁹ Kasım 1878'den itibaren Anadolu'ya gelmeye başladı. Tayin edilen konsolosların görevlerinden biri de Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahatların uygulanması ve Ermenilerin Kürt ve Çerkez saldırılarına karşı korunmalarının sağlanmasıydı²⁰.

1880 yılında İngiltere'de seçimleri Liberal Parti kazandı. Partinin başında William Ewart Gladstone bulunmaktaydı. Dolayısıyla İngiltere Başbakanı olması bu ülkeyi Ermenilerin "avukatı"²¹ haline getirdi.²² Gladstone ilk iş olarak "Ermeni Meselesi"ni ele aldı. 11 Haziran 1880'de Bâb-ı Âlî'ye altı devlet ile ortak bir nota verdi. Buna göre Doğu Anadolu'da Ermeniler ile ilgili meskûn yerlerde ıslahat yapılmalıydı. Osmanlı Devleti ise buna verdiği karşılıktaki ıslahatın yapılmakta olduğunu bildirdi.²³ Gladstone'un bu teşebbüsü Ermenileri ümitlendirdi. İngiltere'den güçlü bir destek bulacaklarına inanmışlardı. Dolayısıyla bu tarihten sonra milliyetçi Ermenilerin faaliyetleri daha da arttı. 1880'lerde Doğu Anadolu illerinde Ermeni cemiyetlerinin kuruluşu yoğunluk kazandı. Bunların amacı bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktı.²⁴ Cemiyetler en küçük yerleşim birimlerine değin hızla örgütlendi.

18 Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, (İstanbul: Bilgi Yayınları, 2005), 60.

19 Aslında konsolosluklar Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Osmanlı idaresinin ihmalden ve güçsüzlüğünden faydalanarak resmî yetkiler kötüye kullanılmıştır. Konsoloslar bir taraftan himaye usulünü genişletmişler diğer taraftan da gayr-î Müslim halkı Osmanlı yönetiminden ayrılmaya teşvik etmişlerdir (Rona Aybay, *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 27).; Böylece XIX. yüzyıldan beri diğer Avrupalı konsolosların da desteğiyle siyasi bakımdan kuvvetli bir Ermeni toplumu ortaya çıkmış oldu (bkz: Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsolosları (1580-1900)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

20 Ahmet Halaçoğlu, "İngiliz Konsoloslu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", *Belleten*, C.LXVII, Sayı: 250, (Aralık 2003), 882.

21 İngiltere'nin Ermeni politikası ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Tolga Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası*, (İstanbul: IQ Yayıncılık, 2008). Gladstone, İngiltere'nin Doğu'daki çıkarları için Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan unsurların desteklenmesi hatta gerekirse bağımsızlıklarını kazanması politikasından yanaydı (Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2009, 26).

22 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, (İstanbul: 1984), 59-61.

23 Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, 75-82.; Bakar, *Ermeni Tehciri*, 33.

24 İlder, "Ermeni Meselesinin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü," 168-169.

Kendi kurallarını hâkim kılmak ve böylece otoritenin kendilerinde olduğunu göstermek istediler. Osmanlı Devleti'nde okullar, cemiyetler, kiliseler ve misyonerlerin faaliyetleri sonucu Ermeniler arasında bağımsızlık ve ihtilâl istekleri zaten filizlenmişti. Bu düşünceyi uygulamaya koymak için komitelerin kurulması ise son aşama oldu. Bazı Ermeni yazarlar komitelerin ortaya çıkışını Anadolu'daki Ermenilerin hayatını savunmak amaçlı oluşumlar olarak değerlendirmişlerdir. Bu iddiaların temelsiz olduğu açıktır. Bilinen gerçek ise Ermeni komitelerinin ortaya çıkmasıyla önce Doğu Anadolu'da sonra ülkenin her tarafında isyanlar ve bazı hadiselerin yaşanmaya başladığıdır.²⁵

Özellikle Van Vilâyeti XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında Ermenilerin Anadolu'daki faaliyetlerinin en açık şekilde görüldüğü yer oldu. Buradaki komitelerin çalışmaları milliyetçi Ermenilerin faaliyetlerini bütün çıplaklığıyla ortaya çıkardı. Zira diğer vilâyetlerde gizli kalan Ermeni tertipleri burada alenî bir şekilde uygulandı.²⁶ Hatta yine bu açıdan Rafael de Nogalis de Van'ın sahip olduğu stratejik konum itibari ile önem taşıdığını belirterek, “*Ermenilik cereyanı ve komitacılık ruhunu anlamanın en ziyade tetkik edilecek sahası Van Vilâyeti'dir*” ifadeleriyle şehrin konumunu vurgulamaktaydı.²⁷ Milliyetçi Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhine Batılı devletlerce “estirilen ayrılıkçı rüzgârlara” Van'da açılan dernekleri, okulları vasıtasıyla katıldıkları görülmektedir. Bu hareketliliğe şehirde açılan Rusya, İngiltere, Fransa, İran ve İtalya konsoloslukları ile yine 1872'de Van'da açılan Amerikan Protestan Misyonu²⁸ ve Fransız Dominiken Misyonu da büyük katkılarda bulundu.²⁹ Genel olarak Ermeni isyan komiteleri Van'da diğer yerlere kıyasla daha organize ve kuvvetli oldu.³⁰

Doğu Ermenileri olarak adlandırılan Van Ermenileri Rusya kontrolünde plânlı bir şekilde başlattıkları siyasi ve kültürel faaliyetleri her geçen gün daha da sistematik bir hale getirdi. Önce ıslahat sonra geniş yetkili muhtariyet ve

25 Bakar, Ermeni Tehciri, 33.

26 *Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi*, Haz: H. Erdoğan Cengiz, Ankara, 1983, 255.

27 Ergünöz Akçora, “Ermenilerin Çıkarılmış oldukları Van İsyanı (1896) Hakkında Saadetin Paşa'nın Raporu”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri (23-25 Ekim 1995)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, 244.

28 Türkiye'deki Amerikan Protestan misyonerlerinin faaliyetleri için bkz: Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, İstanbul, 1989; George E. White, Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları, İstanbul, 1995; Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki rolü için bkz: Seçil Akgül, “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü”, *Atatürk Yolu*, Ankara, Sayı: 1.

29 1827-1828 Osmanlı Rus savaşından sonra Ruslar doğrudan Osmanlı Devleti bünyesindeki ve özellikle Doğu Anadolu'daki Ermeni ve Kürtlerle ilgilenmeye başladığından itibaren Ermeniler bundan sonra *romantik* bir duygu atmosferine girmiş oldular. Bu romantizm peşinden terörizmi getirdi ve Van merkez olmak üzere doğuda birçok yerde gizli örgütlenme biçiminde silahlı propagandaya başlandı (Hasan Oktay, “Ermeniler ve Van İhtilâl Örgütü 1896-1915”, - *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 5, 2002, 86-87).

30 Ergünöz Akçora, Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916), (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994), 11.

peşinden de ihtilâl sonucuna doğru hızla ilerliyorlardı. Keza örnek aldıkları Osmanlı bünyesindeki Avrupa destekli azınlıkların elde ettikleri sonuçlar bu konuda milliyetçi Ermenileri oldukça heveslendirmekteydi.³¹ Hınçak³² ve Taşnak³³ gibi siyasî programları olan teşkilatlı Ermeni komiteleri kurulmadan önce Osmanlı Devleti içerisinde birçok Ermeni cemiyeti faaliyetlerine başlamışlardı. Ancak Osmanlı Ermenilerinin, devlete karşı geniş çaplı isyan hareketlerine başlamalarında en önemli rolü bu iki komite oynayacaktı. İkisinin de kuruluş amaçları, ideolojileri ve yürüttükleri faaliyetler dikkatle incelendiğinde Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen Ermeni olaylarının gerçek sebepleri açıkça ortaya çıkmaktadır.³⁴

Örgütlerin faaliyetleri birkaç yer ve koldan idare olunmuştur. Bunlardan Tiflis kolunu kullanarak temin ettikleri silah, mühimmat ve nitelikli elemanlarla prova olarak başlattıkları Birinci Van İsyanı³⁵ komiteci Ermenilerin kendi

31 Oktay, "Ermeniler ve Van İhtilâl Örgütü 1896-1915", 88.

32 Hınçak Cemiyeti 1887 Ağustos'unda Cenevre'de kurulmuştur. Ermenice "Çan Sesi" anlamına gelmektedir. Kurucuları ve kuramları Marksist'tir. Cemiyet, programının temelini de Marksizm oluşturmuştur. Kuruluş yıllarında yaşanan gelişmelerden ötürü kendisine uygun bir yayılma zemini bulmuştur. Cemiyet, sosyalist niteliğini hep ön planda tutmaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı'da sosyalist fikirlerinden ziyade Ermenilerin davasını savunan milliyetçi bir parti kimliği ile öne çıkmıştır. Osmanlı Ermenileri de cemiyetin sosyalistliği ile değil milliyetçiliği ile ilgilenmiştir. Cemiyetin Osmanlı toprakları dışındaki en önemli iki merkezi Atina ve Tiflis idi. Osmanlı Devleti dışındaki merkez ve şubeleriyle bağlantılarını bu iki merkez aracılığıyla sağlamaktaydı. Bağımsız bir Ermenistan kurmayı amaçlayan Hınçaklar bunu gerçekleştirmek için Osmanlı Hükümeti'ne karşı şiddet kullanmayı zarurî görmekteydi. Şiddet yöntemleri arasında propaganda, kışkırtma, terör, örgütlenme, köylü ve işçi faaliyetleri vardı. İstanbul'da da örgütlenen Hınçak Komitesi, Büyük Devletler aracılığıyla Anadolu'ya yayılmıştır. 1894 Sason ayaklanmasının organize edilmesinde de Hınçakların etkisi vardı. (Daha geniş bilgi için bkz: Mihran Damadyan, Bir Ermeni Komitecinin İtirafı, Yay. Haz.: Haluk Selvi, (İstanbul: Timaş, 2009), 22-23.; Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912)*, Çev: Mete Tunçay, (İletişim: İstanbul, 2012), 23-26.; Bakar, Ermeni Tehciri, 33-34.; Halil Özşavlı, "Ermeni Milliyetçi Hareketlerinin Doğuşu Taşnak-İttihat ve Terakki İttifakı" *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 41, 2012.

33 İlgili kısımda ayrıntılı bilgi verilecektir.

34 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1976), 430.; Doğan, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun...", 311. Hınçak ve Taşnaksütun komitelerinin tertip ve önderliğinde Erzurum isyanı (1890), Musa Bey Olayı (1890), Kumkapı Gösterisi (1890), Merzifon, Kayseri ve Yozgat Olayları (1892-93), Birinci Sason İsyanı (1894), Bâb-ı Âli Olayı (1895), Zeyton (Süleymanlı) İsyanı (1895), Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Hınıs, Muş ve Bitlis olayları (1895), Birinci Van İsyanı (1896), Osmanlı Bankası Baskını (1896), İkinci Sason İsyanı (1898), Sultan II. Abdülhamid'e yapılan suikast (1904) ve Adana İsyanı (1908) birbirini izledi (Tedhiş olayları için bkz: Damadyan, Bir Ermeni Komitecinin İtirafı, 20 vd.; Ki Young Lee, Ermeni Sorununun Doğuşu, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, 1998), 85.; Mehmet Hoccoğlu, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, (İstanbul: Er-Tu Matbaası, 1976), 180-404.; Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983), 134-167.; Justin Mc Carthy, "Turks and Armenians: A Manual on the Armenian Question, Washington," *Committee on Education, Assembly of Turkish American Association*, 1989, 41-45.; Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, 458-525.; Türkkaya Ataöv, A. Brief Glance at the "Armenian Question, (Ankara: Sistem Ofset, 1985), 169-177.; Bakar, Ermeni Tehciri, 33 vd.; Musa Şaşmaz, Kürt Musa Bey Olayı (1883-1890), (İstanbul: 2004), 26-31.

35 Ayrıntılı bilgi için bkz: Şenol Kantarcı, "Van'da Ermeni İsyanı", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 5, Ankara, (Bahar, 2002), 140.

durumlarını görebilmeleri için bir deneme alanı olmuştu. Komiteciler 1895 yazında hâlihazırda askerlere saldırmaya ve münferit hadiseler gerçekleştirmeye başladı. Van'da Taşnak teşkilatı son derece kuvvetliydi. Rusya'dan sürekli silah ve cephane getirtmekteydiler. Komitecilerin bir isyana hazırlandığının belli olması üzerine asayışı sağlamak için Van'a Sadeddin Paşa gönderilmişti. Paşa, şehre gider gitmez Ermeni ileri gelenlerini ve papazları toplayarak kendilerine nasihatte bulunmuş ve hiçbir yerde görmedikleri refah ve huzuru Osmanlı Devleti'nde yaşadıklarını hatırlatarak devlete sadakatin tek çıkar yol olduğunu belirtmişti. Fakat Paşa'nın hatırlatmaları ve uyarıları istenilen sonucu vermedi.³⁶ 1896 başından beri süregelen Van'daki olaylardan nihai noktayı 3 Haziran'da Ermenileri komitecilerin askerlere ateş açması oluşturdu. Şehirdeki çarpışmalar iyice arttı. Ermenilerin iyi silahlarla ve bol cephaneye çatışmalara katılmaları isyanın önceden planlandığını ve hazırlandığını göstermekteydi.³⁷ İsyân girişiminden sonra hem Avrupa devletlerinin dikkatlerini üzerlerine çekmiş oldular hem de Osmanlı devlet erkânının neler yapabileceğini ne tür zaafılar gösterebileceğini görmüş oldular. Böylece çalışmalarını bu eksiklikleri göz önünde bulundurarak daha düzenli hale koyma fırsatını elde etmiş oldular.³⁸ Görüldüğü üzere 1896 yılında Van'da cereyan eden ve sonrasında uluslararası bir statü kazanacak Ermeni İsyânı, Avrupalı devletlerin arabuluculuklarıyla süreklilik kazanacak ve I. Dünya Savaşı sonuna kadar da devam edecektir.

Taşnak Cemiyeti

Rus Ermenileri arasında 1860'lardan itibaren Kafkaslar, Moskova ve St. Petersburg'da devrimci ve milliyetçi gruplar ortaya çıkmıştır. Mevcut gruplar birtakım siyasi arayışların içerisindeydi. Rus uyuğundaki Ermeni ileri gelenleri Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen gelişmeleri takip ediyor ve politikalar geliştiriyorlardı.³⁹ Ermeni siyasi grupları 1890 yılının yaz ayında bir araya geldi. Bu toplantının konusu yeni bir teşkilat çatısı altında örgütlenme ihtiyacıydı. Uzun tartışmalardan sonra Ermeni ihtilâl cemiyetlerinin bir ittifakı olan *Taşnaksutyun İhtilâl Örgütü*⁴⁰ kuruldu. Mevcut yapı ile ilgili kısıtlı bilgiler olmasına rağmen teşkilatın ilk amacı bütün ihtilâlciler Ermenileri ve Ermeni

36 Akçora, Van ve Çevresinde Ermeni İsyânları, 105-106.

37 Bakar, Ermeni Tehciri, 41.

38 Oktay, "Ermeniler ve Van İhtilâl Örgütü 1896-1915", 90.

39 Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 443-444.

40 *Taşnak* kelimesi Ermenice tam olarak "Taşnak sutyun" olarak ifade edilir. Bu terim de federasyon anlamına gelmektedir. Komitenin asıl adı "Ermeni İhtilâl Cemiyetleri İttifakı"dır". *Taşnaksütun* kelimesi ise Türkçe'ye, kısa bir şekilde *Taşnak* olarak geçmiştir (Doğan, "Ermeni Komitelerin Hınçak ve Taşnaksütun, 315; Mehmet Hocaoglu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler* (İstanbul: Anda Dağıtım, 1976), 163-164).

siyasi grupları bir yapı altında birleştirmekti.⁴¹ Bu cemiyet aynı zamanda Hınçak başta olmak üzere diğer Ermeni cemiyetlerini bir araya getirmek için çalışacaktı. Ancak Taşnak ile Hınçak arasında amaca dönük olarak ideolojik farklılık söz konusuydu. Bu bağlamda Taşnak, Hınçak'ın sosyalist söylemlerine karşılık çizgisini milliyetçi-sosyalist olarak belirlemişti.⁴² Yeni kurulan bu cemiyetin yönetiminin nerede olacağı da uzun tartışmalardan sonra Tiflis şehri olarak belirlendi. Cemiyetin kurucu ve ilk yönetim kadrosunda Abram Dastakyan, Levon Sardaryan ve Arutün Loris Melikyan⁴³ Christopher Mikaelian (1859–1905), Stephan Zorian (1867-1919) ve Simon Zavarnian (1866-1913) yer aldı.⁴⁴

Cemiyetin yayın organı olan *Droşak*⁴⁵ gazetesi 1891 yılında yayınlanmaya başladı.⁴⁶ 1892 yılına kadar bir programı olmayan Taşnak, “Umumi Görüş” adı altında bir programı aynı yıl yayınladı. İlk programlarını Rusların “Halkın İradesi” (*Narodnaya Volya*) teşkilatından almışlardı.⁴⁷ Cemiyet, faaliyet sahasını iki ana bölgeye ayırmıştı. *Doğu bürosu* adı verilen kısmın faaliyet alanı Giresun, Harput ve Diyarbakır hattının doğusu ile Kafkasları, Rusya ve İran'ı içine almaktaydı. *Batı bürosunun* faaliyet alanı ise Doğu bürosunun batısı ile Balkanlar ve Batı ülkelerini kapsamaktaydı. Taşnakların, Osmanlı dönemindeki parolası “*Türkü, Kürdü, nerede ve hangi şartlarda görürsen öldür. Gericileri, sözünden dönenleri, Ermeni hafiyelerini, hainleri öldür, intikam al*” şeklinde idi.⁴⁸

Taşnak Cemiyeti 1894 yılında kendi yayın organlarında yayınladığı parti tüzüğünde partinin amacının “Türkiye Ermenistanı'nda”⁴⁹ siyasi ve ekonomik

41 Doğan, “Ermeni Komitelerin Hınçak ve Taşnaksütyun,” 315.; Erdal İltter, Türkiye’de Sosyalist Ermenilerin Faaliyetleri (1890-1923), (İstanbul: Turan Yayınları, 1995): 26-27.

42 Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, 443-444.

43 Doğan, “Ermeni Komitelerin Hınçak ve Taşnaksütyun,” 316.

44 Taşnaksütyun cemiyetinin ortaya çıkışı ve ideolojisi ile ilgili genel bilgi için bkz: Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm*, 26 vd.; İltter, Türkiye’de Sosyalist Ermenilerin Faaliyetleri, 26-27.

45 Bayrak anlamına gelmektedir. Gazetenin biri havâsa yani ileri gelen kişilere diğeri avâm yani halka ait olmak üzere iki çeşit çıkarılması kararlaştırılmıştır. Taşnak programından anlaşıldığı üzere cemiyet sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dâhilindeki değil sınırları dışındaki köyleri de teşkilat programına almıştır. Bkz. Dilşen İnce Erdoğan, *Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)* (İzmir: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007), 226.

46 Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklulardan Beri Türk-Ermeni İlişkileri*, 26.

47 Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm*, 31.

48 A. Alper Gaziziray, *Osmanlı'dan Günümüze Kadar Ermeni Terörünün Kaynakları*, (İstanbul: Gözen Kitabevi, 1982), 112.; Erdoğan, *Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)*, 225.

49 Bu dönemde yabancılar Doğu Anadolu'yu bilinçli bir şekilde “Ermenistan”, “Türkiye Ermenistan'ı” veya “Altı Ermeni Vilâyeti” diye göstermeye yönelmişlerdir (Şimşir, *Ermeni Meselesi*, 65-66.; Doğan, “Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütyun, 318).

özgürlük elde etmek olduğu belirtilmekteydi. İsyan yolu ile amaçlarına ulaşmayı hedefleyen örgüt yayınladığı programında kullanacağı yöntemleri de açıklamaktaydı. Buna göre ilk olarak çeteler kurulacak ve eylemlere hazırlık yapılacaktı; Ermeni halkı silahlandırılacak; hükümet kurumları yağmalanacak ve yıpratılacaktı.⁵⁰ Silah ve cephane sağlanması komitenin yapması gerekenler arasında ilk sırayı almıştır. Silah sevkiyatının kolaylıkla yapılabilmesi amacı ile İstanbul, Trabzon ve Van'da şubeler açılmıştır. Burada özellikle Van, İran sınırında bulunması nedeni ile önemli Taşnak merkezleri arasındaydı. Dış ülkelerden de yardım gelmekteydi. İran, Rusya, Almanya ve Belçika cemiyete silah ve cephane temin eden ülkelerin başında idi. Osmanlı Devleti sınırlarından sokulan silah ve cephane Ermeni kiliselerinde, Ermeni ve misyoner okullarında hatta yabancı bankalarda saklanmıştır.⁵¹ Komiteler hedeflerini gerçekleştirmek için Balkanlar'daki Bulgar isyancıların yöntemini örnek almıştı.⁵² Yine Ermenilerin yanında Yezidiler, Nasturiler ve Kürtlerin bir kısmının da silahlandırılmasını sağlayarak hükümete karşı kışkırtmaya çalışmışlardır.⁵³

Cemiyet 1892-1898 yılları arasında önemli bir gelişme gösterdi. Bunun bir sonucu olarak İstanbul, Trabzon, Batum, Hoy, Nahçıvan, Tiflis, Bakü, Gence ve Karabağ'da şubeler kurdu. Bununla birlikte Balkanlar, Mısır, Kıbrıs, Cenevre, Paris, Marsilya ve 1896 yılı itibari ile de Amerika'ya şubeler açıldı.⁵⁴ Ayrıca bir taraftan İran Artpatakan, Surmalu, Kars ve Aleksandropol'de oluşturulmuş olan depolardan Anadolu'ya silah sevkiyatını organize ederken diğer yandan da Tebriz'de silah atölyesi kurdu.⁵⁵ Taşnak cemiyeti 1898 yılında Tiflis'de yapılan II. Genel Kongresi'nde partinin uygulayacağı taktikler konusunda üyeleriyle görüşmeler yaptı. Bu toplantılar sonucunda İstanbul, Kilikya, Sason ve Van'da çıkarılacak isyanlarda kullanılmak üzere silah ve cephane toplanmasına karar verildi. Bu arada çeşitli ihtilal grupları da gelecekte planlanan isyanlar için yerleşmek üzere Doğu Anadolu'ya geçmekteydi.

50 Şimşir, *Ermeni Meselesi*, 82.

51 İltar, *Türkiye'de Sosyalist Ermenilerin Faaliyetleri*, 28; (Genel bilgi için ayrıca bkz: Türkkiye Ataöv, "Ermeni Terörizminde Silah Sağlanması: Osmanlı Belgelerine Dayalı Gerçekler", *Uluslararası Terörizm ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı Sempozyumu*, Ankara, 1984.)

52 1876'da Bulgarlar ayaklanınca Osmanlı Devleti isyanı bastırdı. Ancak "Hıristiyan Bulgarlar, Müslüman Türkler tarafından katlediliyor" diye Avrupa'da propagandalar yapıldı. Ardından Rusya Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Ermeniler de benzer bir beklenti içerisine girdi. Yani Anadolu'da ayaklanma çıkarılınca Büyük Güçler Osmanlı Devleti'ne savaş açacak ve sonunda bir Ermeni devleti kurulacaktı. Elbette bu mümkün olmadı (Şimşir, *Ermeni Meselesi*, 82-83).; Ayrıca Bulgar taktığının başarıya ulaşmamasının nedenleri için bkz: Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm*, 34-36.

53 Erdoğan, *Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)*, 226.

54 Doğan, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütyun" 318.

55 Doğan, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütyun," 319.

Sayıları 20-30 ve hatta 100 savaşıçdan oluşın Ermeni grupları Türk kuvvetlerine saldırıyorlardı.⁵⁶

Cemiyet, Osmanlı Devleti'nde genel boyutta ihtilâller çıkararak bağımsız bir Ermenistan kurmayı hedeflemekteydi. Bunun için gerekli yerlerde ihtilâl cemiyetleri dahi meydana getirmiştir. Cemiyetin kurulmasından sonra birlikler kurulmuştur. Üyelerinin silahlandırılması için her türlü yola başvurulmuştur. İhtilâl örgütünün kurulmasından sonra kişilerin ve silahların bir yerden başka yere taşınması için yollar oluşturulmuştur. Kurulacak komiteler en büyük yerleşim biriminden en küçük yerleşime kadar örgütlenme yoluna gitmiştir.

Büyük güçler Berlin Kongresi'nden başlayarak Ermeni komite ve komitecilerinin yıkıcı faaliyetlerini yönlendirirken çıkan isyanları da Osmanlı içişlerine müdahil olmak için gerekçe olarak değerlendirdi. Bu dönemde her alanda tek yönlü olarak Ermenilerin mazlum, Türklerin zalim olduğu tezi işlenmiştir. Buradaki amaç ise yıkılmakta olan Osmanlı mirasından mümkün olduğunca pay almaktır.⁵⁷

Taşnak cemiyeti zaman içerisinde güçlenerek Ermeni ihtilâlcı cemiyetleri arasında en önemlisi haline gelmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Ermenilerin kaderini belirleyen faaliyetler içerisine girdiler. Bu dönemde Hınçak eski önemini yitirdi. Daha sonra Taşnak bütün Ermeniler adına diplomatik ilişkiler kuracak ve bu bağlar sonucunda Ermeni toplumunu I. Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri'nin yanında Osmanlı'ya karşı savaşa sürüklemiştir. Son kertede ise Kafkaslar'da oluşturduğu gönüllü Ermeni birlikleriyle de Doğu Anadolu'da yaşayan Müslüman ahaliyi yok etmek üzere etnik bir temizliğe girişecektir.⁵⁸

Konsolos Vekili Bertram Dickson

Bertram Dickson 21 Aralık 1873'te İskoçya'nın Edinburgh şehrinde doğmuştur. Kraliyet Topçu subayı olarak otuz beş yaşında bir Teğmen olduktan sonra Güney Afrika, Somaliland ve İngiliz Doğu Afrikası'nda görev yapmıştır. Hakkında yeterince resmi bilgi bulunmayan Dickson gibi bir askerinin normal ordu kariyerini takip etmemesi onun genç rütbesini daha "gizli faaliyetler" için bir kılıf olarak kullandığı iddiasını da gündeme getirmiştir. Daha sonra Yüzbaşı

56 Doğan, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütyun," 319.

57 Hikmet Öksüz, İsmail Köse, *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)*, (Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları: Trabzon, 2015), 13.

58 Doğan, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütyun," 320.

rütbesi ile terfi eden Dickson 1908'e gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde Van Vilâyeti için Konsolos Vekili olarak görevlendirilmiştir.⁵⁹

İngiltere tarafından Van'da görevlendirilen Dickson ilk olarak tercümanıya birlikte Bayburt'taki antik kaleyi gezmiş, sonrasında ise Konsolosluk merkezi Erzurum'a doğru hareket etmiştir.⁶⁰ Burada Askerî Ataşe ve Konsolos Vekili olarak görev yapacaktır.⁶¹ Topçu Yüzbaşısı mevcut bölgeye "viskonsolos" olmak üzere gelecekti ancak askerî sıfatını resmen kullanmayacaktır.⁶² Konsolos Vekili unvanıyla üç gün sonra Erzurum'a geldi. Buradan da Van'a gitmek üzere hareket edecektir.⁶³ Nitekim 2 Haziran 1908'de şehre geldi. Van'a geldikten sonra bölgede geniş çapta seyahatler yaptı⁶⁴. Hatta bu gezileri İngiltere'deki coğrafya dergileri için bir dizi makale halinde kaleme almıştır.⁶⁵

Dickson, Osmanlı Devleti için rejim tartışmalarının yaşandığı bir dönemde Van'da görev yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda Haziran 1908'den 1910'un ortalarına kadar görev yaptığı yerdeki Ermenilerin faaliyetleri hakkındaki gözlemlerini rapor halinde kaleme almıştır. Buradaki Ermenilerin büyük çapta Ruslar tarafından silahlandırıldığını resmî raporlar halinde İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'e iletmiştir.⁶⁶ Nitekim bu raporlardan 21 Aralık 1908 tarihli "Ermeni Taşnak Sorunu" başlığını taşıyan değerlendirmeler çalışmamızın ana konusudur.⁶⁷ Yaklaşık iki yıldan az bir süre kaldıktan sonra Dickson'un Van'daki görevi sona ermiştir.⁶⁸

Ermeni Taşnak Sorunu Raporu

3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması (16. Madde) ile "Ermeni" adı ilk defa bir uluslararası antlaşmaya girmiştir. Fakat bu antlaşma

59 "Captain Bertram Dickson," *Undiscovered Scotland*, 11 Ocak 2020, <https://www.undiscoveredscotland.co.uk/usbiography/d/bertramdickson.html>.

60 BOA, DH. ŞFR. Kataloğu (Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı), 368/100-1, 31 Mayıs 1322/1908.

61 Captain Bertram Dickson," *Undiscovered Scotland*.

62 BOA, DH. ŞFR. Kataloğu, 368/100-1, 31 Mayıs 1322/1908.

63 BOA, DH. ŞFR. Kataloğu, 368/126-1, 2 Haziran 1322/1908.

64 Captain Bertram Dickson," *Undiscovered Scotland*.

65 Daha geniş bilgi için bkz. Captain Bertram Dickson, "Journeys in Kurdistan", *The Geographical Journal*, Volume: XXXV, No: London: 4 Nisan 1910,.; Cengiz Kartın, "XIX. ve XX. Yüzyılda İngiliz Seyyahların Gözüyle Doğu", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Ed: M. Çağatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy, (Ankara: Türk Yurdu, 2016), 97-98.

66 Captain Bertram Dickson," *Undiscovered Scotland*.

67 The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 195/2284, No:36, "Armenian Tashnak Ouestion", Van, December 21, 1908.

68 Captain Bertram Dickson," *Undiscovered Scotland*.

uygulama alanı bulmadı. Onun yerine Berlin Antlaşması yürürlüğe girecekti. Böylece 13 Temmuz 1878’de imzalanan Berlin Barış Antlaşması ile Osmanlı Ermenileri ile ilgili özel bir madde eklendi. Buna göre Ermenilerin yaşadığı eyaletlerde reformlar yapılacaktı. Antlaşmanın 61. Maddesi olan bu hüküm ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğüne karşı ciddi bir tehdit oluşturacaktı. Bu durum Türk-Ermeni ilişkilerinde de bir dönüm noktası olacaktı.

Rapor incelenirken gösterilen en önemli hassasiyet olabildiğince yorumdan kaçınarak okuyucu ile yazar arasına girmemek olmuştur. Dickson askerî ataşe olarak Van’da yaklaşık iki yıl görev yaptı. 21 Aralık 1908’de kaleme almış olduğu rapor ve Ermeni olayları ile ilgili metinler tarihî vesika olma özellikleri dolayısıyla birebir tercümesi yapılmıştır. Metinlerde eksik ya da yeterince açıklanmayan olaylar hakkında mümkün olduğu kadar akademik kaynaklara başvurularak metin içinde ve dipnotlarda bilgi verilmiştir.

Şimdi de çalışmanın esasını oluşturan ve İngiliz Devlet Arşivi’nde tespit ettiğimiz Van’daki İngiliz Konsolos Vekili Dickson’un konuyla ilgili hazırlamış olduğu önemli bilgiler içeren değerlendirmeleri üzerinde duralım:

Dickson hazırladığı raporda Osmanlı Devleti’nde yakın dönemde yaşanan Anayasa’nın ilanı ve rejim değişikliğinin Ermenilerin içinde bulunduğu durumu önemli derecede “*hafifletmiş*” olduğu tespitini yapmaktadır. Hatta ona göre devrimci olarak addedilen Taşnak örgütü politikasını ve faaliyetlerini dahi değiştirme yoluna gitmişti. Van vilâyetinde yaşayan Ermeni topluluğu tamamen Taşnak cemiyetinin etkisi altındaydı. Öyle ki bunun sonucunda Ermeni sorununun mahiyetinin değiştiği bile ifade edilmektedir.⁶⁹

Raporda Osmanlı Devleti’nde kurulan bazı Ermeni örgütleri hakkında da bilgiler verilirken özellikle Taşnak üzerinde durulmuştur. Buna göre 1887 yılından itibaren “devrimci” Ermeni örgütleri ortaya çıkmıştı. Bunlar arasında en bilinen iki cemiyetten Taşnak’ın kökeni 1890 yılına kadar geriye gitmesine rağmen ön plana çıkan Hınçak idi. Ancak 1897 sonrası bu örgüt gücünü yitirmeye başlamış ve nüfuz bakımından yerini Taşnak’a bırakmıştı.⁷⁰

Taşnak’ın neden kurulduğu ve finans kaynakları da raporda yer aldı. Cemiyet Ermenilerin yoğunlukta yaşadığı yerlerde eylemler gerçekleştirmek üzere kurulmuştu. Ayrıca Kafkasya ile Amerika’dan gelen fonlarla kurumsal kimliğini güçlendirmekteydi. Bu süreç içerisinde Taşnakların gücü arttı. Böylece Kafkasya bölgesindeki örgütlenmelerini kusursuz biçimde tamamladı. Cemiyetin giderek güç kazanması Rusların dikkatini çekiyordu. Hatta Rus

69 TNA, FO 195/2284.

70 TNA, FO 195/2284.

Hükümeti 1905 yılında Ermeni Kilisesi ve okul mülküne el koyduğunda Taşnak, devlet destekli Müslümanlarla savaşmak için kullanılmıştı. Keza köylüler korucu olarak askere alınıp onlardan seyyar kıtalar dahi oluşturulmuştu. Öyle ki 2000 atlı askerden oluşan kalıcı bir kuvvette meydana getirilmişti. Ayrıca her ilçede “casus askerleri” olan ve yerel şubeleri bulunan bir istihbarat dairesi kuruldu. Böylece Avrupa'nın dört bir yanına ajanlar gönderilmiş ve stratejik bakımdan önemli olan çeşitli yerlere silah depoları kurulmuştu. Söz konusu istihbarat dairesi silahların ve mühimmatın ele geçirilmesinde çok etkindi. Bunların toplanması dairenin görevleri arasındaydı. Dairenin her Rus ordu merkezi ve cephaneliğinde “tüfek çalan” veya *firsat teklifi* olarak Rus askerlerinden tüfek satın alan ajanları bulunmaktaydı. Rapora göre cemiyet ajanları Rusya'da ödeme yaptıkları sürece istedikleri kadar silah alabiliyorlardı.⁷¹

Raporda Taşnak'ın Rus Hükümeti ile olan ilişkileri de yer almıştır. Cemiyet Rus Ermenileri üzerinde çok etkiliydi. Bu yüzden Rus Hükümeti ve Taşnaklar arasında şiddetli çatışmalar yaşanmaktaydı. Bunlardan biri örneğin Rus Hükümeti'nin kilise arazilerini iade etmesi üzerine Ruslara karşı Kafkaslardaki aktif direniş sona ermişti. Ancak bir yandan da üyelerin sıklıkla sergilediği terör eylemleri, sıkıyönetime karşı gelme, casus ve gizli polis eylemleri ile sıkıntı çıkarmaya devam ediyorlardı.⁷²

Rapor, Taşnak Ermenilerinin Rusya'daki temel şikâyetleriyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Buna göre Ermenilerin gözünden Rusların onlara bakışı ve politikaları şöyle sıralanmaktaydı:⁷³

- 1- Anayasanın “*saçma*” nitelikte olması;
- 2- Hükümetin Ermenileri “*Ruslaştırma*” ve onların milli ruhlarını ortadan kaldırma çabaları;
- 3- Toplumdaki Ermeni nüfusu artmasına rağmen Ermenilere verilmesi reddedilen en iyi devlet arazilerine Rus göçmenleri yerleştirerek Ermeni toplumunun parçalanması;
- 4- Tüm kamu kurumlarında Rusçanın zorunlu hale getirilmesi;
- 5- Ermenilerin ordu ve devlet memurluğundaki yüksek mevkilerden dışlanması.

---

71 TNA, FO 195/2284.

72 TNA, FO 195/2284.

73 TNA, FO 195/2284.

Taşnak cemiyeti Rusya’da sıkıyönetim döneminin sona erdirilmesi, daha özgürlükçü bir Anayasa ve Kafkasya’nın özerk olmasına yönelik taleplerde bulunmaktaydı. Rapora göre devrimci bir örgüt olarak biraz “pasif” gibi görünseler de aslında gelecekte yaşanabilecek olası durumlar için *hazırlık* yapıyorlardı. Bu süreç cemiyeti kusursuz hale getirme, güçlendirme, araçlarını ve silah depolarını iyileştirme noktasında bir zaman kazanma dönemi olacaktı.⁷⁴

Dickson kendi raporu ile daha önce Van’dan gönderilen raporlardaki istatistik ve bilgilerin örtüşüğünü Büyükelçi G. Lowther’a ifade etmekteydi. Konsolos burada cemiyetin cephane ve mühimmat toplama konusundaki gücünü de dile getirdi. Buna göre açık bir şekilde isyana kalkışmadan önce Van etrafındaki depolarda yaklaşık 4000 tüfek ve 4.000.000 fişek toplayacaklardı. Şubat 1908 tarihinde ise köy korucularını silahlandırma amacıyla 600 Rus Hükümeti menşeli Mosin⁷⁵ tüfeği getirilmişti. Buna ek olarak yaklaşık 600 adet çeşitli nitelikteki tüfek köylülere dağıtılmıştı. Böylelikle açık bir başkaldırı için kesinlikle hazır duruma gelmişlerdi. Ancak Tiflis’teki merkezi komite ve aslında tüm Rus Ermenileri “geçen baharda askerlere direnmeleri ve silah depolarının ele geçirilmesini engellemeleri” nedeniyle *Van Fedai Birliği*⁷⁶ ve bu birliğin başındaki Aram⁷⁷ ve Papazyan’a (Doktor) öfkeliydi. Bu sebepten ötürü komitenin iki üyesi olan Vramian ve Derdavidian’ın Van’a geldiği ve bu mesele ile ilgili kapsamlı bir soruşturma yürütüldüğü belirtilmekteydi.⁷⁸

Konsolosluga göre Vramian tüm Taşnak hareketinin arkasındaki itici güç idi. Raporda Vramian “*kesinlikle iyi bir sosyalist, anarşist, ateist ve terörist komplocu örneği*” olarak tanımlanmaktaydı. Mesleği gazetecilik olup sonradan Amerikan vatandaşı olmuş birisiydi. İran vatandaşı olarak İstanbul’da doğmuştu. Daha sonra Türkiye’den sürgün edilmiş; Rusya ve Amerika’da eğitim almıştı. Konsolos Vekili’ne göre kendisi Tiflis’te ikamet ediyordu.

74 TNA, FO 195/2284.

75 *Tam adı “Mosin-Nagant” olan Rus üretimi elle kurmalı piyade tüfeği.*

76 “Fedai” ya da “fedayi” Ermeniceye Farsçadan geçmiş bir terimdir. “Kendini adayan” anlamına gelmektedir. Ermeni fedayisi “halk içinden” doğmuştur. İster Kafkasyalı, Osmanlı, aydın, papaz veya ister sıradan bir köylü olsun, fedayi yaşamını eylemleri ve ölümüyle uyandırdığı halkına ait silahlı bir devrimci idi. Terim aynı zamanda daha eski Ermeni köy eşkıyalığı geleneğinin de devamıydı. 10 ile 15 kişilik seyyar silahlı çeteler halinde örgütleniyorlardı. Özellikle 1894-96 Sason isyanında önemli görev almışlardı (Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi’nde Milliyetçilik ve Sosyalizm*, 36-37).; Fedailerin faaliyetleri için bkz: Erdoğan, *Osmanlı Devleti’nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı*; Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1998). Ayrıca Ermenilerin silah kaçakçılığı, silahlanması ve cephaneleri muhafazaları ile ilgili bkz: İler, *Türkiye’de Sosyalist Ermenilerin Faaliyetleri*, 48-49.; Kantarcı, “Van’da Ermeni İsyanı”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 5, (Bahar 2002), 138-168.

77 Van’daki Taşnak liderlerinden Aram Manukyan.

78 TNA, FO 195/2284.

Mevcut Taşnak hareketinin Rusya bölümünü de buradan yönlendirmekte idi. Konsolos Vekili Dickson, Vramian ile aralarında geçen bir konuşmayı aktarmaktadır. Konuşma sırasında Vramian şunları ifade ettiği bildirilmiştir:⁷⁹

“Bana, Fedai birliğinin askerlere karşı koyması ve silahların ele geçirilmesini önlemesi gerektiğini söyledi; böyle olsaydı bunun sonucunda katliamın meydana gelmeyeceğini düşünüyordu çünkü Türk hükümetinin İngiliz, Fransız müdahalesinden ve özellikle de Türk-İran sınır anlaşmazlığı o dönemde şiddetli safhada olduğundan Rusların müdahale etmesinden korkabileceğine inanıyordu”

Vramian'ın bu ifadelerine Dickson şu şekilde cevap verdiğini bildirmiştir:

“Ona, Kürtlerin ve Başıbozukların Avrupa siyasetini çok da rahatsız edeceğini düşünmediğimi ve bu durumun da muhbir David'in Fedai Birliği tarafından Van'da düzenlenen suikast ile öldürüldüğü ve bunun karşılığında da Başıbozukların derhal 100 Ermeni'yi şehrin sokaklarında katlederek cevap verdiği 23 Mart 1908 olayları ile ortaya konduğunu anlattım. O ise bu türden katliamların önemli olmadığını ve Ermenilerin böylesine onurlu bir sebepten ötürü canlarını vermekten şikâyetçi olmadığını ifade etti.”

Raporda Taşnakların Jön Türklerle ilgili düşüncelerinden de bahsedilmektedir. Buna göre cemiyet merkez komitesi Selanik'teki Jön Türkler hareketine çok kızgındı. Onları, güvenlerini kötüye kullanmakla suçluyorlardı. Bu sıkıntının sebebi ise II. Meşrutiyet'in ilanı öncesindeki Osmanlı Devleti iç siyasi gelişmelerinde aranmalıydı. Şöyle ki 1907 yılında Taşnak örgütü *Türklerden memnun olmayan* tüm grupları Paris'te devrimci bir kongreye (27 Aralık 1907) davet etmişti.⁸⁰ Bu toplantıya *Ermeni Jön Türkleri*, Arap ve Yahudi grup

79 TNA, FO 195/2284.

80 Burada bahsedilen 27-29 Aralık 1907'de Paris'te toplanan Osmanlı Devleti muhalefet partilerinin ortak kongresiydi. (Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm*, 77). Kongreye Ahmed Rıza, Prens Sabahattin ve Ermeniler adına da Taşnaksütyun komitesinden Malumyan temsilci olarak katıldı. Kongre sonucu yayınlanan deklarasyonda; Padişahın tahtan indirilmesi, meşrutî ve temsili bir hükümet kurulması hedefe varmak için şiddet de içinde olmak üzere her yola başvurulacaktı. Baskıya karşı silahla direnme yapılacak, vergi ödenmeyecek, propaganda araçları kullanılacak, bunlardan sonuç alınmadığı takdirde büyük çaplı bir isyana gidilecekti. Ahmed Rıza, Ermenilerin, Müslümanların kendilerinin Doğu Anadolu'da kullandıkları yöntemi kullandıklarını söylemelerine tepki olarak Prens Sabahattin ile anlaşmazlığa düştü (Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 1983, 322). 29 Aralık günü çalışmalarını tamamlayan Kongre uzun bir bildirge yayınladı. Bildirgeyi imzalayan örgütler, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-î Merkeziyet-î Meşrutiyet Cemiyeti (yayın organı Terakki), Ahd-ı Osmanî Cemiyeti (Mısır), Londra'da Türkçe ve Arapça çıkan Hilafet'in yazı kurulu, Taşnaksütyun (yayın organı Troşak), Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi (yayın organı Lavora), Armena gazetesi idare heyeti (Marsilya), Razmik gazetesi idare heyeti (Balkan Memleketleri), Hayrenik gazetesi ihtilalci yayın organı (Amerika), Özşavlı, “Ermeni Milliyetçi Hareketlerinin Doğuşu, 176.)

temsilcileri katılırken Bulgar, Yunan ve Sırp temsilcileri gelmeyi reddetmişti. Kendileri dışındaki diğer iki grubun (Yunan, Sırp ve Bulgar arasındaki) gelmemesi koşuluyla katılabileceklerini iletmişlerdi. Bir program belirlendi ve Taşnak örgütü de bu programın bir maddesi olarak Jön Türklerin “Özerkleştirme” prensibini milliyetçi Ermenilerin anladığı şekilde kabul ettiğini iddia etti. Ancak Dickson’a göre bu yanlış bir düşünceydi. Daha sonra ortak eylem kararlaştırıldı. Bu doğrultuda Jön Türkler de yeni kararlaştırılan propagandanın ordu içinde yayılmasını sağlamak ve yerel Müslüman toplulukların Fedai Birliği’ne karşı olan düşmanca tutumunu ortadan kaldırmak amacıyla Van’a temsilci gönderme sözünü vermişti. Ancak konsolosluk raporuna göre bu temsilciler gönderilmedi. Bu duruma gerekçe olarak da önceki yıl yaşanan acı olayların etkisinin hâlâ yerel Müslüman topluluklar üzerinde devam etmesine bağlanmaktaydı. Van Konsolos Vekili kendi deneyimlerine göre Jön Türk-Taşnak yakınlaşması ve geleceği ile ilgili kişisel bir analiz de yapmaktaydı. Ona göre Jön Türkler bu işbirliğinden bekledikleri kazancı elde edemeyeceklerdi.⁸¹

Rapora göre 1908 yılının Temmuz ayında Jön Türkler, Taşnak Cemiyeti’nden Resneli Niyazi Bey’in Selanik’te çıkardığı ayaklanma ile bağlantılı bir benzerini Van vilayetinde çıkarmalarını istemişti. Ancak o vakitte cemiyetin silah depolarına el konulması ve liderlerinin de “*kuyulardan ya da evlerin arkasındaki buluşkhanelerden kazılarak çıkarılmaları*” nedeniyle bu isyan başlatılmadı. Taşnaklar, Jön Türkleri “*oyunu onların kuralıyla*” oynamadığı için suçlamaktaydı. Bu durum daha önceden mutabakata varılan “*muhtariyet*” programını Jön Türklerin kabul etmemesinin sonucuydu.⁸²

Raporda Taşnak programının incelenmesi halinde temel hedeflerinin “*Rusya ve Türkiye Ermenistan*”ı için “*Muhtariyet*” veya “*Devlet Birleştirme*” noktasında genel oy hakkı bulunduran özgür bir Anayasa ve sosyalizm olduğu belirtilmekteydi. Cemiyet liderleri bu programı geleceğe dönük olarak hazırlamıştı. Konsolosa göre Taşnaklar bir süre için Parlamentoda gizli tutulan “*muhtariyet*” hedefine sahip olan “*sosyalist parti*” kurulması ile yetinecekti. Hükümet ve Jön Türkler mevcut Anayasayı tanımaya ve onu yürütmeye devam ettiği sürece Taşnaklar, Parlamentoda olacaklarını dile getirmekteydi. Ancak kendi beyanlarına göre “*ister Jön Türk ister başka Türk olsun herhangi bir Türk’e*” güvenmediklerini de ekliyorlardı. Dolayısıyla tüm olasılıklara karşı kendilerini hazırladıklarını belirtiyorlardı. Hatta bu doğrultuda Anayasa ile Ermenilere “*verilen sözlerin*” yerine getirilmemesi durumunda terörizme başvuracaklardı. Konsolosa verilen istihbarat raporlarına göre Taşnak liderlerinin reddetmesine rağmen Van vilâyetine silah taşınmaya devam edilmekteydi. Ayrıca bomba yapımı ustaları da yine bu kente gelmekteydi.⁸³

81 TNA, FO 195/2284.

82 TNA, FO 195/2284.

Taşnak cemiyetinin Türk, İran ve Rus hükümetleri arasında yaptığı kıyaslamalar da raporda yer aldı. Onlara göre Türk ve İran hükümetleri Ruslara nazaran daha güçsüz durumdaydı. Dolayısıyla Taşnaklar bu iki ülkede Rusya'ya kıyasla daha iyi şartlar elde etmeyi ümit etmekteydiler. Bu nedenle de tüm çabaları Ermenilerin Ruslaştırılmasına karşı ve yine Rusya'ya Osmanlı'ya ya da İran'a müdahale etme şansı verebilecek herhangi bir politikaya karşıydılar. Dickson'a göre Ermeniler geçmişte "duygusal" ve "dini nedenlerden" ötürü Rusya yanlısı tutum sergilemişlerdi. Ancak şu anda kendi deyimleri ile artık "gözleri açılmış"tı. Konsolos raporunda bu duruma kanıt olarak Vramian ile yaptığı bir konuşmayı dayanak göstermekteydi. Bu görüşmenin konusu Rusya'nın İran sınırı sorunu ile ilgili olarak Osmanlı Devleti ile olası bir savaş durumuydu. Öyle ki bu dönemde Türk sınırlarında hazırlık yapılmakta ve savaş malzemesi taşıyan trenler Erivan ve Kars'a gönderilmekteydi. Hatta Ocak 1908'de Rus ordusu yetkilileri savaş durumunda örgütlerine yardım yapılacağı güvencesini vermişti. Ruslar böylece Taşnak örgütüne yaklaşmaya çalışmış ancak bu görüşme önerisi cemiyet tarafından derhal reddedilmişti. Yine de raporda Türk-Rus savaşı çıkması durumunda Taşnaklar, Türk yanlısı gibi görünse de Rusya'nın özgürlükçü bir Anayasa hazırlaması durumunda Ermenilerin fikirlerini değiştirebileceği ifade edilmekteydi.⁸⁴ Dickson bu konuda Vramian ile birkaç görüşme ve hararetli tartışma gerçekleştirdiğini de eklemekteydi. Ona göre Taşnak örgütü gerçek hedeflerini gizlemekteydi. Bunun akıllıca olduğunu düşünse de anlamak için çok da derin bir muhakeme yeteneğinin gerekli olmadığını belirtiyordu. Raporda onların nihai hedefi de açık bir biçimde anlatıldı. Buna göre Türk, Rus ve İran'daki Ermenilerin yaşadığı illerin birleştirilmesi ile oluşturulacak "seçilmiş bir bölgede" özerk ve bağımsız bir Ermenistan Cumhuriyeti kurulacaktı. Konsolosluk, Taşnakların Jön Türk Anayasası'na olan sözde bağlılıklarını süre kazanmak için *uydurulmuş bir bahane* olarak değerlendirmekteydi. Onların bu Anayasadan hoşnut olduklarına kuşku ile yaklaşmaktaydı. Tüm çabaları gelecekte kurulacak "Büyük Ermenistan"a yönelikti. Bu bağlamda raporda cemiyete dair şu özellikler dikkati çekmekteydi:⁸⁵

- 1- Ermenilerin halk olarak çoğunluğu oluşturacağı tek bir vilayet oluşturmak amacıyla Van, Erzurum ve Bitlis vilayetleri yeniden düzenlenmeliydi. Bu kentlerdeki Kürt nüfusu ise diğer vilayetlerin sancaklarına gönderilmeliydi. Böylece yeniden oluşturulacak bu büyük ve yeni vilâyet; İran ve Kafkaslardaki Ermeni vilayetleri ile bağlantı kurabilecek "seçilmiş bir bölge" oluşturabilecekti.

83 TNA, FO 195/2284.

84 TNA, FO 195/2284.

85 TNA, FO 195/2284.

- 2- Bu seçilmiş “*Ermeni Bölgesinin*” olabildiğince fazla Ermeni ile iskân edilmesini ve diğer milletlerin bu bölgenin dışında tutulmasını istemekteydi. Bu amaçla da Amerika ve diğer ülkelerdeki Ermeni göçmenlerin geri dönmesinde ısrar edilmekteydi. Böylece göçmenlerin mevcut bölgedeki vatanlarına geri dönmesini ve Kürtler, Çerkezler vb. gibi milletlerin de buradan çıkartılması talep ediliyordu. Müslümanların karma nüfusa sahip olan tüm köylerden kovulması yönünde çalışılıyordu. Keza papazlar ise tüm Ermenilerin mümkün olan en kısa sürede evlenmeleri ve bölgedeki Ermeni olmayan unsurları bastırmak amacıyla büyük aileler kurmaları yönünde çağrıda bulunuyorlardı.
- 3- Taşnak örgütü üyeleri güçlerinin yettiği kadar Ermeniler arasında yaşanan tartışma ve anlaşmazlıkların Türk mahkemeleri yerine kendilerine yönlendirilmesi konusunda ısrar ediyorlardı. Bu durum ayrıca onlara tüm Ermenileri kontrol altında tutma fırsatı ve milliyetçilik karşıtı olan tüm eğilimleri cezalandırma fırsatı da verecekti.
- 4- Tüm Ermenileri söz konusu seçilmiş bölgenin tamamında büyük miktarlarda silah ve cephanelik toplanmasında kullanılacak para yardımında bulunmaya zorluyorlardı.
- 5- Osmanlı’daki Ermeniler arasındaki tüm yabancı misyonları bastırmayı, milliyetçi ruhu teşvik etme eğiliminde tutuyorlardı.
- 6- Kürtlerin ve Hamidiye Alayları’nın⁸⁶ silahsızlandırılmasını istiyorlar ve böylece Kürtlerin önemsiz duruma gelmesini hedefliyorlardı.

86 Hazırlık ve fikri aşaması 1890 yılına dayanmaktadır. Projeyle ilgili 53 maddeden oluşan ilk resmî nizamname 1891 yılında yayımlanmıştır. Hazırlık süreci bir sene öncesine dayansa da nizamnamenin yayım tarihine göre 1891 senesiyle Hamidiye Alayları’nın resmî kuruluşu gerçekleşmiştir. Düzenli olarak askerlik hizmetinde bulunmadıkları halde askerlikleri ile meşhur ve çadırdı yaşayan aşiret fertlerinin “Asakir-i Hamidiye” ismiyle “Süvari Aşair Alayları”na katılmaları, “halife makamının arzu ve iradesi icabı olduğu” nizamnamede özellikle belirtilmiştir. Kurulacak alaylar en az 4 en fazla 6 bölük olup her alay en az 512 en fazla da 1152 kişiden oluşacağı ve küçük aşiretlerin birkaç bölük ve büyük aşiretlerin ise birkaç alay kurabilecekleri açıklanmıştır. 17 ila 40 yaş arasındaki erkeklerin nüfus sayımlarının bir deftere yazılarak bildirilmesi ve alaylarda 17-20 yaş arası İptidaiye, 20-32 Nizamiye, 32-40 Redif olmak üzere üç sınıfın oluşturulması istenmiştir. Hamidiye Alaylarının Arap, Kürt, Karapapak ve Türkmen aşiretlerinden oluştuğu ve bunların mensubiyetlerinin ve normal ahalden ayırt edilebilecek şekilde temsil edilebilmeleri için üç ayrı kıyafet seçilmesi kararlaştırılmıştır (Mehmet Rezan Ekinci, “1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı”, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C: 9, Sayı: 2, (Kasım 2012), 710). Hamidiye Alayları kuruluşundan itibaren Rusya’yı rahatsız etmiştir. Ayrıca Alayların aleyhine propaganda yapmaktan da geri kalmamıştır. Bu anlamda en geçerli yöntem olarak alayların Ermenilere zulüm yaptıkları şeklinde bir söylem geliştirilmişti. Mevcut söylem çerçevesinde Osmanlı resmî makamlarına başvurular yapıldı. Alay mensuplarının cezalandırılması veya alayların ortadan kaldırılması istendi. Bu iddialar çoğu zaman asılsız çıkıyordu. Rusya’nın ve sonrasında İngiltere’nin sık sık rahatsızlığını dile getirmesi aslında Hamidiye alaylarının işe yaradığının bir göstergesi idi. Alaylar sayesinde bölgede asayişin sağlanması, Rusya’nın Ermenileri isyana teşvik etme çabalarını engelliyordu (Vahdeddin Engin, “Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının Kuruluşu”, *Türkler ve Ermeniler: Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri*, 26 Ocak 2020, <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/hamidiye-hafif-suvari-alaylarinin-kurulusu/>).

7- Taşnak liderleri heyecanlandıklarında Ermenilerin “Dünya'nın tuzu” olduğunu belirtiyorlardı. Asla Türklerin ya da başkalarının egemenliğine teslim olamayacaklarını veya “cahil” Kürtlerle aynı sınıfta tutulamayacaklarını beyan etmelerinin bir önemi olabilirdi. Bu da yukarıda belirtilenler ile ele alındığında başka şekilde yeterince meşru olan Ermeni milliyetini farklı kılma ve dil, tarih, okul, kiliseleri gibi tüm ulusal çıkarlarını koruma politikalarına bir renk katmaktadır.

Dickson raporunun sonunda ise genel bir özet yapmıştır. Buna göre Taşnak örgütü son üç yıl içerisinde çok güçlü hale geldiği gibi hâlâ da büyümeye devam etmekteydi. Aynı şekilde silah depolama faaliyeti de sürmekteydi. Politikaları ise uygun bir zamanda Osmanlı, Rusya ve İran boyunduruğundan kurtulabilmek amacıyla her şeye karşı hazırlıklı olmaktı. Avrupalı güçlerden beklentileri ise bu konuda ve Ermenistan Cumhuriyeti olarak bağımsızlıklarını kazanmalarında kendilerini desteklemelerine güveniyorlardı. Dickson bu fikirlerin gerçekleşme durumlarının olduğunu iddia etmediğini ancak bu örgütün tüm enerjisini harcadığı gelecek idealler olarak ele alınması gerektiğini düşünmekteydi. Ayrıca Taşnak örgütünün sorumlu komitesinin bu dönemde İstanbul'da da etkili olduğu dile getirilmekteydi.⁸⁷

Dickson raporunda kendi düşünceleri ile Taşnak idealleri ve hedefleriyle ilgili “adil” bir açıklama yaptığını ifade etmekteydi. Bu doğrultuda cemiyetle ilgili bazı tespitlerde bulunmuştur. Ona göre söz konusu Taşnak örgütü liderleri vilâyette bulunan Ermeni toplumunu kontrol etse de temel düşünce yapıları uyarınca politikadan çok “paraya önem veren” herhangi bir Ermeni için söz konusu örgüt liderlerinin arkasında Osmanlı'da reformların tam anlamıyla yapılması durumunda herhangi bir takipçi de kalmayabileceğini belirtmekteydi. Osmanlı Devleti'nde yakın dönemde yapılan seçim sırasında Taşnak örgütü tek bir Ermeni'nin seçilmesini sağlayamamış idi. Bundan dolayı birçok Ermeni onların liderlik vasıflarını sorgulamaya başlamıştı. Dickson'a verilen bilgilere göre bu dönemde üç devrimci örgüt⁸⁸ üyeleri arasında daha az milliyetçi hedefleri olan ve Jön Türklere daha ılımlı yaklaşan bir dördüncü örgüt kurma yönünde eylem hazırlıkları yürütüldüğüne dair istihbarat aldığını paylaşmaktaydı.⁸⁹

---

87 TNA, FO 195/2284.

88 Bu üç örgüt; *Taşnak, Hınçak ve Armenist* idi.

89 TNA, FO 195/2284.

SONUÇ

Bu çalışmada 1908'den 1910 yılına kadar Van'da İngiliz Konsolos Vekilliği görevinde bulunan Bertram Dickson'ın (1873-1913) Taşnak Cemiyeti ve Ermeniler üzerine olan değerlendirmeleri incelenmiştir. Buna göre bazı hususlar dikkat çekici olmuştur:

Konsolos Vekili'nin ifadelerinden Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı ile Ermeni toplumunda bir rahatlama olmuş ve bu bağlamda cemiyetler yasal statüye kavuşmalarının da etkisiyle artık daha alenî faaliyetler içerisine girmeye başladıkları anlaşılmıştır. Hatta Taşnak, politikalarında ve faaliyetlerinde değişime gitmiştir. Van Ermenilerinin tamamen cemiyetin etkisi altında olduğu dile getirilmiştir. Yine Taşnak'ın nüfuz ve güç noktasında Hınçak'ı geride bıraktığı belirtilmiştir.

Kurulan bütün Ermeni komiteleri gibi Taşnak'ın amacı da Ermeni millî birliğini sağlamak ve bağımsız bir Ermeni devleti kurmak olduğu rapordan açıkça anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda cemiyetin de diğer komiteler gibi hedeflerine varmak için terörü kullandıklarına değinilmiştir. Cemiyet, Ermenilerin yaşadığı her yerde eylemler yapmayı amaç edinmişti.

Milliyetçi Ermenilerin finans kaynakları ve kurumsallaşmasına dair bilgiler de raporda açık bir şekilde anlatılmıştır. Taşnak cemiyeti Amerika ve Kafkasya'dan gelen fonlarla kurumsal yapısını güçlendirmiştir. Bir taraftan Taşnak'ın gücü artarken diğer taraftan da Kafkasya bölgesindeki örgütlenmesini "kusursuz" biçimde tamamlamıştır. Bu süreçte cemiyetin güç kazanması Rusların dikkatini çekmiştir. Burada hatta Rusların Ermeni Kilise ve okullarına el koyarak onları Müslümanlara karşı kullandığı da dile getirilmiştir.

Taşnak'ın köylüleri korucu olarak askere alıp onlardan seyyar kıtalar oluşturduğu en küçük yerleşim birimlerine kadar silahlı olarak yapılandığı da açıkça raporda yer almıştır. Yine Kafkasya ve Ruslar'dan silah ve mühimmat toplandığı belirtilmiştir. Özellikle Rus askerlerden ödeme yapıldığı sürece sınırsız sayıda silah alabildikleri vurgulanmıştır. Söz konusu raporda Taşnak'ın silah satın alarak depoladığına açık bir şekilde değinilmiştir.

Raporda Rusların cemiyet üzerindeki etkisi üzerinde de durulurken Rus topraklarındaki Taşnak üyelerinin büyük bir baskı ve takip altında tutulduğu Ermenilerin Ruslaştırıldığı ifade edilirken Osmanlı coğrafyasındaki faaliyetlerinde ise onlardan büyük bir destek gördükleri açıkça ifade edilmiştir. Hatta Rus Hükümeti'nin Kafkasya'daki Ermenileri asimile etmek için bir dizi kararlar uygulamaya koyduğu da raporda yer almıştır.

Raporda belirtilen önemli hususlardan birisi de Taşnak Cemiyeti'nin Ermenileri, Osmanlı ve Rus yönetimlerine karşı isyana teşvik etmek için bizzat tedhiş hareketlerinde bulunmasına yöneltmesi idi. Rapor, Taşnak programının İran, Rusya ve Osmanlı Devleti'ndeki Ermenileri birleştirme projesi olduğunu da açıkça belirtmiştir.

Taşnak-Jön Türk ilişkilerine dair raporda cemiyetin beklentilerinden açıkça ifade edilmiştir. Konsolos Vekili'ne göre cemiyet İttihat ve Terakki'den "muhtariyet" talebinde bulunmuştur. 1908 yılının Temmuz'unda Jön Türklerin Taşnaklar'dan, Niyazi Bey'in Selanik'te çıkardığı ayaklanma ile ilgili bir benzerinin Van'da çıkarılmasını istediği de Konsolos tarafından dile getirilmiştir.

Raporda dikkat çekici hususlardan biri de Taşnakların 1908 Anayasası'na bağlılığı "sözde" diye ifade edilirken cemiyet açısından süre kazanmak için uydurulmuş bir bahane olduğu belirtilmiştir. Amaç ise "Büyük Ermenistan" hazırlığı idi. Bu doğrultuda kurulması tasarlanan devletin sınırları da raporda yer almıştır.

Yaklaşık iki yıl Van'da görev yapan Dickson 21 Aralık 1908 tarihli raporunda istihbarat raporlarına dayandırarak hazırladığı değerlendirmelerini yaparken, kendi ülkesinin politikalarını dışarda tuttuğu dikkati çekmektedir. Ancak yine de önemli bilgiler verdiği görülmektedir. Raporunun sonunda kendi kanaat ve düşüncelerini bağımsız olarak dile getirmiştir. Şöyle ki Taşnak cemiyeti son birkaç yıl içerisinde güç kazanmıştır. Silah toplama ve depolama faaliyetleri "son hızla" devam etmektedir. Osmanlı Devleti-İran-Rusya Ermenilerinden oluşacak bir devlet (Büyük Ermenistan) kuruluncaya değin bir hazırlık evresi geçirilecektir. Bu durumun gerçekleşme safhasında Avrupalı güçlere güvenildiği beklentisi dile getirilmiştir. Ayrıca Konsolos Vekiline göre Taşnak ve diğer cemiyetler Ermeni toplumu üzerindeki etkisini kaybetmeye başlamıştır.

Anlaşılabacağı üzere XIX. yüzyılın sonlarında kurulan Taşnak ve diğer Ermeni cemiyetleri kurulmalarıyla birlikte Ermeni toplumunu, Osmanlı Devleti ve Türk halkı ile karşı karşıya getirmek için her yola başvurmuştur. Söz konusu Ermeni cemiyetleri, terör, tedhiş, isyan, propaganda vb. faaliyetler içerisine girmiştir. Ermeni halkını bağımsız büyük bir Ermenistan hayalinin peşinden sürüklenmiştir. XIX. yüzyılın sonunda başlatılan bu zararlı faaliyetler zamanla başarıya ulaşmıştır. Dolayısıyla bu eylemlerin bir sonucu olarak Osmanlı Devleti içerisinde büyük çaplı Ermeni isyanlarının başlamasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

1) Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Dâhiliye Nezareti-Şifre Kalemi)

BOA, DH. ŞFR. Kataloğu, 368/100-1, 31 Mayıs 1322/1908.

BOA, DH. ŞFR. Kataloğu, 368/126-1, 2 Haziran 1322/1908.

The National Archives(TNA), Foreign Office(FO) (İngiliz Milli Arşivi)

195/2284, No:36, “Armenian Tashnak Question”, Van, 21 Aralık 21 1908.

2) Telif Eserler

Kitaplar

Akçora, Ergünöz. *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları* (1896-1916). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994.

Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Ataöv, Türkkaya. “Ermeni Terörizminde Silah Sağlanması: Osmanlı Belgelerine Dayalı Gerçekler.” Ankara: *Uluslararası Terörizm ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı Sempozyumu*, 1984.

Ataöv, Türkkaya. *A Brief Glance at the Armenian Question*, Ankara: Sistem Ofset, 1985.

Aybay, Rona. *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Başak, Tolga. *İngiltere'nin Ermeni Politikası*. İstanbul: IQ Yayıncılık, 2008.

Çaycı, Abdurrahman. *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Damadyan, Mihran, *Bir Ermeni Komitecinin İtirafı*, Yay. Haz.: Haluk Selvi, İstanbul: *Timaş*, 2009.

Erdoğan, Dilşen İnce. *Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)*. İzmir: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007.

Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi. Haz: H. Erdoğan Cengiz, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1983.

Gazigiray, A. Alper, *Osmanlı'dan Günümüze Kadar Ermeni Terörünün Kaynakları*, İstanbul: Gözen Kitabevi, 1982.

Genelkurmay Başkanlığı, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*. Ankara: Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, I-II, 2005; III, IV, V, VI, 2006; VII, 2007; VIII, 2008.

Haydaroğlu, İlknur Polat. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Hocaoğlu, Mehmet. *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*. İstanbul: Anda Dağıtım, 1976.

Hüseyin Nazım Paşa. *Ermeni Olayları Tarihi*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1998.

İlter, Erdal. *Türkiye'de Sosyalist Ermenilerin Faaliyetleri (1890-1923)*. İstanbul: Turan Yayınları, 1995.

İlter, Erdal. "Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Türk-Ermeni İlişkileri Konusunda Tespitler." *Dünden Bugüne Türk - Ermeni İlişkileri*, Ed: İdris Bal-Mustafa Çufalı, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003): 3-10.

Kartın, Cengiz. "XIX. ve XX. Yüzyılda İngiliz Seyyahların Gözüyle Doğu." *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Ed: M. Çağatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy. (Ankara, Türk Yurdu, 2016).

Koçaş, Sadi. *Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklulardan Beri Türk-Ermeni İlişkileri*. Ankara: Altınok, 1967.

Kocabaşoğlu, Uygur. *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsolosları (1580-1900)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Kocabaşoğlu, Uygur. *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*. İstanbul: Arba, 1989.

Kurat, Yuluğ Tekin. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*. Ankara: Kalite Matbaası, 1976.

Lee, Ki Young. *Ermeni Sorununun Doğuşu*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, 1998.

McCarthy, Justin. *Turks and Armenians: A Manual on the Armenian Question, Committee on Education*. Washington: Assembly of Turkish American Association, 1989.

Minassian, Anaide Ter. *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912)*. Çev: Mete Tunçay, İstanbul: İletişim, 2012.

Moltke, H. Von. *Türkiye Mektupları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.

Öke, Mim Kemal. *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2003.

Öksüz, Hikmet ve İsmail Köse. *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2015.

Saray, Mehmet. *Ermenistan ve Türk - Ermeni İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. İstanbul: E Yayınları, 1983.

Şaşmaz, Musa. *Kürt Musa Bey Olayı (1883-1890)*. İstanbul: Kitabevi, 2004.

Şehirli, Y. Atilla. "Osmanlı Devleti'nde İhtilalci Ermeni Cemiyetlerinin Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler." *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ed: İdris Bal, Mustafa Çufalı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003, 253-265.

Şimşir, Bilal. *Ermeni Meselesi (1774-2005)*. İstanbul: Bilgi Yayınları, 2005.

Tolon, Ahmet Hurşit. *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.

Türkdoğan, Berna. *1915'ten Günümüze Tehcir (Türk-Ermeni İlişkileri)*. İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1976.

White, George E., *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.

Vahapoğlu, M. Hidayet. *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yöntemleri Açısından)*. (Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1990).

Makaleler ve Bildiriler

Akçora, Ergünöz: "Ermenilerin Çıkarmış oldukları Van İsyanı (1896) Hakkında Saadetin Paşa'nın Raporu", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri (23-25 Ekim 1995)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, (1997).

Akgün, Seçil. "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", *OTAM*, Sayı: 3 (Ocak 1992): 1-16.

Akgül, Seçil, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü", *Atatürk Yolu*, Sayı: 1. (1988).

Captain Bertram Dickson, "Journeys in Kurdistan", *The Geographical Journal* Volume: XXXV, No: 4 (Nisan 1910).

Doğan, Orhan. "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 20. (2008): 307-328.

Ekinci, Mehmet Rezan. "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı." *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9, Sayı: 2. (2012): 703-724.

Halaçoğlu, Ahmet. "İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)." *Bellekten* LXVII, Sayı: 250. (Aralık 2003).

İlter, Erdal. "Ermeni Meselesinin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü." *OTAM*. Sayı: 6. (1995).

Kantarıcı, Şenol. “Van’da Ermeni İsyanı.” *Ermeni Araştırmaları*. Sayı: 5. (2002): 138-168.

Küçük, Cevdet, “XIX. asırda Anadolu’da Ermeni nüfusu”, İzmir: *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu’na Sunulan Bildiriler*, (1983).

Külekçi, Cahit. Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı Devleti’nde Ermeni Cemiyetleri (1875-1925 Yılları Arası), *İstem* 8, Sayı: 15 (2010): 143-157.

Oktay, Hasan. “Ermeniler ve Van İhtilâl Örgütü 1896-1915.” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 5. (2002): 84-138.

Özşavlı, Halil. “Ermeni Milliyetçi Hareketlerinin Doğuşu Taşnak-İttihât ve Terakkî İttifakı.” *Ermeni Araştırmaları*. Sayı: 41. (2012): 141-190.

Şimşir, Bilâl N., “Osmanlı Ermenileri ve Büyük Devletler.” *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu’na Sunulan Bildiriler*. İzmir, 1983.

e-Kaynaklar

Engin, Vahdeddin, “Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının Kuruluşu”, *Türkler ve Ermeniler Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri*, <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/hamidiye-hafif-suvari-alaylarinin-kurulusu/> (E.T: 26.01.2020).

Captain Bertram Dickson,” *Undiscovered Scotland*, 11 Ocak 2020, <https://www.undiscoveredscotland.co.uk/usbiography/d/bertramdickson.html>.

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araştırmaların yayınlanması ve akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartışmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuştur. Ermeni Araştırmaları dergisi Ermeni Meselesi'ne ilişkin makaleleri kabul etmektedir.

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, yılda üç defa yayımlanır. Derginin dili Türkçedir. Ermeni Araştırmaları Dergisi daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış makaleleri kabul etmektedir. Makaleler, derginin belirtmiş olduğu bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dil ile yazılmış olmalıdır.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 65 sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenler ve uzmanlar ile doktora öğrencilerinden Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araştırmalara ilişkin makaleler yayımlanmıştır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi EBSCO ve TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Ermeni Meselesi konulu tüm çalışmalar değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca bazı temel konu başlıkları şöyle olabilir.

- Ermenistan Siyaseti
- Ermenistan Tarihi
- Ermenistan'da Kültür ve Sosyopolitik Gelişmeler
- Ermenistan'ın Bölgesel ve Uluslararası politikaları
- Türkiye-Ermenistan İlişkileri
- Ermenistan-İran İlişkileri
- Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri
- Ermenistan-ABD İlişkileri
- Ermenistan-AB İlişkileri

Yayın İlkeleri

Makalelerin, Dergipark sistemi üzerinden iletilmesi gerekmektedir. Eposta yolu ile gönderilen makaleler incelemeye alınmamaktadır.

Dergipark sistemi üzerinden makale göndermek için websayfamız http://dergipark.gov.tr/erma_

Makaleler, dipnotlar ve kaynakça dahil, en az 5.000 kelime olmalıdır. Makaleler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde ve tek satır aralıklı yazılmalıdır. Açıklamalar ve kaynakgösterimi sonnot olarak değil, dipnot olarak gösterilmelidir. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılmalıdır.

Başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir

- Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
- Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
- Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
- Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
- Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır.

Makalelerin hazırlanmasında, Ermeni Araştırmaları dergisinin şekil kuralları ile dipnot ve kaynakça sistemine riayet edilmelidir. Yayın Kurulu, teslim edilen makalelerle mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ilgilenecektir. Teslim edilen makalelerin durumu hakkında yazarlara e-posta yoluyla bilgi verilecektir.

Yazım kuralları için bkz. <http://dergipark.gov.tr/erma/writing-rules>

Bu makale çağrısı 66. sayı içindir.

Makale son gönderim tarihi **30 Haziran 2020**'dir.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

Dipnot ve kaynakça yazımında Chicago Manual of Style'a uyulması gerekmektedir. Bu kuralların güncel haline şu bağlantıdan erişilebilir.
http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır.
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yayın kurulu karar verir.
3. Yayın kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. Çalışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki imlâ kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Ana başlıklar 13 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5.000 ve azami 10.000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan özet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.

SİPARİŞ FORMU

Sayın Okuyucularımız

Sürelî yayınlarımız tüm arşiviyle AVİM websitesi ve Dergipark sistemi üzerinden açık erişime sunulmaktadır.

Dergi arşivimiz ve açık erişime sunulan diğer tüm yayınlarımız için www.avim.org.tr adresini ziyaret edebilirsiniz.

Diğer taraftan, yayınlarımızı basılı olarak edinmek isteyen okuyucularımız için abonelik ve diğer kitap ücretleri aşağıdadır.

Adı : ..... Adres : .....
Soyadı : .....
Telefon : .....
E-mail : .....

Aboneliklerimiz

☐ Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık	Yıllık 108 TL
☐ Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 72 TL
☐ Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı	Yıllık 36 TL
☐ Avrasya Dünyası / Eurasian World Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 40 TL

Kitaplar

☐ Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı (Genişletilmiş 2. Baskı) Derleyen: Ömer Engin LÜTEM	15 TL
☐ Armenian Diaspora - Diaspora, State and the Imagination of the Republic of Armenia / Turgut Kerem TUNCEL	35 TL
☐ Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR	25 TL
☐ Turkish-Russian Academics / A Historical Study on the Caucasus	20 TL
☐ Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine / Bilâl N. ŞİMŞİR	20 TL
☐ Ermeni Sorunuyla İlgili İngiliz Belgeleri (1912-1923) / British Documents on Armenian Question (1912-1923) / Tolga BAŞAK	30 TL
☐ Türk Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2019 / Editör: Alev Kılıç	40 TL
☐ Sovyet Sonrası Ukrayna'da Devlet, Toplum ve Siyaset / Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler / Editörler: Ayşegül AYDINGÜN - İsmail AYDINGÜN	40 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası: Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007

Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

The screenshot displays the AVİM website interface. At the top, there is a navigation bar with the AVİM logo and the text "AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ / CENTER FOR EURASIAN STUDIES". Below the navigation bar, there is a main banner area with a large image and text. The main content area is divided into several sections: "YORUMLAR" (Comments), "ETKİNLİKLER" (Events), "ANALİZLER" (Analyses), and "RAPORLAR - KONFERANS KİTAPLARI" (Reports - Conference Books). The "YORUMLAR" section features a prominent article titled "GÜRCİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN TOPLULUKLAR" (Muslim Communities in Georgia) with a sub-headline "AVİMDEN YENİ BİR KİTAP: GÜRCİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN TOPLULUKLAR: AZİZLİK HAKKINDA BİR İNCELEME, SİYASET" (A New Book from AVİM: Muslim Communities in Georgia: A Study on Honor, Politics). The "ETKİNLİKLER" section lists several events, including "EDİTÖR VE KURUCU M. KEMAL YAKAR" (Editor and Founder M. Kemal Yakar) and "GÜNCCEL GELİŞMELER İÇİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ - DR. GÖKMAN FARKIŞ LOGOĞLU" (Current Developments in Turkish-Armenian Relations - Dr. Gökman Farkış Logoğlu). The "ANALİZLER" section includes articles like "İZZAT BARI" (Izzat Bari) and "NAZİLERİN YERİNDİ" (The Nazis are Gone). The "RAPORLAR - KONFERANS KİTAPLARI" section features "MONGOLIA ON THE EVE OF THE 15TH ASIA" and "PROJECTIONS FOR THE FUTURE OF TURKISH". On the right side of the page, there is a sidebar with a search bar, a "BÜLTEN" (Bulletin) section, and a "DUYURULAR" (Announcements) section. The "BÜLTEN" section includes a search bar and buttons for "Kalkınma", "Halkınlar", "İrnek", "Tüm Etkinlikler", and "Abone Ol". The "DUYURULAR" section lists several announcements, including "KIRM TATARLARINDAN İKİNCİ ALMANYA" (Second Tatars in Germany) and "ALMANYA'NIN AMACI NE? - TÜRKİYE GAZETİSE - 05.06.2016" (Germany's Aim? - Turkey Gazette - 05.06.2016).

E-ISSN: 2687-3214

9 771303 068004

Fiyatı: 36 TL